

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_192279

UNIVERSAL
LIBRARY

OUP—881—5-8-74—15,000

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No.

M 87
K 81 M

Accession No.

M 1738

Author

बोलेल्लकर, प्र. श्री

Title

मोड आणि रजि.

This book should be returned on or before the date last marked below

मोड आणि खुर्दा

लेखक

प्रभाकर श्रीपाद कोल्हटकर

सोल एजंटस्

मॉडर्न बुकडेपो

बुकसेलर्स व पब्लिशर्स

आनंदाश्रमासमोर, पुणे २

किंमत दीड रुपया]

[ऑक्टोबर १९४०

संजीवनी, धनुर्धारी आणि नवयुग या नियतकालिकांत
प्रसिद्ध झालेल्या स्फुटांपैकी निवडक स्फुटे या पुस्तकांत
समाविष्ट करण्यांत आली आहेत.

(सव हक्क लेखकाचे स्वाधीन)

Cover design by:—

W. N. Bhat, Photo-artist,
Laxmi Road, Poona 2.

Cover printed at

Ramkrishna Press, Bombay 4.

मुद्रक—स. रा. सरदेसाई, नवीन समर्थ विद्यालयाचा

‘समर्थ भारत छापखाना’, ४१ बुधवार, पुणे २

प्रकाशक—प्र. श्री. कोल्हटकर,

‘चित्रमंदिर’, परेल टँक रोड, मुंबई

माझे चुलते ती. दिगंबर कृष्ण कोरूटकर
यांस अत्यंत आदरानें आणि
प्रेमानें अर्पण—

प्रस्तावना

प्रस्तुत संग्रहास प्रस्तावनेची जरूर आहे काय ?—मला वाटते, नाही. एक तर, त्याचे कर्ते रा. प्रभाकर श्रीपाद कोल्हटकर हे साक्षर महाराष्ट्रास चांगले परिचित आहेत: ' स्मृतिचित्रे ' ग्रंथासारख्या कांहीं उत्कृष्ट ग्रंथांचे प्रकाशक, माजी ' संजीवनी 'चे संपादक आणि ' मानसपूजा ' व ' आकाशवाणी ' या पुस्तकांचे लेखक—अशा तिहेरी नात्यांनी त्यांनी शिक्षितवर्गात उत्तम लौकिक संपादन केलेला आहे. अर्थात् अशा गृहस्थाच्या कृतीस प्रस्तावनेच्या पाठ-राखणीची काय आवश्यकता आहे ? दुसरे असे की, इतर कुणी प्रस्तावनेत वाचकांची अनुकूल मनोभूमिका तयार करावी, अशा तऱ्हेचा कोणताहि अभिनव—व म्हणून वाचकांस निदान आरंभी तरी विचित्र वाटणारा—वाङ्मयप्रकार या ग्रंथांत आलेला नाही. तेव्हां त्याहि दृष्टीने प्रस्तावनेचे विशेष प्रयोजन दिसत नाही.

असे जर आहे, तर मग मी ही प्रस्तावना लिहिण्यास कां उद्युक्त झालों, असा प्रश्न सहजच उत्पन्न होतो. कुणाला वाटेल की, मी कोल्हटकरांच्या भिडेस बळी पडलों ! किंवा, कुणी तर्क करतील की, ' प्र. प्र. ' (=प्रसिद्ध प्रस्तावनाकार) बनण्याच्या भरीस पडून मी ही भूमिका स्वीकारली ! पण खरे पाहतां, या दोन्ही कल्पना ' कल्पना 'च ठरणार आहेत. कोल्हटकरांचे कांहीं लेखन-गुण मला प्रिय आहेत, आणि एखाद्या लेखकांत स्तुति करण्याजोगे लेखनगुण आढळल्यास तसे उघड बोलून न दाखविण्याचा कद्रूपणा

(८)

प्रवर्तक 'श्रीपाद कृष्ण' व त्यांचे कांहीं शिष्य यांची भाषा 'अतीव' बोजड असते ! गुरुशिष्यांपैकी कुणाची भाषा अभिजात पांडित्यामुळे बोजड झाली, आणि कुणी केवळ बोजड भाषेनेच असलेल्यापेक्षा 'जादा' पांडित्याचा आभास उत्पन्न केला, याची चिकित्सा करण्याचे प्रयोजन नाही. एवढे मात्र खरे की, धाकट्या कोल्हटकरांनी आपल्या लिखाणांत बोजडपणाला पूर्णपणे मज्जाब केला असून सर्वत्र साध्यासुबोध भाषेचाच अंगीकार केलेला आहे. या बाबतीत त्यांचे संप्रदायांतील या मंडळीपेक्षांहि प्र. के. अत्रे यांच्याशी जास्त गोत्र जुळते. अत्रे हे गडकऱ्यांचे शिष्य व गडकरी झाले तरी तेहि कोल्हटकरांचेच शिष्य, तेव्हां अत्रे देखील परंपरेने 'कोल्हटकर संप्रदायां'तच जमा होतात, असा युक्तिवाद एखादा सांप्रदायिक लढवील; परंतु त्याच्याशी आपणांस येथे कांहीं कर्तव्य नाही. भाषापद्धतीपुरते तरी अत्रे हे 'श्रीपाद कृष्णा'-दिकांपेक्षा वेगळे उमटून दिसतात, आणि धाकट्या कोल्हटकरांचे भाषेबाबत कुणार्शी साम्य असेल, तर ते अत्र्यांशीच होय, असे माझे मत बनले आहे. 'संजीवनी'मध्ये 'आकाशवाणी' या मथळ्याखाली प्रथम अत्रे व नंतर कोल्हटकर लिहिलेले असतां माहितगारांखेरीज इतरांस या वस्तुस्थितीचा छडा-पत्ताहि लागला नव्हता, ही एकच गोष्ट माझ्या बरील विधानाची सत्यता पटविण्यास पुरेशी आहे.

(३)

'मानसपूजा' व 'आकाशवाणी' यांचे-विशेषतः उत्तरोक्त पुस्तकांचे-भाबंड शोभेल, असाच प्रस्तुत 'मोड आणि खुर्दा' हा संग्रह आहे. 'आकाशवाणी'चा तर तो पुरवणी-ग्रंथच समजतां येईल !

कसें तें ओघानें पाहूं.

१९३९ पूर्ण व १९४० अर्धे—या दीड वर्षांत 'संजीवनी' व 'नवयुग' या नियतकालिकांत (नियमानें अनियमित निघणाऱ्या माजी 'संजीवनी'स मी 'नियत'कालिकच म्हणतो, याची कोल्हटकर मला क्षमा करतीलच!) कोल्हटकरांनी वेळो-वेळीं प्रासंगिक विषयांवर जीं स्फुटें लिहिलीं, तीं या संग्रहांत संगृहीत केली आहेत. 'धनुर्धारी'त प्रसिद्ध झालेला 'गेलें वर्ष' हा विस्तृत प्रबंधहि त्यांत समाविष्ट केलेला आहे. प्रत्येकी एक-दोन पानें भरणाऱ्या स्फुटांच्या पंक्तींत तब्बल एकूणतीस पानें भरणारा प्रबंध बसविणें हा कोल्हटकरांसारख्या विनोदी लेखकाचा एक प्रकारचा विनोदच म्हटला पाहिजे !

या संग्रहांतील विषयांची नांवनिशी कुठवर द्यावी ? मला वाटतें, एखाद्याची खोडकी मोडावयाची असल्यास त्याला या पुस्तकाची विषयवार सूची तयार करण्यास खुशाल सांगावे ! संबंध संग्रहाचें एक-वेळ असो, पण तदंतर्गत 'गेलें वर्ष' या एकाच प्रबंधांतहि किती तरी विषय आलेले आहेत ! मात्र अशा विषयवैचित्र्यामुळेंच ग्रंथाची मनोरंजकता तितक्या प्रमाणांत वाढली आहे, हेंहि कांहीं खोटें नाहीं.

हे सर्व विषय हाताळतांना कोल्हटकरांनी आपल्या संप्रदायास अनुसरून उदारमतवादाचें धोरण नजरेसमोर ठेवलेलें आहे. विषय सामाजिक, राजकीय, बाळ्यानीन—कोणताहि असो, कोल्हटकरांची त्यावरील मते सामान्यतः प्रगतिपर अशीच असतात. आणि, तीं मते प्रदर्शित करतांना ते त्या त्या व्यक्तीचे अथवा सस्थेचे गुण-दोषहि बहुधा निःपक्षपातबुद्धीनें पुढें मांडतात. हेंच पहा नाः 'श्रीपाद कृष्णा'चे गडकऱ्यांनंतरचे आबडते पट्टशिष्य

म्हटले म्हणजे वि. स. खांडेकर हे होत. ते कोल्हटकरांना अर्थात्च अतिशय जवळचे. परंतु असें असूनहि त्यांच्या अलीकडील स्वतःला न रुचलेल्या लेखनाला त्यांनी संग्रहांत तडाखा ठेवून दिला आहे ! (पा. ३४) कोल्हटकरांचे दुसरे निकटचे सुहृद् अत्रे हे होत; पण प्रसंगोपात् त्यांना सुद्धा चार-दोन बाता सुनावून देण्यास ते मार्गे-पुढें पाहत नार्हीत ! (पा. ३७) तात्पर्य, कोल्हटकरांची या संग्रहांतील भूमिका ' जीविताच्या टीकाकारा 'ची असून त्यांच्या टीकेंत प्रगतिपरता व निःपक्षपातपणा हे गुण बऱ्याच प्रमाणांत वास करीत असलेले दृष्टोत्पत्तीस येतात.

या संग्रहांतील कोल्हटकरांची लेखनशैली देखील त्यांच्या संग्रहादायाप्रमाणें विनोदी व कोटिबाज अशी आहे. खेरीज, तिला त्यांनी सुगम व तजेलदार भाषेचीहि जोड दिलेली आहे. ते प्रतिकूल टीका करतांना विनोदाची कांस धरीत असले, तथापि त्यांचा विनोद मर्मभेदक क्वचित्च असतो. खुद्द टीकाविषयीभूत व्यक्तीला सुद्धा तो विनोद सहसा बोंचणार नाही ! तेंच अत्र्यांच्या विनोदाचें पहाः ते टीकाविषयीभूत व्यक्तीला एका हातानें गुदगुल्या तर करतीलच, पण दुसऱ्या हातानें जबरदस्त गुद्देहि चढवतील ! यामुळें त्या बिचाऱ्या व्यक्तीच्या तोंडावर गुदगुल्यांमुळें हंसू फुटतें न फुटतें, तोंच तें रट्ट्यांमुळें येणाऱ्या हुंदक्यांत लगेच विरूनहि जात असेल ! बाकी, नाटाळ असामी वठणीवर आणण्याच्या दृष्टीनें कोल्हटकरांपेक्षां अत्र्यांचाच विनोद जास्त कामास यावयाचा !

संग्रहांत कोल्हटकरांच्या लेखनशैलीचे उत्तम नमुने पुष्कळच आढळतातः एकच उदाहरण द्यावयाचें, तर पृष्ठ ९२ वर सरदार रास्त्यांच्या मृत मोरासंबंधीं (कै. हाय !) जें उपरोधिक वर्णन आलेलें आहे, त्याजकडे अंगुलिनिर्देश करतां येईल. नव्हे, ज्यांत

हैं वर्णन आले आहे, तो ' गेलें वर्ष ' हा संबंध प्रबंधच फक्कड उतरला आहे. इतर स्फुटांतहि कैक सुंदर स्थळें सांपडतात. तसेंच, " पुढाऱ्यांची जयंति म्हणजे भक्तांच्या स्वतंत्र बुद्धीची मयंति होय ! " (पा. ८६)—या विनोदगर्भ सुभाषितवजा वाक्यांसारखीं कांहीं वाक्येहि अधूनमधून झळकतात.

मराठींतील वर्तमानपत्री लिखाणांत ज्यांनीं विनोदाचा अवलंब यशस्वी रीतीनें केला आहे, अशा थोड्या लेखकांत कोल्हटकरांची गणना होते. कोल्हटकर हे संस्थेप्रमाणेंच व्यक्तीवरहि विनोदपूर्ण प्रतिकूल टीका करतात; परंतु त्यांच्या टीकेत सभ्यतेच्या मर्यादेचें उल्लंघन कधीच केलेलें नसतें. वृत्तपत्रांत वैयक्तिक स्वरूपाची असभ्य टीका करणें हें अतिशय गैरशिस्त आहे. याबाबत प्रो. ना. सी. फडके यांनी गेल्या साहित्यसंमेलनांत अध्यक्षस्थानावरून प्रगट केलेले विचार निदान मला तरी पूर्णपणें यथार्थ वाटतात. ' मोड आणि खुर्दा ' संग्रहांतून अशी वैयक्तिक स्वरूपाची असभ्य टीका काढून दाखविणें कुणासहि जडच जाईल, असा माझा होरा वाहतो.

प्रस्तुत संग्रहाचा मुख्य दोष हा आहे की, त्यांतील बहुतेक विषय प्रासंगिक आहेत. कोणत्याहि बाळग्रयकृतीस चिरंतनत्व प्राप्त होण्यास तिचा विषय कायम महत्त्वाचा असावयास पाहिजे, हें उघड आहे. तसेंच, संग्रहांत विनोद, कोट्या-बौरेंची पुनरुक्ति अनेकदां झाली आहे, ती रसहानिकारक वाटते. उदाहरणार्थ, पृष्ठ ५० वर जीनासावरकरादि पुढाऱ्यांस झोन तिकिटाच्या मोसमांत आगगाडीच्या एकाच डब्यांत कोंबल्यास त्यांची चट्दिशी एकी होईल, असा विनोद केलेला आहे. परंतु पृष्ठ १३४ वर आगगाडीच्या डब्या-ऐवजी खाणावळ आणून तसाच विनोद पुनः केलेला आहे ! वर्तमानपत्री लिखाणांत हे दोष अपरिहार्य असले, तथापि सदर

लिखाण ग्रंथनिविष्ट करतांना तें पाखडून-निवडूनच वाचकांसमोर ठेवावयास पाहिजे.

‘ आकाशवाणी ’च्या वाचकांस ‘ मोड आणि खुर्दा ’ संग्रह— त्यांतील ‘ गेलें वर्ष ’ प्रबंध सोडल्यास—फारसा नवीन वाटणार नाही. या दोन्ही संग्रहांत विलक्षण सादृश्य तर आहेच, पण त्यांतहि पूर्वोक्त संग्रहानें सरसतेंत उत्तरोक्त संग्रहावर मात देखील केलेली आहे ! प्रस्तुत संग्रह हा ‘ आकाशवाणी ’ चा पुरवणी-ग्रंथच मानावा लागेल, असें जें मीं मार्गे म्हटलें आहे, त्याचें मर्म आतां वाचकांच्या लक्षांत येईल.

कोल्हटकरांना विनोदाचें देणें भरपूर प्रमाणांत लाभलें असून त्यांची भाषापद्धति वाखाणण्याजोगी आहे. आतांपर्यंत त्यांची वाङ्मयतपस्याहि पुष्कळ झालेली आहे. अर्थात् त्यांच्या वाचकांची त्यांच्या आगामी साहित्यसेवेबाबत बरीच मोठी अपेक्षा असल्यास त्यांत आश्चर्य तें कोणतें ? ‘ मोड आणि खुर्दा ’ संग्रह स्वतंत्रपणें पाहिल्यास निःसंशय चांगल्यांत ‘ मजरा ’ होतो. फक्त ‘ आकाश-वाणी ’च्या पाठोपाठ तो प्रसिद्ध होणें म्हणजे कांहींसें त्याच त्या धर्तीच्या लेखनास ‘ वन्म् मोअर् ’ देण्यासारखें होतें, एवढेंच. तथापि कोल्हटकर हे यापुढेंहि असेच ठराविकांत घोंटाळत राहणार आहेत, असें समजण्याचें कारण नाही. अलीकडे त्यांनीं प्र. के. अत्रे, शिल्पकार करमरकर, पु. य. व सौ. विमलाबाई देशपांडे--प्रभृतींची चटकदार स्वभावचित्रें लिहिलेलीं असून त्यांचाहि निराळा संग्रह लौकरच बाहेर पडणार आहे. तेव्हां त्यावरून कोल्हटकरांच्या लेखनकलेस वेगवेगळे पैलू पडत असल्याचा कयास बांधल्यास

(१३)

तो खचित अन्यथा ठरणार नाही. 'श्रीपाद कृष्णां'च्या चिरंजिवांकडून पित्यासारखीच भरदार व विविध स्वरूपाची साहित्य-सेवा घडावी, यापलीकडे माझ्यासारख्या 'श्रीपाद कृष्णां'च्या नम्र चाहत्याची दुसरी कोणती इच्छा असणार ?

यवतमाळ (वऱ्हाड), }
ता. २५-९-१९४० }

वामन नारायण देशपांडे

तुम्हांला रोज एक आणा वांचवितां येईल काय ?

- ★ नाणें टाकलें तरच चालणारें घडयाळ आम्ही आमचे विमेदारांस मोफत देतो.
- ★ रोज एक आणा वांचवून तुम्हांस ५५० पेक्षां अधिक रकमेची पॉलिसी घेतां येईल.
- ★ आमची रद्द झालेली पॉलिसी थकलेले हप्ते अगर व्याज भरावें न लागतां सुद्धां चालू करतां येते.
- ★ कंपनीनें मागील मूल्यमापनांत विमेदारांस दर हजारीं ३० व ३६ असा त्रैवार्षिक बोनस जाहीर केला.

दि ट्रस्ट ऑफ
इंडिया
अँश्युरन्स कं. लि.

लक्ष्मी रोड, पुणे २

अध्यक्ष:-श्रीमंत सरदार जगन्नाथमहाराज पंडित
शाखा:-मुंबई, नागपूर, ग्वाल्हेर, इंदूर, सोलापूर, सातारा,
बेळगांव, कोल्हापूर वगैरे

“होतकरू स्त्री-पुरुषांस सढळ अटींवर एजन्सीज देणें आहेत.”

उ
त्कृ
ष्ट
न्य
हा
री

एक कप गोल्डन कोको

बरोबर साठे बंधू यांचीं

दोन तीन माल्टेक्स अगर

श्रुसबरी बिस्किटें घेतल्यानें दबदबीत वाटते
नांव लक्षांत ठेवा

साठे बिस्किटें गोल्डन कोको

म हिं द्र क र ब्र द र्स, पु णें २, मुं ब ई

बेकारी दूर करावयाची आहे ना ?

तर मग तुम्ही

अप-टु-डेट पोषाख वापरा

व

याकरितां

दोन तपांच्यावर अनुभव असलेले

सुप्रसिद्ध तयार कपड्यांचे व्यापारी

म हिं द्र क र ब्र द र्स

बुधवार, पुणें २ व मुंबई

यांचे दुकानास भेट द्या.

यांचे तयार कपडे वापरून हजारों लोक

यशस्वी झाले आहेत.

ऑर्डरप्रमाणें तयार कपडे करून मिळतात.

मोड आणि खुर्दा

न्हाव्यांची हजामत

गेल्या ऑक्टोबर महिन्यांत कलकत्ता येथे सहाशे न्हाव्यांची परिषद भरून त्या वर्गाने आपली अनेक गाऱ्हाणी बेशीवर टांगली. वस्तन्याप्रमाणे आपल्या जिभा तीक्ष्ण करून सेप्टी रेझर वापरणाऱ्यांना त्यानी चां S S गळे धारेवर धरून त्यांची चांगली हजामत केली. दाढी करण्याच्या निमित्ताने, वस्तरा परजून गिऱ्हाइकांचे हात रोज सकाळी तोंडावर फिरत राहिले तर हातातोंडाशी आलेला हा धंदा हातो-हात जाऊन या वर्गाला माध्याह्नीची पंचाईत पडेल, अशी साधारण भीति त्यांना वाटते आहे. बेकारीमुळे तरुणांना तरी हा एकच 'धंदा' असल्याने त्यांचा या कार्यात सत्कारणी लागणारा वेळ बांचला तर 'सकाळी तरी काय करावे' ही विवंचना तरुणांना सतावून सोडील. नशीब बिचाऱ्या विधवांचे, की वपनाची चाल सरकारने पुन्हा त्यांच्या मारुती मारावी असा एखादा ठराव उपरोक्त

परिषदेंत पसार झाला नाही. पण एका अर्थी या कलावंतांची तक्रारसुद्धा अगदी रास्त आहे. हे सर्व हस्तकलाविशारद (वाचकहो, बिचकू नका. ही कोणत्याहि राष्ट्रीय विश्वविद्यालयाची पदवी नव्हे !) उपाशी मरायला लागले तर त्यांनी आपल्या गिऱ्हाइकांच्या तोंडा-कडे पाहावयाचें नाहीं तर करायचें तरी काय ! समाजांतील निदान निम्म्या लोकांच्या डोक्यावर या वर्गाचा वरदहस्त अनादिकाला-पासून असल्यानें बहिवाटीचा हक्क कोणता शहाणा माणूस सुखा-सुखी गमावून बसेल ? तेव्हां या कलावंतांच्या तक्रारीचा समाज सहानुभूतिपूर्वक विचार करील अशी मला आशा आहे. भितीला तुमड्या लावणारा रिकामा न्हावी म्हणजे कांही हलकीसलकी चीज नव्हे. 'बाबारे, आमची दाढी कर-पण रिकामा बसूं नकोस' असें बोलण्याची वेळ येण्यापूर्वीच समाजानें न्हाव्यांचा प्रश्न हातीं घ्यावा.

अपमृत्यु

आपल्या ओळखीचा एखादा मनुष्य अकालीं खतम झाला म्हणजे आपल्याला धक्का बसून वाईटहि वाटतें. परंतु आपण आपल्या अंतरंगाचा जरा प्रामाणिकपणानें कानोसा घेतला तर धक्का बसणें, वाईट वाटणें बगैरे गोष्टी वास्तविक मृतासाठीं नसतात असें आपल्याला कळून येईल. मृत्यूनें आज त्याच्यावर झडप घातली, उद्यां कदाचित् आपली पाळी नसेल कशावरून ? असा विचार क्षणभर चमकून जातो. आपल्या जगण्याचा बादरायण संबंध दुसऱ्याच्या अकालीं निघनाशीं असतो तो असा. अकालीं निघना-बद्दलहि प्रत्येकाची कांहींतरी स्वतंत्र कल्पना असते. चित्रमय-जगत्चा अंक चाळला तर साठीच्या जवळपास असलेला एखादा तरी आदमी 'अकालीं' कालबश झालेला ; सांपडतोच. एक डझन

मुलांबाळांची आई 'अकाली' परलोकी गेलेली असल्यास तिच्या प्रेमळ आत्म्यास शांति मिळावी म्हणून देवबाप्पापार्शी रदबदली करणारा तिचा पति, त्याच पत्रांतील 'वर पाहिजे' ची जाहिरात अस्वस्थ चित्तानें व चोरट्या नजरेनें न्याहाळीत असतो. मला तर असें वाटायला लागलें आहे, कीं ही 'गृह्यसंस्कारा'चीं वर्तमानपत्रें जगांत नसतीं तर कितीतरी 'अकाली' मृत्यु टाळतां आले असते. पराकोटीला गेलेला स्वार्थ हा 'अकाली' निधनाच्या मुळाशीं नसता तर एखादा अप्रिय माणूस खलास झाल्याचें वृत्त कळल्याबरोबर त्याच्या सुटकेबरोबर आपलीहि सुटका झाली म्हणून समाधानाचा मुस्कारा आपण न कळत सोडलाच नसता. अर्थात् ही गोष्ट चार चौधांत प्रामाणिकपणानें कबूल करण्याची आपल्याला लाज वाटत असली तरी, उपरोक्त गोष्ट अगदीं शंभर टक्के सत्य आहे असेंच प्रत्येक वाचक, आजूबाजूला कुणी नाहीं असें पाहून, स्वतःशीं तरी कबूल करील.

मृत्यूचे उपकार

जगांत मृत्यु नसता तर माणसाला सुखानें जगतांहि आलें नसतें. स्वदेशप्रेमाची जास्त अफू चारून त्या बेभान गुंगीत कोट्यवधि निरपराधी जीवांना तोफेच्या तोंडीं देण्याची राजरोस सोय राजकारणी मुत्सद्दयांना नाहीशी झाली असती. उभ्या ह्यातीत दुसऱ्याशीं फटकून बागून आयुष्याचा प्रवास सुखानें करणारा उन्मत्त श्रीमंत मूजोर, एकदां कां होईना, चार लोकांच्या खांद्यावरून मुकाट्यानें सोनापुरांत गेला नसता. खाल्ल्या घरचे बासे मोजणारा बेइमान माणूस, दोन बांबूवर आपल्या बेइमानीचा जाब देण्यास परमेश्वरासमोर न जातां, इहलोकींच मजेंत नांदला असता. जगांत मृत्यु नसता तर खून, फांशी, अपघात यांचीं 'चटकदार' वर्णनें

बाचायला चटावलेल्या वाचकांची गैरसोय झाली असती, जगांत मृत्यु नसता तर कारोनरच्या कोर्टांत 'Gentlemen of the Jury' म्हणवून घेऊन अनेकांना आयुष्यांत एकदां तरी 'जंटलमन्' होण्याचा मोका हुकला असता. परलोकांत मृत्यूचा दरबार खोलला गेला नसता तर इहलोकींचा इतिहास कितीतरी सोपा झाला असता. जगांत मृत्यु नसता तर थोर लोकांना मृत्युपत्र लिहितां येत नाहीं असा आरोप त्यांच्यावर कुणी केला नसता. अनेक डॉक्टरांना आपली केस 'थेट' पर्यंत पोचविण्याचें समाधान मिळाले नसते. प्रेमळ मातेला आपल्या लाडक्या लेकरास 'मेत्या' म्हणून शिवी देतां आली नसती. जगांत मृत्यु नसता तर अत्यंत प्रिय व्यक्तीच्या दिव्य स्मृतीची मानसपूजा करून तिला अंतःकरणांतून निघालेल्या पवित्र अश्रूंची माला अर्पण करतां आली नसती. आणि वाचकहो, जगात मृत्यु नसता तर चित्रमयजगत्चीं दोन जादा पानें तरी 'लघन-चिकित्सा व बस्ती' या लेखासाठी देतां आलीं असती.

नानांचें गद्यवैभव

रविकिरण-मंडळाचे एक सदस्य व माझे स्नेही प्रो. श्रीधर बाळकृष्ण रानडे यांची माफक कवि म्हणून महाराष्ट्राला ओळख असली तरी त्यांच्या गद्यलेखनाचा फारसा बोभाटा असेल असें मला वाटत नाही. तरी पण आपली ताकद न ओळखता गुप्ते नांवाच्या एका लेखकाच्या 'छाया आणि पडछाया' या कथासंग्रहाला प्रस्तावना लिहिण्याचें जे धाडस नानांनीं केलें त्याबद्दल मला त्यांची कीव येते. आपल्याला सूक्ष्म विनोदबुद्धि आहे अशी हास्यास्पद समजूत ज्या कांहीं साहित्यिकांची झालेली आहे, त्यांत नानांचा नंबर बराच वर लागत असल्याने त्यांनी लिहिलेल्या प्रस्तावनेत जी कांही गंमत झाली आहे ती मात्र और आहे. कथासंग्रहांत तेरा गोष्टी असूनहि

नानांना मात्र सात विनोदी व आठ शोकरसाच्या दिसल्या हें कोडे गणितांत अशक्त असलेल्या माझ्यासारख्या माणसाला सुटणें शक्य नाहीं. गुप्ते या नांवावर 'कोट्या' करूनच न थांबतां, झरणींतील शाई संपल्याची शाळेंतल्या पोरालाहि न शोभणारी कोटी या प्राध्यापकानें केलेली आहे. प्रस्तावनेची शेवटचीं दोन-अडीच पानें एका दमांत वाचून वेदम झालेल्या एखाद्या वाचकानें त्याचा अर्थ मला सांगितला तर मी त्याला धन्यवाद देईन. 'छाया आणि पडछाया' या पुस्तकाची दुसरी आवृत्ति काढण्याचा सुदैवानें योग आला तर नानांच्या प्रस्तावनेचें गद्यवैभव, त्यांचीच कांहीं शालोपयोगी पुस्तकें वाचून 'तैयार' झालेल्या एखाद्या विद्यार्थ्याकडून सुबोध मराठीत भाषांतर करून छपावें, यापुढें तरी होतकरू लेखकांनीं केवळ वहिवाटीच्या हक्कदारीमुळे प्रथितयश, नामवंत, थोर वगैरे म्हणतात ना—अशा लेखकांच्या वाटेस प्रस्तावनेचें ऋण मागायला जाऊं नये हें उत्तम. त्यामुळे दोघांचीहि शोभा हाण्याचें टलेल.

चित्रपटांची रौप्य जुबिली

हिंदी चित्रपटांची रौप्य जुबिली कांहीं महिन्यांपूर्वी झाली. बाल्यावस्था थोडीशी उशीरां संपून आमच्या चित्रपटांना दहा वर्षांपूर्वी वाचा फुटली व सुंदर आणि अबोल स्त्री पडद्यावर पाहण्याचे सुखसुद्धां आम्हांला अंतरलें. एकंदर गोष्टी लक्षांत घेतां आमची या कलेंतील प्रगति आश्चर्यकारक असून अभिनंदनास पात्र आहे. तरी पण बाल्यावस्थेत कांहीं गोष्टी या कलेला शोभून गेल्या असल्या तरी वयोमानानें तिच्या हातून गद्धेपंचविशीला साजेशा गोष्टी होणार नाहींत अशी मला आशा आहे. कांहीं मोठ्या कंपन्यांना लागलेलीं कुलपें पाहून, या 'ताळे'बंद

कारभारावरून आमच्या कलेचे कुठे तरी कांही तरी चुकते आहे असा ठोकताळा बसविण्यास हरकत नाही. ' प्रभात ' व ' हंस ' या दोन कंपन्या महाराष्ट्राच्या प्रातिनिधिक स्वरूपाच्या आहेत असें मी तरी समजतो. त्यांच्या तपःश्रयेकडे पाहिलें तर या कलेचे भवितव्य खासच उज्ज्वल आहे असें त्यांच्या निंदकांसही कबूल करावें लागेल. तरीपण कथालेखकांचें योग्य स्थान त्यांना अजूनहि मिळालेलें नाही, असें मोठ्या खेदानें म्हणावें लागतें. तसेंच प्रामाणिक टीकाकारांना प्रत्यही होत असलेला अन्यायहि यापुढें दूर होईल, अशी मला उमेद आहे. टीकाकागच्या तोंडांत जाहिरातीचा मलिदा कोंबून त्यांना जरी गप्प करणें शक्य असलें तरी चालकांच्या हातून कलेचा खून झाला असल्यास त्याला वाचा फुटल्याशिवाय राहणार नाही हें चालकांनीं समजून असावें. या बाबतींत 'हंस'च्या चालकांचें घोरण विशेष उदार असतें हें त्यांना भूषणावह आहे. प्रामाणिक टीकाकार हे या कलेचे मारेकरी नव्हेत हें सिनेमासृष्टीतील 'हायकमांड'ला पटलें तर कलेच्या प्रगतीला मदत होईल. ' प्रभात ' व ' हंस ' महाराष्ट्राची अपेक्षा पूर्ण करतील याची मला खात्री आहे. पब्लिक-‘शिष्टी’

वरील शब्द वर्तमानपत्रसृष्टीतील एका ' इद्दान ' संपादकांनं केव्हांतरी वापरल्यापासून जाहिरातीसाठी म्हणून या शब्दाचा उपयोग अनेक वेळां झालेला आहे. तरी पण कांहीं दिवसांपूर्वी 'ब्रह्मचारी' बोलपटांतील एकदोन गाणी उत्तम शिष्टी वाजवून दाखविणाऱ्या कांहीं लोकांना जीं बक्षिसें देण्यांत आलीं त्यामुळे पब्लिक ' शिष्टी ' या शब्दाचें सार्थक झालें असें मला वाटतें. सबंग प्रसिद्धीच्या मोहानें 'हंस'च्या अस्सल कलावंतांना कांहीतरी अघटित करण्याचा जो मोह आज-काल होत आहे तो त्यांनीं वेळेबारी आवरला नाही

तर चेष्टेचा एक नवीन विषय लोकांना पुरविण्याचें श्रेय त्यांच्या पदरांत पडणार आहे. साधारणतः नटाला उत्तम अभिनय करून विद्वानाचें सोंग कांहीं काल आणतां आलें तरी त्याला नेहमी पाठ केलेलें भाषण बोलण्याची संवय असल्यानें स्वतंत्रपणें भाषण करतांना काय प्रमाद घडणें शक्य असतें हें बालगंधर्वांनीं मार्गे सिद्ध केलेंच आहे. मास्टर विनायक असेच सार्वजनिक भाषण करण्याचे प्रसंग स्वतःवर ओढवून घेत आहेत. त्यांनींमुद्दां या प्रांतांत जरा जपून पाऊल टाकलें नाही तर, बुद्ध गंधर्वाप्रमाणें कोणाला तरी साष्टांग नमस्कार करण्याची पाळी त्यांच्यावर आल्यास मला नवल वाटणार नाही. सिनेमाच्या चालकांभोंवतीं नेहमी तोंडपुजे लोकांचा गराडा असल्यानें वरील कटु सत्य त्यांना कुणीतरी सुनावणें शक्य नाही. तेव्हां हें अप्रिय कर्तव्य, 'हंस'चा एक चहाता व अभीष्टचितक या नात्यानें, मी आज करीत आहे त्याबद्दल हंसच्या चालकांनीं गैरसमज करून घेऊं नये. तसेंच मुलाखती देण्याचा मोहमुद्दां कलावंतांनीं शक्य तों आंवरावा. सिनेमासृष्टींत नवीन पदार्पण केलेल्यांनीं हा सोन्याचा नियम पाळला तर त्यांच्या तोंडांतून क्वचित् येणाऱ्या शब्दांना सुवर्णाचें मोल येईल. चर्चा, शिटी वाजविणें, मुलाखत देणें या गोष्टींची निदान ब्रह्मचारीला तर खरोखरीच जरूर नाही. अशानें हंसचे चालक स्वतःच्या कर्तबगारीचा आणि कलेचा अपमान करीत आहेत. इतका उत्कृष्ट बोलपट काढून हा लौकिक कायम ठेवण्याकडे जर हंसच्या कलावंतांचा वेळ खर्च न होईल तर 'कष्ट करा, कष्ट करा' असें म्हणण्याची पाळी प्रेक्षकांवर येणार नाही.

उपास

महात्मा गांधींनी राजकारणांत सुरू केलेल्या उपासाचें खूळ इतरेजनांच्याहि चांगलेंच अंगवळणीं पडल्यासारखें दिसतें आहे. त्रिकाळच्या जामिनकीच्या प्रकरणी पुण्यांत देशदास रानड्यांनी केलेला उपास जरा दृष्टिआड होतो न होतो तोंच मंत्रिमंडळाचा हृदयपालट होण्यासाठीं पुण्याच्या साठ्यांनीं उपास करून तो नीटपणें पारहि पाडला. त्यानंतर प्राथमिक शिक्षकांनीं आचार्य अत्र्यांच्या 'अध्यक्षतेखाली' एका दिवसाचा उपास केला. विडंबनाचार्य अत्र्यांचा उपास एप्रिलच्या पहिल्या तारखेला नेमका यावा हा योगाहि गमतीचा आहे खरा. एक गोष्ट मात्र खरी, कीं राजकारणाच्या नाटकांत देशदासांच्या उपासानें हास्यरस निर्माण होत असला तरी साठ्यांच्या आणि प्राथमिक शिक्षकांच्या उपासानें मात्र करुणरस उत्पन्न होण्यास हरकत नाहीं. थोड्याफार उपासानें शरीरशुद्धि होण्यास साधारणतः मदत होत असली तरी त्यामुळें मंत्रिमंडळाची अंतःशुद्धि होईल असें मात्र मला वाटत नाहीं. कोणत्याहि पक्षाचें सरकार असलें तरी त्याला राज्य करायचें असतें हें शासनशास्त्रांतील आद्यतत्त्व आहे. कोणत्याहि पक्षाचें सरकार असलें तरी त्याच्या हातून कळत न कळत चुका होणेंहि अशक्य नाहीं. अशा वेळी प्रत्येक दुखावलेल्या व्यक्तीनें आमरण उपास केला तर राज्यशकट पुढें धरणेंच शक्य नाहीं. प्रत्येक गोष्टीला उपास हा रामबाण उपाय असता तर कायदेमंडळाला लोणावळ्याच्या एका प्रसिद्ध उपासप्रिय आरोग्य-गृहाचें स्वरूप आलें असतें. त्रिकाळच्या अन्यायाला जनतेनें जें उत्तर दिलें त्याचा परिणाम मंत्रिमंडळावर साठ्यांच्या उपासापेक्षांहि खासच जास्त होईल हें मी साठ्यांना नम्रपणें सांगण्याची परवानगी घेतों. या सर्व गोष्टी लक्षांत घेऊन आमच्या शहाण्या राजकारणी

पुरुषांनी उपाशीपोटी आततायी देशबेसेचा मार्ग सोडून भरल्या पोटी राजकारण लढवावें अशी त्यांना माझी विनंति आहे. गांधीच्या उपासाच्या आचरटपणाचें सर्व जग जरी कौतुक करीत असलें तरी एखादा मामूली आदमी या दिव्यांत खतम झाला तर 'मूर्ख बेटा, भलत्याच भानगडीत पडल्यावर मरेल नाही तर काय?' असेच उद्गार लोकांच्या मुखांतून बाहेर पडतील. महात्माजीचीं खुळें त्यांनाच शोभतात—इतरांनी त्या फंदांत पडूं नये हेंच उत्तम.

माझ्या मुलाच्या निमित्तानें

मुंबईतील बॉम्बे बुक डेपोचे देसाई हे बडे उमदे आदमी आहेत. त्या दिवशीं दुकानांत नेहमीप्रमाणें खूप गर्दी असूनहि ते न त्रासतां प्रत्येक गिऱ्हाइकाला सतुष्ट ठेवण्याचा यत्न करीत होते. गर्दी जरा कमी झाल्यावर त्यांचें लक्ष माझ्याकडे गेलें व माझ्या हातांत 'सह्याद्रि' मासिकाचा अंक पाहून त्यांनी कपाटांतली डिव्शनरी माझ्या हातांत मिस्किलपणानें हंसत दिली. के. नारायण काळ्यांचा विद्वत्ता-प्रचुर लेख त्या अंकांत प्रसिद्ध झाल्याचें त्यांना ठाऊक होतें. माझ्या-प्रमाणेंच चारपांच वाचकांनीं दुकानांत बसून संस्कृत कोशाच्या मदतीनें के. नारायणाचा लेख 'नारायणं नमस्कृत्य' करून वाचला होता. दुकानांतला एक कॉलेज-कुमार बोलला, 'हैं पहा, देसाई, सह्याद्रीची लिपि आणि काळ्यांचा लेख—माझ्यासारख्याला कसा कळणार तो? मी तो दोनतीनदा वाचण्याचा प्रयत्न केला, पण स्थाणुत्व, गतिमानता वगैरे शब्द पाहून माझे धाबेंच दणाणलें. मागें काळ्यांनी केव्हांतरी 'चाक्षुष' हा शब्द वापरला होता म्हणतात. खरेंच, बेसिक मराठी निघाली तर काळे, लालजी पेंडसे वगैरे थोर साहित्यिकांना बेसिक मराठीतच लेख लिहिण्याची मी तरी विनंति करीन. एरवीं काळे विद्वान् आहेत, बाळ्याचा त्यांचा

अभ्यास सखोल आहे, कांहींतरी उत्तम लिहिण्याची तळमळहि त्यांना आहे—पण भाषा मात्र भयंकर बोजड असते त्यांची. मला बाटतें, ते पढिल्यानें सोप्या आणि सरळ भाषेंत लेख लिहितात व नंतर संस्कृत कोश घेऊन तो कठिण करतात. पुण्यास इतक्या चोऱ्या होतात—पण काळ्यांचा संस्कृत कोश चोरण्याची सुबुद्धि कोणालाहि अजून कशी होत नाहीं ?' कॉलेज-कुमाराच्या वक्तव्यावर विचार करित मी घरीं आलों आणि काळ्यांचा लेख वाचला. एकंदरीनें काळे बोलपटांच्या टीकाकारांवर बरेच गरम झालेले दिसतात. बोलपटांचीं निर्भीड [म्हणजे ' त्या ' अर्थानें नव्हे !] व प्रामाणिक परीक्षणे कां होत नाहींत याचीं कारणें काळे स्वतः कलानिर्मितीमध्ये दंग असल्यानें त्यांना माहीत नाहींत असें मला बाटतें. काळ्यांची विचारसरणी मलासुद्धां पटते व त्यांनी समतोल बुद्धीनें लिहिलेला लेख खरोखरीच वाचनीय आहे. रागावून, कातावून लिहिणें शक्य असूनहि तो मोह काळ्यांनीं टाळला आहे.

प्रोड्यूसर्सना प्रामाणिक टीकाकार हवेत काय !

एकंदरीनें पाहतां बोलपट निर्माण करणाऱ्यांना प्रामाणिक व ' पुरोगामी ' [म्हणजे हो काय, काळे ?] टीकाकार मनापासून हवेत की काय याचीच मला शंका येते. जरा कुठें थोडीशी तिखट टीका झाली तर त्याचा ठसका प्रोड्यूसर्सना लागतो की नाहीं हें काळ्यांना पुण्यांतहि प्रभात कंपनीच्या हपिसांत चौकशी केल्यास समजण्यासारखें आहे. ' सच है ' या बोलपटाची गोष्ट घ्या. या बोलपटानें दादासाहेब तोरण्यांनीं कलेचें तोरण बांधलें, कीं कंपनीला काशीयात्रा घडवून कलेच्या अस्थि गंगार्पण केल्या हेंच मला समजत नाहीं—पण ही गोष्ट स्पष्टपणें सरस्वतीला सांगण्याचें धैर्य किती टीकाकारांनीं दाखविलें बरें ?

प्रामाणिक टीका एखाद्या पेपरमध्ये आली तर त्याच्या जाहिराती एकदम बंद होतात, हे काळ्यांना कदाचित् ठाऊक नसेल. सध्यांच्या हलाखीच्या दिवसांत प्रोड्यूसर किंवा जाहिरातीच्या एजंटच्या घरचे कुत्रे आले तरी 'अहो हड' म्हणण्याची वेळ आली आहे. अशा स्थितीत कोणता मूर्ख पत्रपंडित आपले नुकसान करून घेईल ? बोलपटांची तर बातच सोडा-पण शांतारामांच्या नवीन सामाजिक बोलपटांची नावे कोणत्या अकलेच्या खंदकांतून खोदून काढली याची कुणी चौकशी केली तर शांतारामांना ती रुचेल काय ? तसेच प्रभात रोडपासून स्टुडिओपर्यंत प्रभातच्या नयन-मनोहर ट्रेडमार्कच्या आकृतीचे विडंबन करून ती उलटी कां केली असा मी प्रश्न केला तर तो तरी शांतारामांना आवडेल का ? ट्रेडमार्क म्हणजे निर्मात्याच्या कलागुणांचे व अभिमानाचे प्रतीक असते आणि त्याचे विडंबन माझ्यासारख्या प्रभातच्या गरीब हितचिंतकाला उघड्या डोळ्यांनी पाहण्याचे जिवावर येते. या बारक्या सारक्या गोष्टीतली टीका प्रभातला मानवणार नाही हे मला माहीत आहे. मग मी उद्यां त्यांच्या एखाद्या बोलपटावर सणसणीत टीका केली तर ते पाप मी कुठे फेडावे ? माझा तर असा अनुभव आहे, काळेसाहेब, की प्रामाणिक टीकाकारांशी बरोबरीच्या नात्याने बोलणेसुद्धा कलावंतांना (?) कमीपणाचे वाटते. खरी वस्तुस्थिति काळ्यांना माहीत नसण्याचा संभव असल्याने, मी कांही गोष्टी खुल्या दिलाने त्यांना सुनावण्याचे धाडस केले आहे. बॉम्बे टॉकीजचे अंतःकरणहि टीकेच्या बाबतीत फार हलुवार आहे. विरुद्ध टीका त्यांना पचत नाही हे मी स्वानुभवाने सांगतो.

बेजबाबदार टीकाकार

याचा अर्थ सामान्य टीकाकार आपली जबाबदारी ओळखून असतो असाहि नाही. वर्तमानपत्र ही संस्था वास्तविक आंब्याच्या झाडाप्रमाणे असायला हवी. समाजाला तिच्याकडे पाहून आनंद बाटावा आणि त्या संस्थेखाली विसांवाहि मिळावा. पण आमच्या दैन्यामुळे मामुली वर्तमानपत्रे बाभळीच्या झाडांप्रमाणे झाली आहेत. ती दिसायलाहि भड नसतात आणि त्यांची छायाहि विसांव्यासाठी पुरेशी नसते. त्यांच्याजवळ जाऊन कुणी जास्त लगट करू पाहील तर त्यांचे कांटेरी स्वागत नेहमीच तयार असते. पण मी पत्रपडितांना अगदी दोष देत नाहीं—जगणे हे त्यांचे आद्य कर्तव्य असते व म्हणूनच बोलपट कंपन्यांशी वैर करणे त्यांना परवडत नाही. इंग्लंडमध्येहि हीच परिस्थिति असून तेथील बडे जाहिरातदारहि वर्तमानपत्रांना त्राहि भगवन् करीत असतात. तसेच म्हटले तर ज्या बोलपट कंपन्या लाखों रुपये धंद्यांत घालतात त्या स्तुति उकळण्याचा आपला हक्कहि गमावण्याइतक्या बेबकुफ असाव्यात असे मी तरी म्हणणार नाही. जगाच्या अंतापर्यंत हे असेच चालावयाचे हे काळ्यांना मी सांगावे असे नाही. माझा 'थीसिस' हाच आहे, की या सर्व गोष्टी दृष्टीआड करून काळ्यांनी टीकाकारांना धोरेवर धरावयाला नको होते. प्रेक्षक आणि प्रोड्यूसर्स यांमध्ये संबंध उत्पन्न करणारी एखादी शृंखला निर्माण होऊन बोलपटांबद्दल मामुली प्रेक्षकांना कांहीतरी उच्च दर्जाचे ज्ञान व्हावे या हेतूने एका गरीब संपादकाने महाराष्ट्रातील आघाडीवर असलेल्या एकदोन कंपन्यांकडे आपल्या नियतकालिकांत पुरवणीसाठी साहाय्याची याचना केल्याचे मला नक्की माहीत आहे. पण त्याच्या प्रयत्नाला अजूनहि यश आले नाही यावरून

अशा उपक्रमांची जरूर कंपन्यांना अजूनहि वाटत नाहीं हें उघड आहे. मनांत असूनहि प्रामाणिक परंतु गरीब संस्थेच्या चालकाना अशी पुरवणी देणें परबडत नाही. पण असा अभिनव उपक्रम करण्याची वेळ आज निश्चितपणें आली असून अशा प्रयत्नांत शैपन्नास रूपये खर्च झाले तर ते सत्कारणीच लागतील हें तज्ज्ञांनीं कृपा करून लक्षांत आणावें. विनाकारण एकमेकांचे गुणदोष काढण्याचे हे दिवस नाहीत. सर्व कांही खेळीमेळीने झालें तर त्यांत सर्वांचाच फायदा आहे.

गरीब विचारे 'शंकरभाऊ'

किलोस्कर मासिकाचा आदर्श समोर ठेवून 'बेतलेल्या' झारापकर मासिकांत प्रो. मा. का. देशपांडे यांनी शंकरराव किलोस्करांचे स्वभावचित्र रेखाटलें आहे. पुण्याच्या साहित्यक्षितिजावर नुकतेच उदयाला आलेले मशारनिल्हे लेखक हे एक असून, आपण तीन लेखांतच साहित्यिक बनलों असें या स्वारीला वाटण्याचा संभव आहे. परंतु लेखकाची एकंदर करामत पाहिली म्हणजे अर्धवट लेखाच्या हळकुंडाने सुद्धां पिवळे होणें त्यांना अशक्य नव्हतें. हे गृहस्थ केव्हांतरी किलोस्करवाडीला गेले होते, हें त्यांच्या त्या मासिकांत प्रसिद्ध झालेल्या 'फोटु'वरून मला कळलें. परंतु शंकररावांचें स्वभावचित्र 'असें' रेखाटून त्यांना 'अति माणूस' (Superman) करतील, अशी शंका खुद्द शंकररावांना सुद्धां आली नसेल. महायुद्धानंतरच्या महाराष्ट्रांतील कर्तबगार पुरुषांच्या इवल्याशा थादींत शंकररावजीबरोबर ताम्हणकरांचा 'दाजी' नाही हे पाहून त्यांनी समाधानाचा सुस्कारा सोडला असेल. कर्तबगार मूर्खांची यादी कोणत्याहि समाजांत मोठी असली तरी कर्तबगार शहाण्यांची यादी प्रो. देशपांड्यांना वाटते तितकी लहान

खासच नसते. एका लेखिकेने भावडेपणाने शंकररावांना लिहिलेल्या एका पत्रांतील उतारा देऊन प्रो. देशपांड्यांनी तर सदभिरुचीचा अभावहि पूर्णपणे दाखविला आहे. लेखांतील अखेरचा जाड ठशांतील मजकूर वाचून तर ' ईश्वरा, या मित्रापासून माझे रक्षण कर ' असे वैतागाने म्हणण्याची पाळी शंकररावांवर आली असेल. आतां देशपांड्यांचे कृपाकटाक्ष प्रो. फडक्यांवर पडले असल्याने, मला अप्पासाहेबांबद्दलहि सहानुभूति वाटू लागली आहे. बाकी अत्र्यांच्या विनोदावरील व बर्नार्ड शॉवरील प्रो. मजकुरांचे लेख पाहून झारापकरांनी देशपांड्यांचे लेख ' विनोदी ' म्हणून छापवयाला कांहीच हरकत नाही.

मार्च-एप्रिल १९३९

व्यक्तित्वाचा आधार

थोर लोकांचे व्यक्तित्वसुद्धां अगदी लहान गोष्टींवर कसे आधारलेले असते हे मला प्रो. बापूसाहेब चाफेकर परवां भेटले त्या वेळीं कळले. बापूसाहेब त्या वेळीं आपल्या नेहमीच्या पगडीत नसून साध्या काळ्या टोपीत होते. पण पगडी आणि बापूसाहेब यांचे साहचर्य माझ्या डोळ्यांना इतके पटले आहे की, टोपी घातलेल्या बापूसाहेबांचे व्यक्तित्व माझ्या दृष्टीत पहिल्याने आलेच नाही. बर्नार्ड शॉ किंवा पुण्याचे भगवा फेटा बांधणारे बाबासाहेब देशपांडे यांच्या चेहरेपट्टीत केसाचाहि फरक पडला तर त्यांना ओळखणे मुश्किलीचे होईल. कॉमरेड काणेकर हे आपल्या स्वतःच्या घरीसुद्धां टापी घालून गेले तर ' शेट घरी नाहीत ' असा जबाब त्यांचा गडी त्यांनाच देईल. ठराविक पगडी किंवा फेटा बांधलेले थोर लोक केमिस्टच्या कपाटांतील लाल जांभळी बुचे असलेल्या औषधांच्या बाटल्यांप्रमाणे मला वाटतात. शेंगदाण्यावर आधारलेले तात्यासाहेब केळकरांचे व्यक्तित्व सर्वांच्याच परिचयाचे आहे.

हरभऱ्याच्या झाडावर ' सत्यवादी ' कारांसारख्या अनेक लोकांचें व्यक्तित्व मजेनें विसांवा घेत असेल अशी कल्पना करणें अशक्य नाहीं. भाजीबाजारांतील बटाट्यांची टोपली पाहिली म्हणजे अनेक कबींच्या डोक्यांची आठवण होऊन त्यांच्या 'व्यक्तित्वा'ची जाणीव मला होते. छत्तिसाचा आंकडा दिसला कीं अत्रे—बरेरकर डोळ्यांसमोर येतात. बाळासाहेब खेरांचें हंसणें आणि नमस्कार करण्याची त्यांची विनयशील ऐट, त्यांच्या व्यक्तित्वाचीं प्रतीके म्हणून इतिहासजमा होण्यास हरकत नाहीं. चेंबर्लेन साहेबांची छत्री, लॉर्ड बॉल्डविन यांची पाइप आणि लॉइड जॉर्ज यांचें के. नारायण काळ्यांप्रमाणें जावळ यांची ओळख अलम दुनियेला झाली आहेच. गांधींच्या व्यक्तित्वाची बरीचशी मदर त्यांच्या गरीब शेळीवर इतकी आधारलेली आहे की, तीं बिचारी शेळी डॉ. मुज्यांच्या तडाख्यांत सांपडून कधीं काळीं जिवानिशीं गेली तर महात्माजींचें व्यक्तित्व त्यांच्या चहात्यांना सुद्धां वातड लागण्याचा संभव आहे. बॅरिस्टर सावरकरांचें व्यक्तित्वहि आजकाल दंतवैद्यांचा ऐसपैस आधार घेतांना दृष्टीस पडतें. या सर्व गोष्टी लक्षांत आल्या म्हणजे थोर लोकांकडे मामुली जनतेचें लक्ष किती बारकाईनें असतें याची उपपत्ति लागते—अर्थात् थोरांना त्याची दादहि नसते ही गोष्ट निराळी.

संपादक पिसाळला

यंदाच्या मॅट्रिकच्या परीक्षेंत मराठी भाषांतराचा जो एक दिव्य नमुना प्रसिद्ध झाला आहे, तो पाहून प्रसाददीक्षेच्या भाषांतर-काराला हायसें वाटेल. त्या विचित्र भाषांतरावर सर्व पत्रांनीं हल्ले केले आहेत हें योग्यच आहे. परंतु येथील ' प्रभात ' पत्रानें त्या परीक्षकाची ' परीक्षक कीं हजाम ' म्हणून जी हजामत केली आहे,

ती मात्र सदभिरुचीला धरून नाही असें मोठ्या कष्टानें म्हणावें लागतें. परीक्षकाची अत्यंत कडक शब्दांत हजेरी घेतांना, इतर पत्रांना उपमेसाठी हेअर कटिंग सलूनचा उंबरठा क्षिजविण्याची पाळी आली नाही हें प्रभातकारांच्या लक्षांत आलें असेलच. श्री. नवरे हे आज जें पवित्र समाजकार्य करीत आहेत तें लक्षांत आणलें म्हणजे त्यांच्या चिड्डन लिहिण्याबद्दल तर फारच वाईट वाटतें ! चूक होऊ नये पण ती झाली तरी अशा पद्धतीची टीका करण्यापेक्षा कांही विधायक सूचना करण्याकडे नवऱ्यांनी आपलें रक्त आटविलें असते तर तें त्यांच्यासारख्या कष्टाळू आणि अबोल समाजसेवकाला शोभले असतें. नवऱ्यांसारख्या मामुली सपादकाला यशस्वी पत्रपडित म्हणून अजूनहि लौकिक कमावायचा आहे. त्यापूर्वी तरी दुसऱ्याच्या हातांत जबरदस्तीनें वस्तरे देण्याचा त्यांना अधिकार नाही असें मला वाटतें. एका परीक्षकाला हजाम म्हण, दुसऱ्याला कामावरून काढा म्हणून शिफारस कर, अशानें काम भागेल असें नवऱ्यांना वाटत असेल तर गोष्ट निराळी. मराठीवर अत्याचार केलेल्या वेड्यावांकड्या परदेशी जाहिराती प्रसिद्ध झालेल्या पाहून नवऱ्यांचा मराठीबद्दलचा प्रेमाचा पुळका कुठे जातो हेंच मला समजत नाही. अशा जाहिरातीना पैसे मिळतात म्हणून जर मराठीच्या पावित्र्याकडे दुर्लक्ष करावयाचें असेल तर माझे कांही म्हणणें नाही. अशा जाहिराती छापण्याचें सर्व पत्रांनी बंद करावें अशी चळवळ नवऱ्यांनी केली तर बिचाऱ्या मराठी भाषेचे प्रत्यहीं होत असलेले धिडबडे तरी थांबतील. पण परीक्षकाला हजाम म्हणण्यापेक्षा ही कामगिरी खासच कठीण आहे हें नवरे जाणतात. या पवित्र कार्यांत दत्तोपंत पोतदारांचें साहाय्य नवऱ्यांनी घेतलें तर कांहींतरी फायदा होईल असें मला वाटतें. मराठीतील सर्व प्रमुख

पत्रांनी या परदेशी जाहिरातवाल्यांना वठणीवर आणण्याचें ठरविलें तर अल्पावधीतच नवऱ्यांना यश येईल.

क्रमिक पुस्तकें

ना. बाळासाहेब खेरांची स्थिति आज लेकरवाळ्या बाईसारखी झाली आहे त्यांनीं आजवर किती कमिठ्या स्थापन केल्या हें त्यांना-सुद्धां नक्की सांगतां येईल की नाहीं कोण जाणे ! पूर्वींच्या त्या सर्व कमिठ्यांच्या जोडीला क्रमिक पुस्तकांची कमिटी आतां नेमण्यांत येण्याचें जाहीर झालें आहे. कायदेमंडळांत झालेली या प्रश्नावरील चर्चा वाचूनहि सर्व शाळांतून एकजात एकाच गोत्राची पुस्तकें असावीत असें मला वाटत नाहीं. क्रमिक पुस्तकें तयार करण्यास आज बुद्धिमान् व तज्ज्ञ लोकांची जी चढाओढ चालली आहे तिच्यामुळे उत्कृष्ट पुस्तकांची निर्मिती होण्यास बहुमोल मदत होत आहे. पण क्रमिक पुस्तकांचा सरकारमान्य असा एकच 'सट' तयार झाला तर त्यामुळे वाटेल तो चमत्कार होणें अशक्य नाहीं. पुस्तकें तयार करणारांत कॉग्रेस छापाचे वठलेले वृक्ष आले तर त्यांना नवविचारांची नयनमनोहर पालवी फुटणें कधीतरी शक्य आहे काय ? प्रतिभेचे आणि बुद्धीचे झुळझुळ वाहणारे जीवंत झरे आटून, बुरसलेल्या विचारसरणीचें डबकें (Intellectual stagnation) त्याऐवजी निर्माण होऊन तसल्या निर्जीव व रोगट जलाशयावर कोंवळ्या मुलामुलींना आपली ज्ञानपिपासा तृप्त करण्याचा प्रसंग येईल. तसेंच क्रमिक पुस्तकें तयार करण्याच्या धंद्यांत ज्या लोकांनीं लाखों रुपये गुंतविले आहेत त्यांमुळे तर हा प्रश्न जास्तच गुंता-गुंतीचा होणार आहे. 'क्रमिक पुस्तकबाजीवर' हे लोक जर भरमसाट फायदा घेत असतील तर त्याला सरकारनें खुशाल आळा घालावा. एकंदरीनें विचार केला तर सध्यांची क्रमिक पुस्तकें टाकाऊ आहेत

असेंहि कुणाला म्हणतां येणार नाही. तर मग त्यांचे धोरण बदल-
ण्याची स्फूर्ति लीलावती मुनशी यांना एकाएकी कां यावी हें मला
समजत नाही. त्यांतल्या त्यांत समाधानाची गोष्ट हीच की, हा प्रश्न
कमिटीवर सोंपविला जाणार असल्यानें एक पिढी तरी सहज निघून
जाईल. कोणताहि तांतडीचा प्रश्न लांबणीवर टाकण्याचा कमिटी
हा राजमान्य मार्ग असल्यानें, आज तरी सर्वांनीं निर्घास्त असायला
हरकत नाही. या प्रश्नावर डॉ. परांजपे यांचे टाह्मसमधील पत्र फार
महत्त्वाचे आहे.

अनुक्रमणिकेचा नमुना

सरकारमान्य कमिटीवर क्रमिक पुस्तके ' पकविण्या 'साठी
सोनगांवकर, प्रसाददीक्षेचे शहाणे भाषांतरकार, लक्ष्मबाई ठुसे, नवा-
काळ (यांत ' संध्याकाळ ' नांवाचे पिटुकले सामील आहे),
लोकशक्ति आणि प्रकाश या पत्रांचे प्रतिनिधी बगैरे विद्वान् मंडळी
असली तर विद्यार्थ्यांचा ग्रंथच आटोपला म्हणायचा. बरील प्रत्येक-
जण आपापल्या परीनें वाचकांचे हाल करायला समर्थ आहे—मग
' किमु यत्र समुच्चयम् ' ? अशा कमिटीमार्फत जीं पुस्तके ' शेपल्या '
जातील त्यांतील एखाद्या पुस्तकाची तरी अनुक्रमणिका खालील-
प्रमाणें असली तर वाचकांना नवल वाटण्याचे कारण नाही.

अनुक्रमणिका

चरित्रे:—महात्मा गांधी, शंकरराव देव, मीराबेन, जमनालाल
बजाज, जनरल आवारी बगैरे.

आरोग्यविषयक:—नीरापानाचे फायदे, उपासाचे महत्त्व,
खजुराचा उपयोग, मोसंब्याचा रस (यालाच कांहीं चावट लोक
' मोशी बॉटर ' म्हणतात), मातीच्या लेपाचे महत्त्व, शेळीच्या
दुधातील जीवनसत्त्वे (विटॅमिन्स) बगैरे.

नीतिपरः—सत्य आणि अहिंसा, सत्याग्रहीचे आवश्यक गुण, 'दारू पीना हराम है', 'जय स्वावलंबन', 'कष्ट करा, कष्ट करा' वगैरे.

स्थानमहात्म्यः—शेगांव, सासंवड, राजकोट, दिल्ली, जुहू, लंडन, साबरमती इत्यादि.

सटर-फटरः—इंग्रज लोकांचे सद्गुण, सुधारणांची मोडतोड, (अर्थात् सुधारणा राबविणे), काळ्या कायद्यांची आवश्यकता, फंड जमविण्याचे तंत्र, हिंदी याने हिंदुस्थानी, प्रभात-फेरी वगैरे.

काव्यः—'बैष्णवजन तो तेने कहिये', 'बंदेमातरम्'.

औद्योगिकः—खादीची निपज, चरख्याचा इतिहास, व्याख्याने देणे वगैरे.

इतक्या 'राष्ट्रीय' दृष्टीने पुस्तकांपुढे अत्रे-घाटे-रानड्यांच्या पुस्तकांची काय किंमत ! बाकी असली 'राष्ट्रीय' पुस्तके आपल्या मुलांना वाचावी लागतील हे पाहून महाराष्ट्रांत तरी संततिनियमन फार जोरांत होऊं लागेल अशी मला खात्री आहे.

दारूबंदी

येत्या ऑगस्टपासून मुंबई सरकार एका फार मोठ्या प्रयोगाला सुरुवात करणार आहे. निर्वुद्ध आणि भेसूर कार्टून्स, वेडेवांकडे पोस्टर्स, मदिरा-राक्षसाची होळी, आपल्या घोगऱ्या आबाजाने लाउड स्पीकर्समधून जनतेला अट्टाहासाने दारूवर व्याख्याने बरळणारे 'बल्लंटेर' वगैरे प्रकार पाहिले म्हणजे सरकार या बाबतीत किती 'सीरिअस्' आहे याची कल्पना येते. टेकीला आलेले शेतकरी, न्याय व अंमलबजावणी यांचा चाललेला अन्याय्य संसार, भीषण बेकारी, प्राथमिक शिक्षणाची कुचंबणा, व्यापाराची मंदी व जनतेचा तीव्र असंतोष—या सर्वांकडे मावाप

सरकारनें दुर्लक्ष करून, विरोधी पक्षाचा Hasten slowly चा उपदेश न ऐकतां एका फार मोठ्या कार्याला सरकारानें हात घातलेला पाहून, सरकारला या प्रयोगांत शंभर टक्के यश यावें अशी माझी ईश्वराला विनंती आहे. हा प्रयोग अमेरिकेंत यशस्वी रीतीनें अयशस्वी झाला ही गोष्ट सरकारनें दृष्टीआड केलेली नाहीं हें लक्षांत घेतलें म्हणजे सरकारच्या आत्मविश्वासाचें कौतुक वाटतें. मी स्वतः संपूर्ण दारूबंदी व्हावी या मताचा आहे. तरीपण अनादिकालपासून जगांत मदिरा आहे, स्वर्गांतसुद्धां सोमरसाने बेहोष झालेल्या देवादिकांना प्रोहिबिशन नाहीं हें पाहिलें म्हणजे सरकारनें या बाबतींत आस्ते कदम जाण्याचें धोरण स्वीकारलें असतें तर तें जास्त मुत्सद्दीपणाचें झालें असते असे मला वाटतें. दारूपायी जमीनदोस्त झालेले गरीबाचे ससार पुन्हां उभे करायला, श्रीमंत घरवाल्यांवर आज कर लादण्यात आला आहे. अपकारी खात्याचें उत्पन्न बुडवून सरकार या उपकारी प्रश्नाला हात घालीत आहे. ही सर्व जबरदस्त किंमत देऊन दारूबंदी झाली तर मुंबई सरकारने सर्व जगाला एक अपूर्व संदेश दिल्यासारखें होईल. पण हा प्रयोग दुर्दैवानें कोलमडून पडला तर इतर प्रांतांवर त्यांचा फार मोठा परिणाम होऊन ते प्रांत खात्रीनें कच खातील. मत-प्रदर्शनाची किंवा सरकारला उपदेश करण्याची वेळ आतां निघून गेल्यानें हें सर्व लिहिणें एका अर्थानें अर्थात् फोल आहे. तरी पण दारूबंदीचा प्रयोग अपेक्षेप्रमाणें यशस्वी होत नाहीं असें सरकारला दिसून आलें तरी त्यांनीं हा प्रयोग सोडून न देतां विरोधी पक्षाचा Hasten slowly हा मार्ग पत्करावा—पण प्रयोग मध्येंच सोडूं नये.

समाजांतील एक दुर्दैवी वर्ग

दारूबंदीमुळे समाजांतील एका दुर्दैवी वर्गाचे फार हाल होणार आहेत. माझ्या ओळखीचा एक श्रमजीवी म्हातारा आहे. शिक्षणाच्या अभावी त्याला आपले वयहि सुदैवाने नक्की सांगता येत नाही, त्यामुळे आपण मृत्यूच्या किती जवळ आहो याची त्याला दादहि नाही. हकाने प्रेम करणारी त्याची सर्व माणसे त्याला सोडून देवाघरी गेली आहेत. संध्याकाळी कामानंतर गत-कालांतील रम्य स्मृतिचित्रे पाहण्यांत त्याचा वेळ जात असला तरी त्याला त्यांची विस्मृति हवी असते. जो तो आपल्या संसारांत दंग असल्याने म्हाताऱ्याशी चार घटका बोलून त्याला सुखी करण्या-इतका इतरेजनाना साहजिकच वेळ नसतो. इतरांची गोजिरवाणी मुले पाहून त्याचे बाहु स्फुरण पावत असतील. हो, आपलीहि नातवंडे अशींच नव्हती काय? रात्री भाकरी खायची तीसुद्धां एकट्यानेच ! एकाकी जीवन म्हणजे काय याची कल्पना फार थोड्यांना असेल. वाचकहो, अशा लाचार स्थितीत त्याचे पाय ताडीच्या दुकानाकडे वळतात व त्याला नकळतच तो ताडी पिऊन विस्मृतीने गतजीवनाच्या दुःखद स्मृतीवर विजय मिळवितो. या म्हाताऱ्याला व्यसनी म्हणून मी कधीहि नावे ठेवली नाहीत. उलट मजजवळ पैसे असले तर त्याचे सुख विकत घेण्यासाठी मी ते अनेक वेळां खर्च केले आहेत. त्याला यामुळे मधून मधून कर्जहि होतें. पण प्रेमाचे आणि सहानुभूतीचे ऋण त्याला कोणीहि देत नसल्याने त्याला या ऋणाचीहि फारशी फिकीर वाटत नाही. नीतिमत्तेच्या आणि सदाचरणाच्या कुणी सुखामुखी बाता मारायला लागला, तर निष्प्रेम आयुष्य व्यतीत करणारा हा म्हातारा उपदेश करणाऱ्याकडे पाहून तुच्छतेने हसतो आणि ताडीच्या दुकानाकडे

बळतो—त्या नीतिमार्तंडाला उत्तर देण्याचीहि तो तकलीफ घेत नाही. हा म्हातारा दारुडा नाही.—त्याने दारू पिऊन अजूनहि गटार गांठली नाहीत, तो औषध म्हणूनच दारू पितो, या मुंबईत असे अनेक लोक असतील, त्यांची ऑगस्टपासून काय स्थिति होईल हें मला तरी सांगतां येत नाही, पण अशा दुर्दैवी लोकांना सरकारने दारू पिण्याचे Permit दिले तर त्यांना जिवंत राहणे शक्य होईल, कांही लोक तर मुंबईसुद्धां सोडून जातील असें मला वाटते.

‘ दळूबाई संमेलन ’

बॅरिस्टर सावरकरांना अधुनमधून विचित्र फतवे काढण्याची लहर कां येते हेंच मला समजत नाही. मराठी साहित्यसंमेलनाच्या बेळी त्यांनीं असाच एक संदेश देऊन नगरला जमलेल्या साहित्यिकांना विनाकारण दुखविलें आहे. ‘ दळूबाई संमेलन ’ करण्यापेक्षां हैद्राबादला शेंदोनशें साहित्यिक नगरसंमेलनां सत्याग्रहासाठीं पाठवावेत असा त्यांना ‘ बटहुकुमा ’चा सारांश आहे. वास्तविक सध्याच्या धकाधकीच्या काळांतसुद्धां दादर येथें केलुस्कर पथावर राहणाऱ्या या बीरानें गेल्या वर्षी मुंबईच्या संमेलनांत जात्यावर बसून साहित्याचें पीठ दळलें होतें. सावरकरांचे हे उद्गार वाचून त्यांची धर्मसेवा लक्षांत आणूनहि पुष्पवृष्टि करून घेण्यापलीकडे किंवा चांदीच्या रथांतून मिरविण्यापलीकडे त्यांनी काय पराक्रम गाजविले असें कुणी खवचटपणानें विचारलें तर हे राव काय उत्तर देतील ? जगांतील हिदुधर्म नाहीसा व्हावा किंवा हैद्राबादचे हिंदु नामशेष व्हावेत असें नगर येथें जमलेल्या साहित्यिकांना खासच वाटलें नाही. मग तात्यारावांनीं साहित्यिकांना कां डिवचाबें हेंच मला समजत नाही. हैद्राबादला साहित्यिक पाटवा, ही गोष्ट निराळ्या भाषेत सांगण्याइतकें तात्यारावांचें मराठी खासच ‘ सशक्त ’ आहे. आपण स्वतः सत्या-

ग्रहासाठी कां जात नाही, दोघां बंधूना कां पाठवीत नाही ? असे प्रश्न कुणी विचारले तर त्यांना समाधानकारक उत्तर देणें सोपें नाही. तात्याराबांबद्दल माझ्या मनांत आदर असूनहि मला टीका करावी लागत आहे याबद्दल मला बाईट वाटतें. माझें हें पाप दंतवैद्यांना विचारून ते क्षम्य मानतील अशी मला आशा आहे. मनुष्य कितीही थोर झाला तरी त्यानें Dignity सोडतां कामा नये हें तात्याराबांनीं विसरूं नये. बाकी शंभर कवि हैद्राबादला पाठविले तर सर अकबर एका क्षणांत शरण येऊन हिंदूना वाटेल ते हक्क देतील याची मला खात्री आहे. काव्यगायन म्हणजे काय आफत आहे याची कल्पना सर अकबर यांना असेलच. आपले ते पुण्याचे कवि—सर्वांना बठणीवर आणायला ते एकटेहि समर्थ आहेत. पण जाऊं द्या. उगीच नांव घेऊन सर अकबरना मी जागें तरी कशाला करूं ?

ब्रह्मचारीची जाहिरातबाजी

निर्बुद्ध जाहिरात लिहिण्याचा मक्ता फक्त पुण्याचाच नाही व या विद्येत आम्ही मुंबईकर पुणेकरांच्या पुढें आहोंत ही गोष्ट येथील रॉयल फिल्म सर्किटनें येथें ब्रह्मचारी सुरू झाल्यापासून सिद्ध केली आहे. राष्ट्रीय ब्रह्मचर्य, लग्नपट वगैरे शब्द पेरून रॉयल रत्नांच्या जाहिराती जें विद्वद्रत्न लिहितें त्याच्या अचाट बुद्धिवैभवाची खात्री सर्वांना पूर्णपणें पटली आहे. या बृहस्पतीनें खरडलेल्या जाहिरातींचें स्वतंत्र पुस्तक केलें तर जाहिरात कशी लिहूं नये याचें शान होतकरू लोकांना होईल. ब्रह्मचारीच्या चर्चेबद्दल दोन 'अपघात' होऊन मुंबईकर दोनदां तोंडघर्शी पडले आहेत ही गोष्ट सुद्धां नजरेआड करून चालणार नाही. महात्मा गांधींचा उपास चालू असतां त्याचा उपयोग जाहिरातीसाठीं करणें म्हणजे कल्पनाविलासाचा कळस होय. निर्बुद्ध जाहिरातीचा वसंतऋतु बाराहि

महिने रॉयल फिल्म सर्किटच्या हपिसांत फुलला तर वाचकांना फुकट करमणूक सादर केल्याचें पुण्य चालकांना मिळेल. ता. १६ एप्रिलला ब्रह्मचारी बोलपटाच्या चर्चेचा जो बोजवारा उडाला त्याची दादहि कोल्हापूरच्या आमच्या बाळासाहेब पाटलांना नाही. हे वर्तमानपत्रकर्तेराव सत्यवादीच्या ता. १९ च्या अंकांत खालील बातमी छापून मोकळे झाले आहेत.

ब्रह्मचारीवर चर्चा

आचार्य अत्रे यांच्या लेखणीतून उतरलेल्या हंसकृत 'ब्रह्मचारी' या बोलपटावर रविवार ता. १६ रोजी, दादर येथे कोहिनूर सिनेमांत, श्री. मामा वरेरकर यांच्या अध्यक्षतेखाली चर्चा झाली. चर्चेच्या परीक्षक मंडळांत श्री. बाबूराव पटेल, श्री. मालती तेंडूलकर, अनंत काणेकर, श्री. प्र. ह. खाडिलकर, श्री. रमणिकभाई मेहता ही मंडळी असून, चर्चा समाप्त झाल्यावर आचार्य अत्रे यांनी चर्चेला उत्तर दिलें.

एकूण सर्व दृष्टींनी ब्रह्मचारी बोलपट चांगलाच गाजला आहे म्हणण्यास हरकत नाही.

स्वदेशी

आमच्या राजकारणाच्या धुराळ्यांत स्वदेशीच्या व्रताकडे जनतेचें दुर्लक्ष होतें आहे ही गोष्ट पुढाऱ्यांच्या लक्षांत आली असेलच. स्वदेशी आणि 'औद्योगिक' प्रदर्शनेंहि या उदासीन वृत्तीला कारणीभूत होत असल्यास नवल वाटण्याचें कारण नाही. लग्नाच्या बाजारांत आमच्या कांहीं संस्थानिकांचें लक्ष परदेशी 'माला'कडे जात आहे. आपल्या लाडक्या कन्येला उच्च शिक्षणासाठी हिंदुस्थानांत एकहि मनपसंत स्थळ आढळलें नाहीं म्हणून पंडित जवाहरलाल नेहरूंनी इंदिरेला पुन्हां विलायतेला पाठविलें आहे. लहानसान परदेशी वस्तु स्वस्त झाल्यानें त्या किती खपतात याची मामुली

लोकांना कल्पनाहि होणार नाही. चारदोन आप्यांत विकत मिळणारी ' सोन्याची ' कर्णकुंडलें तरुण मुलींमध्ये फार लोकप्रिय झाली आहेत ही गोष्ट मुलीचें कौतुक करणाऱ्या पालकांना कान धरून बजावण्याची वेळ आली आहे. बक्षिसें देऊन परदेशी कंपन्यांचे ' स्वदेशी ' साबण आज घरोघर खपत असतांना, आमचे साबणाचे कारखानदार कांही वर्षांनीं स्वच्छ धुऊन निघतील कीं काय अशी मला भीति वाटायला लागली आहे. नॅशनल प्लॅनिंगची योजना होईल तेव्हां होईल, पण तोंपर्यंत तरी स्वदेशीच्या या प्रश्नाकडे पुढाऱ्यानी लक्ष देऊन जनतेमध्ये स्वदेशी व्रताचें प्रेम निर्माण करायला हवें. रोज लागणाऱ्या जिनसांची यादी करून स्वदेशी जिनस स्वस्त कुठें मिळतील याची माहिती ना. पाटील यांनी सर्वांच्या सोयीसाठी सरकारीरीत्या मधून मधून प्रसिद्ध करावी. या बाबतीत मुंबईतील स्वदेशी को-ऑपरेटिव्ह स्टोअर, उद्योगमंदिराचे दादासाहेब रानडे, कांहीं स्वदेशी कारखानदारांचे प्रतिनिधी जनतेला मार्गदर्शक होतील अशी मला आशा आहे. प्रयोगादाखल आमच्या ब्राह्मणसभेच्या इमारतीत सभासदांसाठी एक छोटासा स्टोअर काढला व तो उत्तम चालला तर इतरांनाहि हा प्रयोग करण्याची उमेद येईल. या बाबतीत माझ्याकडून जी कांही अल्प सेवा करून घ्यायची असेल ती मी ब्राह्मणसभेला आनंदानें देईन.

ग्राहकांची सोसायटी

महाराष्ट्रांत आज अनेक ज्ञातिनिष्ठ संस्था आपापल्या ज्ञातीची सेवा करतांना आपण पाहतो. अशा प्रत्येक संस्थेनें आपल्या ज्ञाति-बांधवांकरितां एकेक सोसायटी (Consumers' Society) काढून स्वदेशी मालाला उत्तेजन दिलें तर देशाची कितीतरी मोठी सेवा करण्याचें पुण्य त्यांना लागेल. यामुळे अनेक सुशिक्षित बेकारांना

घंदा मिळून ते अन्नाला लागतील. येथे 'कोना' रेस्टॉरंट व बेकरी तांबे नांवाच्या पदवीधराने काढली आहे या गोष्टीवरून सुशिक्षित लोक वाटेल तो घंदा प्रामाणिकपणाने करण्यास पुढे येत आहेत ही गोष्ट सिद्ध होते. मी 'कोना' मध्ये जाऊन तेथील स्वच्छतेचा, टापटिपीचा आणि विनयशील नोकरवर्गाचा अनुभव घेतला आहे, त्यावरून आम्हांला उत्कृष्ट रीतीने उपहारगृहे चालविणे अशक्य नाही अशी माझी खात्री झाली आहे. (पण फाजील विनय दाखविण्याच्या घांदलीत नोकर लोक गिऱ्हाइकांना बनवीत तर नाहीत अशी शंका आश्रयदात्यांस येणे अशक्य नाही हे मी तांब्यांना सांगण्याची परवानगी घेतो.) सनातनी संस्कृतीचा सूड घेऊन आज पुण्यातील ब्राह्मणवस्तीच्या बालेकिल्ल्यांत इराण्यांची व पंजाब्यांची मटनाची दुकाने चालू शकतात ही गोष्ट जाणून पुणेकर पदवीधरांनी अशी दुकाने खोलली तर पुण्यातील पैसा पुण्यांत राहून कांही तरुणांना काम मिळेल हे त्यांनी पूर्णपणे लक्षांत आणावे. पण हा प्रश्न केवळ बेकार तरुणांचा नसून समाजातील प्रतिष्ठित व जबाबदार लोकांचाहि आहे. लॉग लाइफचे आपटे, प्रि. गाडगीळ, प्रो. वामनराव काळे, प्रो. ओतुरकर, प्रो. माटे, प्रि. अत्रे, कॉमनवेल्थचे रामभाऊ अभ्यंकर वगैरे पुढाऱ्यांनी हा प्रश्न हाती घ्यावा व बेकार तरुणांना कांहीतरी मार्ग दाखवावा अशी माझी त्यांना विनंति आहे. जबाबदार लोक या फंदांत पडले तर समाजाकडून द्रव्याचे साहाय्यहि खास होईल अशी माझी खात्री आहे. सर्वांनीच राजकारणांत पडून त्याचा चिवडा करण्यापेक्षा स्वदेशीच्या क्षेत्रांत शिरून कांहीतरी उज्ज्वल व पवित्र देशसेवा करावी. हे कार्य सोपे नसले तरी कठीणहि नाही असे माझ्या अल्प मतीला वाटते. मात्र बेकार तरुणांनीच ही गोष्ट मनावर घ्यायला हवी. मे १९३९

दैनिक संध्याकाळ

दारूबंदीच्या निमित्ताने मुंबईला गेल्या एप्रिलपासून 'संध्याकाळ' या नांवाचे एक स्वस्त दैनिक निघू लागले आहे. नवाकाळच्या रूक्ष वाळवंटांतून संध्याकाळसारख्या पत्रपांडित्याचा नयनमनोहर प्रवाह वर्तमानपत्राच्या सृष्टीत वाहू लागेल असे मला तरी वाटले नव्हते. सौम्य दारूइतकाच माफक मादक विनोद या पत्रात प्रत्यही येत असलेला पाहून, आपला डोळा चुकवून ही गफलत कशी होते या गहन प्रश्नाचा विचार अप्पा खाडिलकर रोज संध्याकाळी कपाळाला हात लावून करीत असतील. 'शिवराळपंत' करंदीकर हे नवीन नांव वाचतांना खिलाडू वृत्तीचे खुद्द त्रिकाळ-कारमुद्रां, गालांतल्या गालांत हंसले असतील. I used to buy two papers every evening--one for facts and the other for fiction-- पण 'संध्याकाळ' पत्रात दोन्हीहि सांपडण्याची सोय असल्याने माझे आजकाल सात पैसे वाचू लागले आहेत. गुन्हे आणि अपघातप्रिय वाचकांना तसल्या तऱ्हेच्या सर्व बातम्याहि या पत्रात हमखास मिळतील. शिष्टपणाच्या नसत्या कल्पनेला बळी पडून 'संध्याकाळ' पत्राची गाडी सांधा बदलून नवाकाळच्या रुळावर जाणार नाही अशी मला आशा आहे.

डॉ. खज्यांची तबियत

डॉ. खरे पदभ्रष्ट झाल्यापासून त्यांनी लिहिण्याचा आणि बोलण्याचा जो सपाटा चालविला आहे त्यावरून त्यांची प्रकृति अजूनहि ताळ्यावर आलेली नाही असे वाटते. केसरीच्या गळ्यांत फिर्यादीची घोरपड अडकविणारे पूर्वीचे खरे व त्याच पत्राच्या गळ्यांत आज प्रेमाने मिठी मारणारे डॉ. खरे हे एकच आहेत हे कुणाला खरे सुद्धा वाटणार नाही. काँग्रेस शिष्टांच्या उलट्या काळजाच्या

राजकारणाला डॉ. खरे बळी पडल्यापासून त्यांना काळजाचा विकार मध्यतरी झाला होता. पण डॉक्टर मजकुरांचे लिहिणे-बोलणे पाहून त्यांचा आजार बुद्धिमत्तेपर्यंत जाऊन मिडला असावा असे मला वाटते. ज्या काँग्रेस पक्षांत डॉक्टर हे अजूनहि राजरोसपणे बाबरत आहेत त्याबद्दल बोलतांना त्यांनी जरा ताळतंत्र राखला तर त्यांच्या-सारख्या जबाबदार माणसाला ते जास्त शोभून दिसेल-राजकारणाची व सदभिरुचीची अगदी फारकतच असली पाहिजे असेच कांहीं नाही. वास्तविक पुण्याच्या थंड हवेत डॉक्टरांचे डोळे इतके तापण्याची आवश्यकता नव्हती. पण परवांची त्यांची दोनतीन भाषणे पाहून 'गप्प बसायला काय घ्याल' असा सवाल करण्याची वेळ आली आहे. बेछूटपणे वाटेल ते बोलणारा गृहस्थ पंत प्रधान होऊ शकतो हे सुद्धा नागपूरच्या 'तिरंगी' राजकारणाचे एक बेरगी दृश्य आहे म्हणायचे.

अन्याय्य हुकूम

मला डी व्हॅलेराचा मोठा राग आला आहे. कांहीं दिवसांपूर्वी त्याच्या सरकारने तीनशे अविवाहित तरुणांना सहा महिन्यांच्या आंत विवाहबद्ध होण्याचा हुकूम सोडल्याचे मी परवां कुठेसे वाचले. आज अत्यंत सुखांत असलेल्या तीनशे तरुणांच्या आशा आकांक्षा सहा महिन्यांनी जमीनदोस्त होतील याचा विचार डी व्हॅलेराने करायला हवा होता. सहा महिन्यांनंतर त्यांना स्वतःच्या घरांत अव्यवस्थित राहतां येणार नाही; जळलेली सिगारेट वाटेल तिथे टाकतां येणार नाही; आपले कपडे जागेवर ठेवावे लागतील; मित्रांबरोबर रात्री बेरात्री भटकायला मिळणार नाही. मला खात्री आहे, की सहा महिन्यांत जागतिक युद्ध झाले तर उपरोक्त तीनशे दुर्दैवी तरुण, पत्नीची मुलुखमैदान चुकवून शत्रूच्या तोफेला तोंड

देतील. स्त्री ही चलनी नाण्याप्रमाणे असते. कांही अपवादात्मक उदाहरणे सोडल्यास स्त्रीची 'फेस' व्हॅल्यू (Face value) तिच्या खऱ्या व्हॅल्यूपेक्षा नेहमी जास्त असते असा विवाहितांचा साधारण-पणे अनुभव असल्याने अविवाहित मनुष्य विवाहासारख्या संकटापासून सहसा चार पावले लांबच असतो, तरी पण समाजाला सुद्धा ब्रह्मचारी हा वर्ग साधारणतः नकोसाच असतो. दुसऱ्याचे शोन तिकीट घेऊन स्वतःच्या आयुष्याचा प्रवास करणाऱ्या विन-तिकीटाच्या खुशालचंद व बेजबाबदार उतारूप्रमाणे समाज ब्रह्मचाऱ्याकडे पाहत असतो असे मला वाटते.

साक्षरता-प्रसार

मुंबई सरकारने साक्षरताप्रसारासाठी सुरू केलेले प्रयत्न अभिन्नदनास पात्र आहेत. ज्या सुखी जीवांनी आजपर्यंत शाळा चुकवून मुखाने आयुष्य व्यतीत केले ते मात्र आज सरकारला शिब्या देत असतील. अक्षर-ओळख झाल्याच्या नुसत्या निमित्ताने श्रमजीवी वर्ग पांढरपेशा वर्गाप्रमाणे तकलादू होऊन अधूनमधून आजारी पडू लागेल—तन्दुरुस्तीसाठी अज्ञानासारखे दुसरे टॉनिक नाही. गेल्या महिन्यांत कु. गोदू गोखले (म्हणजे आपल्या त्या मामा बरेरकरांची कादंबरी नव्हे !) याना मोटारीतून सारखी ये-जा करावी लागल्यामुळे त्याच्या शांत स्वभावाला बराच ताण पडला असावा. भाई लालजी पेंडसे यांनी आपली एक ' मेथड ' गेल्या महिन्यांत साक्षरताप्रसारांत शेकून घेतली असे म्हणतात—या भल्या भाईचे लक्ष मजुरांच्या पोटाच्या प्रश्नावरून त्यांच्या डोक्याकडे गेले हे पाहून मला जरासा धक्काच बसला. साक्षरताप्रसाराचे पुण्य-कर्म करण्यास सरकारजवळ आज जरी भरपूर पैसा नसला तरी हे पवित्र कार्य यापुढेहि चालू ठेवण्याचा सरकारचा विचार आहे

असें कळतें, बाकी अशिक्षितांना उद्यां वाचायला येऊं लागलें तर त्यांना आमचीं वर्तमानपत्रें वाचण्याचा मोह होईल—आणि नंतर पत्रपंडितांबद्दल त्यांच्या मनांत आज असलेला सर्व आदर एका क्षणांत नाहीसा होईल अशी मला भीति वाटते. आपलें ‘ मराठी ’ लिखाण साक्षरतेच्या जलाशयांत दुंबणाऱ्या लोकांच्या हातीं जाणार नाही अशी खबरदारी भाई लालजी पेंडसे घेतीलच.

खोडकर मुलासाठीं

कांहीं दिवसांपूर्वी मी आपली बरीचशी पत्रें फाडून टाकलीं. त्यांपैकी एक मजेदार पत्र वाचकांना सादर करितों:—‘ आपण पाठविलेंलें प्रो. रानड्यांचें ‘ दिवाळीची डाली ’ हे पुस्तक पोंचलें. लहान मुलांचे हाल होतील अशीं निर्बुद्ध पुस्तकें पुण्यामुंबईकडे ‘ बालवाङ्मय ’ म्हणून ओळखली जातात हें मला ठाऊक नव्हतें. तें पुस्तक घरांत आल्यापासून आमच्या घरचीं मुलें हट्ट करीनाशीं झालीं आहेत. याच लेखकाचीं अशीं दुसरीं पुस्तकें असतील तर तीं जरूर पाठवावीत, अलीकडे मुलें फार त्रास देऊं लागली आहेत—त्यांना वारंवार मारावें तर हात दुखतात, त्यापेक्षां ‘ अशी ’ पुस्तकें त्यांच्याकडून सक्तीनें वाचून घेतली तर मुलें बठणीवर येण्यास वेळ लागणार नाही. अलीकडे आमच्या घरचीं व शेजारचीं मुलें फारच दंगा करित असतात. सर्व उपाय करून झाले—आतां अखेरचा उपाय म्हणून मी रेडिओ विकत घेतला आणि दंगा करणाऱ्या मुलांना रेडिओमार्फत ‘ मुलांचे कार्यक्रम ’ ऐकवूं लागलों. तेव्हांपासून आमच्या आळीतली सर्व मुलें सुतासारखीं सरळ झाली आहेत. धन्य आहे त्या मार्कोनीसाहेबांची !

मुलांचे कार्यक्रम अशाच पद्धतीचे असावेत—त्यांत बुद्धिमत्तेला बाब असू नये अशी शिफारस मी बुखारीसाहेबांना लवकरच करीन म्हणतो. '

जून १९३९

पाऊस गेला कुठें ?

कर्जाचा हप्ता देण्याची ऋणको ज्याप्रमाणें टाळाटाळ करतो, त्याचप्रमाणें जून महिन्यांत पावसानें आम्हांला तंग करून अगदीं रडकुंडीला आणलें. छत्र्या आणि ओव्हरकोट दाखवून आम्हीं त्याला चिडविण्याचा प्रयत्न केला आणि लहान मुलांनीं त्याला एक पैसा देण्याचा वायदाहि करून पाहिला—पण पावसाची स्वारी प्रसन्न होण्याचा रंग दिसेना. चतुर्थीचा उपास सोडण्यासाठीं ज्या रसिक सनातन्यांची अर्धांगीच्या मुखचद्रावर भिस्त असायची, त्यांना जून महिन्यांत चंद्रदर्शन होऊन सुखानें उपास सोडतां आला नाही. नाही म्हणायला एखादे वेळीं पावसाची सर येऊन आम्हांला आशा वाटूं लागे—जीवनाचा उन्हाळा झालेल्या दुर्दैवी जीवांना आयुःपथावर सहानुभूतीचा शिडकावा कुठूनहि झाला तर पुढील प्रवास करण्यास कशी उमेद येत असेल याची मला कल्पना आली. गेल्या महिन्यांतील उकाडा सुसह्य करण्यासाठीं बाबा लोकांनीं अमलांत आणलेली दिगंबर वृत्ति पाहून थोरांना त्यांचा खासच हेवा वाटला असेल. रोजच्या व्यवहारांत मुलांनीं अशा रितीनें नावें टाकलेले कपडे जमेस धरूनच श्रीपाद कृष्णांना 'रम्य तें बालपण' हें पद करण्याची स्फूर्ति झाली असेल.

जुलमाचा रामराम

मुंबई विद्यापीठाचा परबांचा प्रवेशपरीक्षेचा निकाल पाहून आपल्याला कॉलेजमध्ये जबरदस्तीनें ढकलल्याबद्दल अनेक खुशालचेंडू

मुलांना मनस्वी संताप आला असेल. नापास होण्याची सोन्यासारखी संधि हातची गेल्यामुळे कांहीं विद्यार्थ्यांनी तरी जड पाबलानेंच कॉलेजमध्ये प्रवेश केला असेल. निकालाची खैरात पाहून विद्यापीठावर ताशेरे झाडण्यास टपून बसलेले अनेक पत्रपंडित निराशेनें हताश झाले असतील. परीक्षेच्या यशानें कांहीं मुलांच्या आयुष्यांत एका नव्या प्रकरणाची सुरुवात झाली असेल—तर कच्च्या दिलाच्या चारदोन विद्यार्थ्यांनीं जीवनांतील अखेरचें प्रकरण घाईघाईनें लिहून आयुष्याचा ग्रंथच समाप्त केला असेल. विद्यापीठाचे यदाचें उदार धोरण यापुढेंहि चालू राहील व प्रवेश-परीक्षेच्या उंबरठ्यावर ठेंच लागण्याची पाळी फारशा मुलांमुलींवर येणार नाही अशी मला आशा आहे. निकाल उत्तम व्हावा म्हणून मुलांना निकालांत लावण्याचा उमेदीने पेपर काढणारे शहाणे मिळण्यास विद्यापीठाला अडचण पडूं नये असा माझा अदाज आहे. तरी वेळच आली तर 'मुलांना नापास करणारे परीक्षक पाहिजेत' अशी जाहिरात दिल्यास खात्रीनेंच काम होईल.

शारदोपासक सम्मेलन

पुण्यातील शारदामंदिराच्या वाढदिवसाच्या निमित्तानें प्रतिवर्षी होणारे शारदोपासकसंमेलन एका दृष्टीनें फार महत्त्वाचें असतें. या निमित्तानें तरी बरेच साहित्यसेवक एका ठिकाणीं गोळा होतात आणि त्यांचा रोटीव्यवहारहि (बेसूर काव्यगायनासकट) आनंदानें पार पडूं शकतो. या संमेलनांत निरुपयोगी ठराव वगैरे पास न होतां, कांहीं महत्त्वाच्या विषयांवर तज्ज्ञांकडून (हो, तज्ज्ञांकडूनच नाही तर काय ?) चर्चा होते. यंदाच्या संमेलनाचे अध्यक्ष मामा वरेरकर हे होते. वाचकहो, देवाची शपथ घेऊन सांगतों कीं, अत्रे कार्याध्यक्ष असलेल्या शारदामंदिराचें यंदाचें

संमेलन मामा बरेरकरांच्याच अध्यक्षतेखाली आणि तेंहि गुण्यागोविंदानें पार पडलें. आयुष्याची म्युनिसिपालिटी (आणि बोलपट) केलेले अत्रे हे गेल्या संमेलनांत सदेह हजर होते ही गोष्ट सुद्धा उपेक्षणीय नाहीं. अत्रे नसते तर संमेलन अगदीं रक्ष झालें असतें हें सांगायला नकोच. चिरंजीव गोपीनाथ, निरंतर आणि देव या तरुण कार्यकर्त्यांना, मेजवानीसाठीं आंब्यांचें ओझें पाठीवर बाहणाऱ्या कांहीं श्रमजीवी लोकांचें पाठबळ नसतें तर तें संमेलन इतकें गोड व स ' रस ' झालेंच नसतें असें मला वाटतें.

लिहिणावळ

या संमेलनांतील लेखकांची ' लिहिणावळ ' या विषयावर चर्चा झाली. लेखक-प्रकाशकांमधील सलोख्याचे आणि खेळीमेळीचे संबंध लक्षांत घेतां, हा विषय चर्चेसाठी आला नसता तरी चालण्यासारखें होतें. ज्या प्रकाशकांना लेखकांना मोबदला देणें परडवतें असे प्रकाशक भरपूर मोबदला देतातच. तरी पण, किलोस्करसारखी एखादी अपवादात्मक संस्था सोडली, तर नियत-कालिकांच्या चालकांना तरी साधारणपणें लेखकांना मोबदला देणें परडवत नाहीं ही गोष्ट सत्य आहे. इतर कोणत्याच बाबतींत आम्हीं पाश्चात्यांप्रमाणें वागत नाहीं. लेखक-प्रकाशक हॉटेलमध्ये न उतरतां एकमेकांकडे पाहुणे म्हणून उतरतात आणि खाणावळ, (कांहीं वेळेला) ' पिणावळ ' आणि शौपणावळ इत्यादि खर्चाची जबाबदारी परस्परांवर टाकतात. महाराष्ट्रांत सर्वच दरिद्री कारभार असल्यानें लेखकांनीं विनाकारण ऐट आणून आपल्या लेखनाच्या मोलाबद्दल कुठल्याहि अर्थानें मुजोरी करूं नये हें उत्तम. लेखक तरी स्वतः मराठी पुस्तकांवर आणि नियतकालिकांवर

कितीसे पैसे खर्च करितात ? भाषांतर करून लेखक म्हणून मिरविण्यासाठी इंग्रजी पुस्तकांवर त्यांचा खर्च होत असल्याने मराठीसाठी पैसे शिल्लक पडत नसतील तर माझे काहींच म्हणणें नाहीं.

पुढें चालूं

तसेंच पाहिलें तर काहीं लेखक सोडले तर मोबदला देण्यालायक कितीसे लेखक महाराष्ट्रांत आहेत ? हजामतीची उलटी नी सुलटी मीमांसा करणाऱ्या खांडेकरांचें आजकालचें काहीं लेखन तर इतकें दरिद्री असतें, कीं त्यांना मोबदला देण्याऐवजी त्यांचे लेख छापण्यासाठी जाहिरातीच्या दरानें त्यांच्याकडून भरपूर मोबदला चोपून घेणें अवश्य आहे. काहीं प्रथितयश लेखकांच्या लेखांवर नांव नसतें तर तें सर्व लेखन संपादकांकडून लेखकांकडे साभार परत गेलें असतें. नामवंत लेखकांपेक्षा कितीतरी होतकरू लेखक आज त्यांच्यापेक्षा सरस सांपडतील. काहीं बेळेला त्या बिचान्यांचे लेख न वाचतांच संपादकांकडून परत येत असतील. मोबदल्याच्या बेडामुळें एका तरुण विनोदी लेखकाची लेखनांतील पद्धतशीर पिछेहाट पाहिली म्हणजे मोबदला उत्कृष्ट बाष्पयनिर्मितीच्या आड येतो कीं काय अशी भीति वाटते, ज्यांचा संसार लेखनावर आहे अशांना प्रत्येक प्रकाशकानें मोबदला द्यावा असें मी म्हणें—पण सुस्थितीतील लेखकांनी मोबदल्यासाठी जांवयासारखें अडून बसूं नये असें मला वाटतें.

रहीचा अर्थ

या बाबतींत लेखकांना मी एक धोक्याची सूचना नम्रपणें देण्याचें धाडस करितों. लिहिणावळीचें हें बेड असेंच वाढत गेलें तर उत्तमोत्तम बाष्पय पंदा होणें कठीण जाईल असें मला

वाटतें, वाङ्मयाचा आजपर्यंतचा आढावा घेतला तर नामवंत लेखकांची कलाकृति मोबदल्याची भाषा केल्याशिवाय निर्माण झालेली आहे. रुपेरी चाळ पायांत बांधून श्रीमंत प्रकाशकांच्या लहरीच्या टेक्यावर लेखकांच्या प्रतिभेचा नाच आजपर्यंत झालेला नाही. मोबदल्याच्या मोहानें लेखन पैदा होऊं लागल्यापासूनच नामवंत लेखकांचे रही लेख छापलेल्या कागदांना 'रही' म्हणण्याची वहिवाट पडली असावी असें मला वाटतें. हा सर्व खटाटोप करताना प्रथितयश साहित्यिकांच्या खुर्द्याला मी हातसुद्धा लाबलेला नाही—त्यांच्यांतील मोहरांबद्दलच विचार आहे. मी स्वतः मोबदला देण्याच्या विरुद्ध नाहीं हें पुन्हां स्पष्टपणें सांगतो. पण मोबदला देतांना लेखनाच्या योग्यतेकडे व तो देणाऱ्या प्रकाशकाच्या सामर्थ्याकडे पाहिलें पाहिजे, इतकेंच माझें म्हणणें आहे. बड्या घेंडाचें नांव लेखाच्या टाळक्यावर असलें म्हणजे तो लेख शिरसाबंध मानला जाऊं नये असें मला वाटतें.

‘ ऐकणावळ ’

लिहिणावळीच्या चर्चेच्या तापल्या तव्यावर पुण्यांतील एका प्रथितयश (वाचकहो, वहिवाटीला अनुसरून मी हा शब्द वापरला आहे—त्यांत फारसा अर्थ नाही.) कवीनें, गेल्या पंधरा वर्षांत महाराष्ट्रांनें काव्यगायनाबद्दल आपल्याला कांहींच मोबदला दिला नाही अशा तक्रारीची पोळी शेकून घेतली. आपला घसा (आणि श्रोत्यांचे कान) फोडून या भल्या गृहस्थानें श्रोत्यांना ‘ऐकणावळ’ दिल्याशिवाय आपलें बेसूर व भसाडें काव्यगायन उभ्या महाराष्ट्राला कां सुनावलें अशी माझी उलट तक्रार आहे. आपल्या घशाच्या जोरावर स्वतःची ‘पब्लिक शिष्टी’ करून आपण जंगी कवी

आहोत हें लोकांच्या घशाखाली उतरविण्याचा मोका सतत पंधरा वर्षे महाराष्ट्राच्या सौजन्याने या कवीला मिळाला हा मोबदला कां थोडा झाला ? यशवन्त, सोपानदेवसारख्या कवींनी मोबदल्याची तक्रार केली तर ती कुणीहि ऐकून घेईल. पण वाटेल त्या कवीने उठावे आणि मोबदल्याबद्दल तक्रार करावी याचा अर्थच मला समजत नाही—जणू काय, महाराष्ट्रांतील लोकांच्या पैशाला किंमतच नाही ! या कवीला काव्यगायनाचा मोबदला मिळाला नाही यावरून महाराष्ट्रांत अजूनहि रसिकपणा आहे ही गोष्ट मात्र सिद्ध होते.

बोलपटांची परीक्षणे

‘बोलपटांची परीक्षणे करण्याची लायकी आमच्यांत अजून आली नाही’ असें धाडसी विधान आपल्या धाडसी स्वभावाला अनुसरून अत्रे यांनीं केले. वर्तमानपत्रांतील जाहिराती थांबवून ‘योग्य’ परीक्षणे कशीं असावीत याचे धडे कांहीं प्रोड्यूसर्स व डिस्ट्रिब्यूटर्स पत्रपडितांना वेळोवेळी देत असल्याने ‘प्रामाणिक’ परीक्षणाच्या बाबतींत आचार्यांना निराश होण्याचे कारण नाही. मात्र हें सर्व चालू असतां बोलपटनिर्मात्याकडूनच कलेचा खून होतो आहे हें आचार्यांनीं लक्षांत ठेवावे. तसेंच ‘नवीन लेखकांनीं बोलपटसृष्टीत जाऊन पैसे मिळवावे,’ असेंहि अत्र्यांनीं गेल्या संमेलनांत सांगितले. परंतु प्रोड्यूसर्सच्या अकलमंदाचा अडसर जोंपर्यंत मुख्य दरवाजाला आतून लागलेला आहे तोंपर्यंत मिरासदार लेखकांशिवाय इतरांना वाट मिळणार कशी ? सध्यांच्या कथा-लेखकांइतकेच चांगले (याने वाईट) लेखक मिळणें अशक्य नाही. परंतु अत्र्यांच्याच शब्दांत सांगायचे म्हणजे आमच्या कलावंतांचा शिळी कडीच तापवून पिण्याचा आंबट शोक जोंपर्यंत

कायम आहे तोंपर्यंत नवीन लेखकांना बोलपटसुद्धीत पदार्पण करणे शक्य होणार नाही.

विनोदाचा मोका हुकविला

यावरून मला 'ब्रॅंडीच्या बाटली'ची आठवण झाली. कांहीं दिवसांपूर्वी मी हा बोलपट पाहत असतां, अत्र्यांनीं विनोदाचा एक उत्कृष्ट मोका हुकविला असें माझ्या अल्प समजुतीप्रमाणें मला वाटलें. गोविदा शिपाई केशवराव काकड्यांसाठीं दारूच्या चौदा बाटल्या चोरून आणतो व एका पुलाखालीं त्या दडवून ठेवून शेवंतीशी प्रणयचेष्टा करतो. (भरल्या गांवांत रमणी-बल्लभासाठीं असा एकांत राखून ठेवणारी म्युनिसिपालिटी किती किती रसिक असेल, नाही ?) त्यानंतर गांवांत पोलिस, मिरवणुकी व कडक तपासणी असूनहि मशारनिव्हे गोविदराव शिपाई त्या बाटल्या हपीसांत कशा नेतात हैं मला तरी समजलें नाही. त्या वेळीं खुद्द शेवंतीच्या कासंडीत त्या बाटल्या भरून ती सर्व मादक जबाबदारी प्रेयसीच्या शिरावरून मिरवणुकीत नाचत खेळत पोलिसांच्या नाकावर टिचून हपीसापर्यंत आणण्याची व्यवस्था झाली असती तर प्रचंड विनोद निर्माण झाला असता व अत्र्यांच्या बुद्धिमत्तेचें कौतुक करायला एक जादा कारण घडलें असतें. माझ्या या सूचनेचा अत्र्यांनीं आणि (तशी संवय असल्यास) मास्टर विनायकांनीं विचार करून बरील चित्र डोळ्यांसमोर उभें करून पाहार्वें.

एक जागृत शंखोबा

कांहीं दिवसांपूर्वी एका पवित्र तीर्थाच्या ठिकाणीं एक जागृत शंख वीस वर्षांनीं पाण्यावर तरंगतांना दिसला. हा शुभ शकुन

समजून हजारों भाविक लोक त्या शंखोबाचें दर्शन घेण्यास तीर्थाच्या ठिकाणीं धांवून आले. रोजच्या रुक्ष व्यवहारी जगांत जागृत किंवा सुप्त शंखाला मान नसला तरी साहित्यसृष्टींत उपमेसाठीं तरी शंखाचा उपयोग अधूनमधून होत असतोच—कोकिलकूजन करणाऱ्या रमणीच्या कंठाला भसाड्या आवाजाच्या शंखाची उपमा आकारासाठीं देतात, हा विरोधाभास कौतुक करण्यासारखा नाही, असें कोण म्हणेल ? राजकारणांतहि वेळीं अवेळीं बाजून समेतून अध्यक्षपदाच्या अडणीवर बसण्यापलीकडे शंखांचा फारसा उपयोग झालेला नाही याची ग्वाही महाराष्ट्राचे दिपुटी महात्मा शंकरराव देवहि देतील. धार्मिक क्षेत्रांत मात्र कोणत्याहि शंखाला मानाचें स्थान असतें ही गोष्टा धर्मावर निष्ठा नसणारा सुद्धां कबूल करील. उपरोक्त पवित्र जागृत शंख आज कुठें तरी अडणीवर बसून एकाद्या संस्थानिकाप्रमाणें मानमरातब लाटत असेल यांत शंका नाही. एकूण आमच्या बेवकूफ धर्मभोळेपणाची तारीफ करावी तितकी थोडीच आहे.

संध्याकाळची निशा

आजकाल कुणालाहि चांगलें म्हणण्याची सोय उरली नाही. कांहीं दिवसांपूर्वी येथील 'संध्याकाळ' पत्राची मी स्तुति केली होती. पण इतरांनीं केलेल्या कौतुकानें या पिढुकल्या पत्राचें इबलेंसें डोकें फिरल्यासारखें होऊन त्यांतील नारदानें उन्मत्तपणानें लिहिण्यास सुरुवात केली आहे. अर्धागवायूनें आजारी असलेला एखादा असहाय लेखक अलमगीर आहे अशी अर्धवट कल्पना करून त्याला या चढेल नारदानें अष्टवक्र म्हणून आपलें अर्धें शरीर प्रॅस्टरमथ्यें ठेवण्याचा बेशरम सल्ला दिला आहे. एखादा मनुष्य मरत पडला असतां, केवळ राजकारणाच्या बाबतींत मताभिन्नता

असली म्हणून असें हृदयशून्य लेखन नवाकाळ संस्थेत पचावें याचें मला बार्डट वाटतें. ईश्वरकृपेनें नारद म्हातारा व्हावा—पण हृदयाला घोर पाडणाऱ्या लेखनाचा अनुभव परावलंबी वार्धक्यामुळे त्याला येऊं नये. नवाकाळ संस्थेत निर्बुद्ध वातावरण असलें तरी साधारणपणें सदभिरुचीची मर्यादा सोडणारे अमर्याद लेखन त्या पत्रांत बुद्धिपुरःसर छापलें जात नाहीं आणि म्हणूनच स्वार्थत्यागी, तत्त्वनिष्ठ आणि बंदनीय काकांच्या मंगल मुद्रण मंदिरांत अशा रीतीचें अमंगल मुद्रणस्वातंत्र्य यापुढें नारदाला मिळणार नाहीं अशी मला आशा वाटते.

मुलें आणि राजकारण

महात्मा गांधींच्या आजपर्यंतच्या चळवळींत शाळेंतील मुलें किती बेजबाबदार आणि दीडशहाणीं झालीं आहेत याचा प्रत्यक्ष अनुभव पुढाऱ्यांना आल्यामुळे, जवाहरलाल नेहरू आणि राजाजी यांनी, शाळा-कॉलेजांतील मुलांनीं राजकारणांत प्रत्यक्ष भाग घेऊं नये, असें आपलें स्पष्ट मत कांहीं दिवसांपूर्वी जाहीर केलें आहे. परंतु थोर पुढाऱ्यांच्या उपदेशाला धाव्यावर बसवून, येथील दारू-बंदी प्रचार-समितीनें म्युनिसिपल शाळेंतील मुलें (आणि मुली) दारूबंदीच्या कार्यासाठीं राबवून घेण्याचा घाट घातला आहे हें पाहून मला अत्यंत बार्डट वाटतें. या कृत्यांत आमचे नगरपितेहि समितीला सामील आहेत हें पाहून कांहीं पालकांना तरी खासच 'राग येईल. ह्या कृत्याच्या समर्थनार्थ येथील 'नवाकाळ' पत्रानें जुनी नोकरशाही राजनिष्ठेच्या प्रदर्शनासाठीं मुलांचा उपयोग करीत होती तर आतांच त्यांत बावर्गे काय आहे?' असा प्रश्न विचारला आहे. पूर्वीच्या राटबटींत मुलांमुलींचे हाल झाले किंवा नाहींत हें मला माहीत नाहीं. पण पावसाळ्याच्या दिवसांत मिरवणुकी काढून

मुलांच्या प्रकृतीवर अनिष्ट परिणाम होईल असें समितीनें तरी करण्यांत अर्थ काय ?

मुलांना अलिप्त ठेवा

संपूर्ण दारूबंदी शक्य तर व्हावी, या मताचा मी असल्यामुळे उत्साहाच्या अभावाप्रमाणें उत्साहाचा अतिरेकहि कार्याला विघातक होऊं शकेल, असें दारूबंदी समितीस माझें नम्र सांगणें आहे. वेळीं-अवेळी काढलेल्या मिरवणुकीत लहान मुलांचे हाल कसे होतात याची कल्पना मला पुण्यांतील 'बाल्दिन'च्या एका दृश्यावरून आली आहे. काँग्रेस सरकारला आज असें वाटतें-पण उद्यां भालाकार भोपटकरांचा पक्ष अधिकारावर आला तर बिचाऱ्या मुलांना सामुदायिक होळीचा सण पांचजन्य करीत पार पाडावा लागेल, मुंज झालेल्या मुलांना चौपाटीवर श्रावणी करावी लागेल व 'कां न भक्षिसि गोमय ताजें ?' या भालाकारांच्या प्रश्नाला तोंड बेडेंवांकडें करून उत्तर द्यावें लागेल. तसेंच मद्यपी बापावर पाळत ठेवून मुलांनी त्याचा रपोट सरकारला करायचा ही घरभेदी कल्पना नवाकाळखेरीज करून इतर कुणाला पटेल असें मला वाटत नाही. घरभेदीपणानें मोठीं मोठीं राष्ट्रेसुद्धां काळाच्या उदरांत गडप झालीं आहेत, याचें ज्ञान नवाकाळला असेल असें मला वाटलें होतें. दारूबंदीसाठी लहान मुलांचा उपयोग होणार नाही अशी मला अजूनहि आशा वाटते.

स्टॉप प्रेस—

बरील मजकूर लिहून झाल्यावर आमच्या नगरपित्यांना शहाणपणा सुचून लहान मुलांचा उपयोग दारूबंदीसाठी होणार नसल्याची बातमी कानावर आली—नशीब लहान मुलांचें !

जुलै-ऑगस्ट १९३९

गोंगाट-जीवनाचा शाप

गोंगाट हा मुंबईतील जीवनाचा शाप होय, त्यामुळे मोटारीच्या इलेक्ट्रिक हॉर्नला येत्या एप्रिलपासून बंदी होण्याची शक्यता पाहून सर्वांना समाधान वाटेल, सकाळी उठल्याबरोबर 'मी S S ठ S S बा S S री S S क' या ओळखीच्या आवाजाने प्रातःकालच्या शांत जीवनाच्या आनंदांत मिठाचा खडा पडतो, त्यानंतर 'कांदेबटाटी' आपली हजेरी देतात, 'कलोओ ओ S S ओ' ची आरोळी मधून मधून होत असतेच, घरांतून बाहेर पडले म्हणजे तर कांहीं विचारायलाच नको, या सर्व गोंगाटाने कावलेला जीव दिवसाच्या श्रमानंतर विश्रांति घेईल तर त्याला 'कडक चंपी' आणि 'कुलपी मलाई' सतावून सोडील, येथे जो तो आपली कामे 'गर्जून' करित असतो, या गोंगाटाच्या जमेकडील बाजूला मी येथील स्त्रियांचा गोंगाट नोंदलेला नाही, हे वाचकांच्या लक्षांत आले असेलच, या सर्व गोंगाटाचा परिणाम आयुष्यावर होऊन मुंबईकरांचे आयुष्य खात्रीने घटत असेल यांत शंका नाही, जरा संघि मिळाली तर आम्हांस मुंबईच्या बाहेर कांहीं काल तरी शांतपणे जगावेसे वाटते ते उगीच नाही.

कालावर मात

आधुनिक धांवपळीच्या जीवनांत प्रत्येक मनुष्य कालावर मात करण्याची खटपट करित असतो, आगगाडी अपुरी वाटून की काय, सदेह स्वर्गाला जाण्याचा घोका पतकरूनहि मनुष्य विमानाने प्रवास करू लागला आहे, परंतु थोडासा वेळ वाचवूनसुद्धा त्याचे काय करायचे हा प्रश्न आमच्या निरुद्योगी लोकांसमोर राहतोच, तरीपण कालावर मात करण्याच्या धांदलीत अकाली कालवश होणारे कांहीं

लोक पाहिले म्हणजे वाईट वाटतें. घाईमुळें जीवनांतील मजा नाहींशी होते. पुण्याच्या वाटेवर मार्गे रिव्हर्सिंग स्टेशन असतांना सनातनी उताऱुंना जानवें शोधण्याची, खुशालचेंडू लोकांना करवंदें खाण्याची आणि रसिकांना नयनमनोहर सृष्टिसौंदर्य पाहण्याची सोय होती—पण पुण्याला लौकर पोंचण्याच्या घाईत प्रवासांतील तो आनंद आज नाहींसा झाला आहे. मोटारींमुळें तर पूर्वीचा बैलांच्या गळ्यांतील मंजुळ घंटानादाच्या संगीतांत होणारा प्रवास कालांतरानें पुण्यांतील इतिहास संशोधन मंडळाच्या दप्तरांतच सांपडला तर सांपडेल. नशीब आमचें !

दुकानदारीचे गुण

इळूइळू मुंबईतील इराणी ' राइस प्लेट ' सुरू करतात कीं काय अशी आमच्या हॉटेलवाल्यांत भीति उत्पन्न झाली आहे. परंतु गिन्हाइकांना मंमं करण्याची ही सोय इराण्यांनीं यापूर्वीच कशी सुरू केली नाहीं, याचेंच मला आश्चर्य वाटतें. दुकानदारीला लागणारे गुण आम्हा दक्षिणी लोकांत अजूनहि येत नाहींत यावरून आमच्या समाजाला भिकेचे डोहाळे लागले आहेत असें वाटतें. खाणावळीचा किंवा उपाहार-गृहाचा मालक गिन्हाइकांकडे, ते अन्नछत्रांत मोफत अन्न गिळताहेत अशा ऐटीनें पाहत असतो. उत्तम डामडौल असणाऱ्या जोड्यांच्या दुकानांत, गिन्हाईक मूर्ख आहे असें समजून त्यांना जोड्यांबरोबर शालजोडींतले सुद्धां मिळण्याची खात्री असते. टोप्यांचा व्यापारी विनयानें गिन्हाइकाला टोपी घालण्याचा प्रयत्न करीत असतो. दुकानदारींत इराणी, गुजराथी, बोहरी बगैरे लोक अनुकरणीय आहेत हें मला अकलेची फाजील ऐट असणाऱ्या आमच्या उद्दाम दक्षिणी दुकानदारांना बजावून सांगावयाचें आहे.

दख्खनची राणी

काही वर्षांपूर्वी जी. आय्. पी. रेल्वेने 'दख्खनची राणी' या नांवाची एक सुंदर व ऐषारामी गाडी श्रीमंत उताऱ्साठी निर्माण केली. आपला निळा शालू परिधान करून व अंगावर पाच-माण-कांचे मोजके अलंकार घालून या राणीसाहेब पुण्या-मुंबईत रोज डौलाने येत जात असत. परंतु जागतिक मंदीचा परिणाम या राणीसरकारच्या प्रजाजनांवर होऊन, त्यांच्याकडून मिळणारा रोजचा नजराणा हळूहळू इतका कमी झाला की, आजकाल तर या बाईसाहेबांचा प्रवास जाहिराती देऊनच होण्याची पाळी आली आहे. या 'दख्खनच्या राणी'वर रेल्वेने इतका पैसा खर्च केला आहे. की, तो सत्कारणी लागून त्यावर ब्याज कसे सुटेल याची चिंता रेलवेच्या अधिकार्यांना लागली असल्यास नवल नाही. या 'राणी'ची मते सध्यांच्या लोकशाहीला जुळतील अशी झाली तर तिची धांवपळ रोजहि होण्यास हरकत नाही असे मला वाटते. या गाडीला अप्पर आणि लोअर (Upper and Lower) असे दोन वर्ग ठेवून, अप्परचे भाडे इंटर आणि सेकंड यांच्या दरम्यान कुठेतरी आणून ठेवले व लोअरचे मेल थर्ड क्लासइतकेच असले तर ही गाडी खूपच फायदेशीर होईल अशी माझी खात्री आहे.

एक उपयुक्त सूचना

अशी व्यवस्था झाली तर पूना मेल अजिबात कमी करून ही 'राणी' पुण्यास साडेसाताच्या सुमारास पोचेल अशा बेताने मुंबईहून सोडावी. हा प्रयोग यशस्वी झाला तर हळूहळू या दोनच वर्गांची पद्धत हिंदी रेलवेवर करण्यास हरकत नाही. यामुळे बड्या सरकारी अधिकार्यांना द्यावा लागणारा भत्ता व प्रवास खर्च यांत

मोठी वचत होऊन गरिब रयतेचे खूपसे पैसे वाचतील व सध्याचा उच्चनीच भेदभाव जाऊन उतारून्धील 'वर्गयुद्ध' पुष्कळशा प्रमाणात कमी होईल. बाजीराव उतारून्धील गाई गाई करायला एखाद्या स्वतंत्र स्लीपिंगकारची योजना झाली तर दूरच्या उतारून्ही प्रश्न सुटेल. मी सांगितल्याप्रमाणे दख्खनच्या राणीचा प्रयोग सहा महिने करून पाहिला तरी माझी सूचना किती मोलाची आहे हे जी. आय्. पी. रेल्वे एजंटला कळून येईल. गरीब हिंदी लोकांचे लक्षावधी रुपये एका गाडीत अडकवून ठेवण्याचे खरोखरीच काही प्रयोजन नाही. परंतु रेल्वेचे अधिकारी इतके सनातनी वृत्तीचे असतात व इभ्रतीच्या खोट्या कल्पनेने त्यांना इतके पछाडलेले असते की, माझी ही सूचना मूर्खपणाची आहे असे त्यांना वाटल्यास मला आश्चर्य वाटणार नाही.

महात्मार्जीना विनंति

काही दिवासापूर्वी महात्मा गांधी आणि डॉ. खरे यांच्या पत्रांची अदलाबदल होऊन खरे आजारी असल्याची बातमी गांधींना दुसऱ्याच्या चुकीने समजली. यावरून गांधींना हिंदुस्थानात काय चालले आहे हे दुसऱ्या कुणाच्या तरी पक्षपाती नजरेतूनच पाहावे लागत आहे असे दिसते. बाकी डॉ. मुजे आणि महात्माजी यांचा कधीकाळी रोटीव्यवहार झाला आणि कुणाच्या तरी गफलतीने त्यांच्या खाद्यपेयाची अदलाबदल झाली तर मात्र मोठी आफत होईल. मुज्याचा खाना गांधींना चालणार नाही व त्या महात्म्याला विनाकारण उपास घडायचा. गांधींचा खजूर चट्टाचट्टा करूनहि 'उपाशी' पोटी मुज्यांची प्रेमळ दृष्टि गांधींच्या शेळीवर जाईल व ती विचारी जीवनिशी गेली तरी आपल्या विशाल पोटावर

हात फिरवीत शेळी जराशी वातड होती अशी तक्रार मुज्याची राहील ही गोष्ट निराळीच. या सर्व गोष्टी लक्षात ठेवून महात्मा-जिनी यापुढे सर्व वर्तमानपत्रे स्वतः पाहवीत, म्हणजे त्याचे लाडके भगत काय लीला करीत आहेत हे त्यांना कळून येईल.

असेहि लोक असतात

काही दिवसापूर्वी एक मनुष्य हृदयक्रिया बंद पडून रस्त्यातच मरण पावला. शेजारी चालणाऱ्या एका सद्गृहस्थाने मृताला मदत करण्याच्या निमित्ताने त्याच्या खाशातील पैशाचे पाकीट चोरले व आयुष्यात केलेल्या पहिल्या व शेवटच्या सेवेबद्दल अज्ञात मृतात्म्यापासून आपली फी अशा रीतीने वसूल करून घेतली. हृदयक्रिया बंद पडून एकाच्या हृदयाच्या अस्तित्वाचा पुरावा निर्माण होण्याबरोबरच, हृदयशून्य कृतीने दुसऱ्या एकाच्या हृदयाच्या अभावाचा पुरावा तयार व्हावा, हा योगायोग चमत्कारिक तर खराच. परलोकाच्या प्रवासाचे तिकीट पैशाशिवाय विकत मिळते व तेथे पोटापाण्याचा प्रश्नहि इहलोकाइतका विकट नाही याची खात्री असल्याने, एका जिवत परोपकारी माणसाने मृताच्या अगावरील थोडीशी जडजोखम स्वतःच्या अगावर घेतली—After all it takes all sorts to make our world.

शिवणकलेचें स्तोम

कॉंग्रेसच्या जमान्यात शिवणकलेला इतके महत्त्व का आले आहे हे कोडे मला तरी मुटत नाही. वाटेल त्या टेलरिंग कॉलेजचा उद्घाटनसमारंभ पार पाडण्यासाठी, फाटक्या किंवा उसवलेल्या साहित्यिकापासून तर निसवलेल्या राजकारणी पुरुषापर्यंत सर्व लोक तयार असतात. सफाईने खिसा किंवा गळा कापणे हा जरी पिनल

कोडांत अपराध असला तरी कापडाच्या सुर्तीत या कलेला भलताच भाव चढला आहे. कपडे कसे असावेत या प्रश्नाऐवजी कोट्यवधि लोकांना लज्जारक्षणासाठी तरी कापड कसे मिळेल हा प्रश्न माझ्या मते महत्वाचा आहे. खादीचा उपदेश गांधीजी रात्रंदिवस करीत असले तरी गरिबांच्या वस्त्रांच्या प्रश्नाला रहाटाच्या सुताने घांव-दोरासुद्धा घालता येणार नाही अशी मी जर 'टीप' मारली तर माझी फारशी चूक होणार नाही, असें मला वाटते.

शंकरराव मुजुमदार

ता. २९ नोव्हेंबर रोजी मराठी रंगभूमीचा एक खंदा वीर काल-वश झाला. शंकरराव मुजुमदार म्हणजे गेल्या अर्धशतकांतील मराठी रंगभूमीचा एक चालता-बोलता इतिहासच होता. नट, व्यवस्थापक-संपादक अशीं अनेक नाती त्यांच्यांत एकवटलेली होती. गुणी, जनांना त्यांच्या गुणांचा योग्य गौरव करून जगाच्या रंगभूमीवर पुढे आणणें हा शंकररावजींचा एक विशेष होता. चकाट्या पिट-तांना मागील आठवणी शंकरराव अशा मजेदार पद्धतीने सांगत, कीं ऐकणारा तास दोन तास त्यांच्या वाक्प्रवाहाबरोबर सुखाने वाहत जाई. पुण्यातील किलोस्कर थिएटरमध्ये आज जरी बोल-पट बडबडत असले तरी त्यांच्या प्रत्येक विटेला वाचा फुटल्यास ती शंकररावांचे गुणवर्णन करील अशी माझी खात्री आहे. मराठी रंगभूमीची आजची दुर्दशा पाहून शंकररावांना फार वाईट वाटे-पण सध्याच्या बोलपटांच्या जमान्यांत गप्प बसण्यापलीकडे त्यांनाहि कांहीं करतां येणें शक्य नव्हतें. शंकररावांच्या आत्म्यास ईश्वराने चिरंशांति द्यावी अशी माझी ईश्वरापाशीं विनंति आहे.

आचार्य अत्रे

आचार्य अत्रे काँग्रेसमध्ये गेल्याने पुण्यात तरी एक अत्यंत बुद्धिमान पुढारी काँग्रेसवाल्यांना मिळाला आहे. शंकरराव देव आणि त्यांच्याच जातीच्या मामुली पुढाऱ्यांना आचार्य आत्र्यांचे तेज कितपत सहन होतें हें कालांतरानें दिसेलच, परंतु तशीच वेळ आली तर पुढारी म्हणून जनतेच्या मान्यतेचा शिक्षा आचार्यांच्याच प्रशस्त पाठीवर बसेल हें शंकररावांनीं मनांत समजून असावें. शंकरराव देवांनीं विद्यार्थिदशेत नाटकांत काम केेल्याचें सांगतात, परंतु एकंदर परिस्थिति पाहिली तर शंकररावांचें राजकारणाच्या रगभूमीवरील देशभक्ताचें सोंग मात्र फार वर्षे चालेल असें वाटत नाही—पुढारी म्हणून अत्र्यांचीच भूमिका अधिक रंगेल असा माझा सूर वाहतो. अत्र्यांचीं आजकालचीं सार्वजनिक भाषणें ऐकलीं म्हणजे झुणका-भाकरीशीं त्यांनीं केलेला उघड प्रणय क्षम्य ठरतो. अत्र्यांच्या अमदानींत पुण्यनगरीचें स्वरूप इतकें पालटण्याचा संभव आहे कीं त्यांच्या दिलदारपणाच्या आड इतर नतद्रष्ट लोक आले नाहीत तर पुणें हें ओळखणेंहि कठीण जाईल. पण आचार्य, पुण्यांतील रस्त्यांतले दिवे 'टॉर्च' शिबाय दिसत नाहीत ही गोष्ट खरी काय ?

कलावन्तांना विसरूं नका

परवां अत्र्यांनीं शारदामंदिराला म्युनिसिपालिटीकडून कांहीं-तरी मदत होईल असा आशावाद व्यक्त केला आहे. तसेंच जोतीबा फुल्यांचेहि एखादें सुंदरसें स्मारक करण्याचें आश्वासन त्यांनीं जनतेला दिलें आहे. परंतु आचार्य, फूल नाही तर निदान फुलाची पाकळी तरी पुण्यांतील कलावंतांना आपण द्यावी, असें मी आपणांस सुचवितों.

पुण्यांत चांगले चित्रकार व शिल्पकार असण्याचा संभव आहे. त्यांच्या कलेचे नमुने आपण म्युनिसिपालिटीकडून दर वर्षी विकत घेऊन गरीब कलावंतांना सक्रिय सहानुभूति दाखविलीत तर कला आणि कलावंत जगविण्याचें पुण्य पुण्यनगरीला मिळून इतर शहरांना तो उत्कृष्ट आदर्श होईल. नगरमातेच्या मांडीवर सुखानें विश्रांति घेण्याचा हक्क साहित्यिकांप्रमाणें कलावंतांनाहि आहे ही गोष्ट आपणांस पटेलच. तसेंच मामा वरेरकरांची ' नॅशनल थिएटर 'ची कल्पनाहि आपण उचलून धरली तर नाकाशी सूत धरलेली मराठी रंगभूमि जगेल. थोडक्यांत सांगायचें तर पुण्याची सौंदर्य-दृष्टि आणि आयुष्याकडे पाहण्याची दृष्टि निवळण्याची जबाबदारी आपल्या पक्षावर आहे. ती आपण सहृदयतेनें पार पाडाल अशी मला आशा आहे.

न्याय द्या

काँग्रेस सरकार सुरू झाल्यावर कर्वे युनिव्हर्सिटीला सरकारी मान्यता मिळून त्यांतील पदवीधर मुलींना नोकरीचा ' राजमार्ग ' खुला होईल अशी माझी अपेक्षा होती. परंतु 'राष्ट्रीय' विद्यापीठाच्या विशा'रदा'ंना मान्यता मिळून त्यांना नवीन कुरण मोकळें झालें तरी जी. ए. आणि पी. ए. विद्याच्या अजूनहि आशेनें ताटकळत हात जोडून उभ्याच आहेत. राष्ट्रीय विशारदांपेक्षां कर्वे युनिव्हर्सिटीतील मुली कोणत्याहि अर्थानें कांकणभर सरसच ठरतील. परंतु या प्रश्नाकडे सरकारचें लक्ष अजूनहि जात नाहीं, याबद्दल कुणालाहि वाईट वाटेल. परिस्थितीला अशक्य अशा आर्थिक अडचणी सरकारनें आणण्यांत अर्थ नाहीं. ' राष्ट्रीय ' विद्यापीठांना मान्यता मिळाल्यानें तर या उपरोक्त मुलींचा प्रश्न सहानुभूतीच्या हद्दीतून हक्काच्या हद्दीत जाऊं पाहत आहे. आज ही युनिव्हर्सिटी कै. सर

विठ्ठलदास ठाकरसींच्या कृपेने जगली आहे. ती त्यांच्याच पुण्या-ईने यापुढेहि जगेल अशी सरकारची खात्री नसेल असे मी तरी म्हणत नाही. मग आतां अडचण ती कुठे आहे ?

एक 'सोपा' उपाय

५ डिसेंबरच्या 'स्वराज्य' पत्रांत दारूने धुंद झालेल्याला शुद्धीवर आणण्याचा एक उपाय सांगितला आहे. एका पंपांत ९० टक्के हवा व १० टक्के कार्बन डाय-ऑक्साइड भरून हें मिश्रण दारू प्यालेल्या सुखी जीवाच्या तोंडांत सोडलें तर त्याची निशा उतरण्यास वेळ लागत नाही. इतकी दगदग करून हा 'टक्क्याचा' खेळ खेळण्यापेक्षा, 'येईल लेकाचा शुद्धीवर' असे म्हणून मी स्वस्थ बसेन. निशाबाजाला त्याच्या सुखसमाधीतून खेंचून आणणे म्हणजे त्या विचान्याची भयकर निराशा करण्यासारखेंच होय. सत्य-सृष्टीतील जळजळीत सत्य विसरण्यासाठीच दारूबाज लोक मदिरासक्त होतात व कांहीं काल तरी सुखाच्या सीमेंत रेंगाळत असतात. ठेकूण मारण्यासाठी, एकेक ठेकूण धरून त्याच्या तोंडांत राकेलाचा थेंब नाही तर चिमुटभर कटोल सोडण्याइतकाच उपरोक्त इलाज सोपा आहे. एखाद्याची दारूची धुंदी उतरविण्यासाठी एखाद्याने खरोखरीच वरील उपाय करण्याचा चंग बांधला तर उपाय करणाराच शुद्धीवर नाही असें हमखास अनुमान इतरेजन करतील. बाकी वर्तमानपत्रांत लिहिण्यापलीकडे अशा उपायांची कांही किंमत आहे असें मला वाटत नाही.

Mass Contact

लवकरच सुरू होणारी शोन तिकिटें पाहून काँग्रेसने केलेल्या 'मास कॉन्टॅक्ट'च्या कटांत रेल्वेसुद्धां सामील आहेत की काय

असा संशय येतो. शोनच्या काळांत हिदुस्थानांतील सर्व लोकांचा इतका जबरदस्त 'कॉन्टॅक्ट' येतो, कीं तसा कॉंग्रेसच्या हजारों व्याख्यानार्नीहि होणें शक्य नाहीं. लहानशा बांकाबरील जनतेचा दशमुखी रावण पाहिला, कीं सर्व धर्मांच्या व राजकीय मतांच्या लोकांचा शरीरसंबंध किती घट्ट प्रमाणांत होत असेल, याची कल्पना कुणालाहि होईल. हिदु-मुसलमान, जहाल-मवाळ, महासभावाले आणि लीगवाले, साहित्यिक आणि त्यांचे गरीब व भाबडे वाचक या सर्वांना कुरकुर केल्याशिवाय समपातळीवर आणण्याची रेल्वेची ही युक्ति पाहिली म्हणजे शोन तिकिटें प्रसविणाऱ्या बुद्धिमत्तेची कमाल वाटते. अशाच एखाद्या शोन तिकिटाचे मोसमांत अलमगीर, शंकरराव देव, डॉ. आंबेडकर, जीना, सावरकर [दंतवैद्य नव्हत !], बल्लभभाई, खरे, शुक्ल, नरीमन, गांधी आणि त्यांची शेळी एका डब्यात कोंबले गेले तर त्यांचे सर्व मतभेद एका क्षणांत दूर होऊन देशांतील मतामताचा गलबला नाहींसा होईल.

कोरडी दारू

गेल्या दिवाळींतील सालाबादप्रमाणें घडलेले अपघात लक्षांत आणले म्हणजे ओल्या दारूप्रमाणें कोरड्या दारूकडे सुद्धां सरकारनें लक्ष देण्याची वेळ आली आहे असें म्हणावें लागते. ओलें 'दारूकाम' मुकाट्यानें करण्याची सोय असल्यानें त्यापासून होणारे भयंकर अनर्थ कालांतरानें दृष्टिपथांत येतात—पण सुकी दारू आपलें काम अगदीं 'गर्जून' करीत असल्यानें तिचे अनर्थ कर्णपथावर येण्यास वेळ लागत नाहीं. संसाराची शोभा असणारी इवलींशीं मुलें शोभेच्या दारूनें फटाक्यासारखी उडून देवाघरी जातांना पाहून 'ही दारू नाहींशी करतां येणार नाही का?' असा प्रश्न प्रत्येकाला पडतो. दिवाळीच्या मंगल प्रसंगीं बाहेर रंगीबेरंगी दिवे लागले

असतां, फटाक्याच्या अपघातानें एखाद्याचा कुलदीपक विशण्याचा अमंगल प्रसंग पाहून कुणाचेंहि मन सुन्न होईल. हिंदुस्थानांतील काँग्रेस सरकार या प्रश्नाकडे लक्ष देईल काय ?

पुण्यांतील अज्ञात अत्याचारी चोरांस-पुण्यांतच कुठेंतरी-पुणें

आपल्या पराक्रमाचीं वर्णनें पुण्यांतील पत्रांत येत असलेलीं पाहून मी आपणांस दुस्सनच नमस्कार करतो. आपल्या प्रश्नाच्या बाबतींत परबां पुण्याच्या नागरिकांची जी सभा झाली त्या ठिकाणीं आपण उपस्थित असण्याचा संभव आहे. नागरिकांच्या तक्रारींना तडका-फडकी उत्तर देऊन आपणांस आपली कैफीयत मांडण्याचा मोह झाला असेल. पण आपलें म्हणणें म्हणजे 'चोराच्या उलट्या' असें इतरांना वाटण्याची खात्री पाहून आपण गप्प राहिलांत हें आपल्याला भूषणावह आहे. बाबुराव गोखले व सोनुबाई काळे यांचीं मूर्खपणाचीं भाषणें ऐकून आपण मनांत हंसलांहि असाल. तरीपण आपण जो उद्योग सध्यां आरंभला आहे तो कांही बरा नाहीं. हा अत्याचारी मार्ग आपण सोडून दिला तर पुणेकरांना हायसें वाटून त्यांचें हिंडणें-फिरणें पूर्ववत् सुरू होईल. त्या दरिद्री पुण्यांत सशस्त्र वाटमारी करूनहि आपला धंदा नीटपणें चालत नाही, अशीहि आपली प्रामाणिक तक्रार असण्याचा संभव आहे. आपली तक्रार अगदीं वाजवी आहे, आणि म्हणूनच आपण हा अत्याचारी मार्ग ताबडतोब सोडावा अशी माझी विनंति आहे.

ताजा कलम नं. १

आपण संभावित दिसतां असें म्हणतात. यावरून आपण कोणत्याहि राजकीय पक्षाचे नसण्याचा संभव आहे. पहाटेच्या आणि संध्यासमयींच्या संधिप्रकाशांत आपला संधिसाधु धंदा चालत

असल्याने त्या अस्पष्ट प्रकाशांत आपला राजकीय रंग ओळखणे शक्यहि नाही. आपले हे सर्व अत्याचार पाहून, नागरिकांची शोंपमोड न करतां हलक्या हाताने व हलक्या पावलाने चोरी करणारे इतर भिडस्त चोर आपणांस खासच शिब्या देत असतील. आपला संचार पुण्यांत सुरू झाल्यापासून तरुणींच्या मागावर असलेल्या व त्यांना तकलीफ देणाऱ्या अनेक आर्यपुत्रांची गैरसोय झाली असेल. सुंदर ललनांच्या वदनचंद्रावर कविता खरडणारे अनेक कवडे आज आपल्या घराट्यांत दिवाभीतांप्रमाणे वसून उसासे टाकीत असतील. गरीब पित्याचे 'शिक्षणा'साठी येत असलेल्या पैशावर चैन करणाऱ्या खुशालचेंडू तरुणांना 'लकी'मध्ये सात्त्विक आहार करून कंपांतील सिनेमा शो पाहण्याचें धाडस होत नसेल. पण चौर्यकर्मविशारदानो, अंधारांत आपल्याच टोळींतील एखाद्याला अत्याचार करून लुटून नका-नाहीतर आयते गोत्यांत याल.

ताजा कलम नं. २

धाडसी तरुणांनो, आतां माझे जरा ऐकून घ्याल तर आपला फायदाच होईल. मराठीत वाङ्मयचौर्याचा इतिहास आपण कुठें तरी चोरून जरी वाचलात तरी आपल्यासारख्या धाडसी तरुणांस साहित्यसृष्टीत किती मोठा 'चान्स' आहे हे समजून येईल. आपल्यासारख्या पराक्रमी वीरांना कोणत्याहि इंग्रजी पुस्तकावर डह्या मारून त्या साहित्यावर लेखक म्हणून चांगलाच लौकिक कमावतां येईल. आपणाला 'टीम वर्क' ची संवय असल्याने आपण एखादे मासिक काढूं शकतां, एखादे मंडळ स्थापन करून कोणत्याहि विषयावर जाहीर चार्चा करूं शकतां. पुण्यांतील रस्त्यांवर वाटमारी करण्यापेक्षा साहित्यसागरावर चांचेगिरी करणे हे जास्त सोपे आहे

असें तुमचें अनुभवांतीं मत बनेल अशी माझी खात्री आहे. आपला सध्यांचा धंदा जोरांत चालून आपल्या कंपनीचे शेअर्स मुंबईच्या बाजारांत येतील असें मला तरी वाटत नाही. तेव्हां, सभ्य गृहस्थांनो, माझे गरिबांचें जरा ऐका व सध्यांचा अत्याचारी मार्ग सोडून संभावित नागरिक व्हा.

मुंबईतील हिंवाळा

मुंबईतील उद्योगधंद्याप्रमाणेंच येथील हवासुद्धां आजकाल थंड होण्याच्या मार्गाला लागली आहे. म्हटली तर थंड, नाही तर नाही—अशी हवा आम्हांला फार मानवते. कपाटांत ऊब खात असलेले गरम कपडे छातीच्या कोनाड्यावर लपेटून तरुणांचे तांडे सकाळीं फिरायला निघतात. शरीराची डागडुजी करीत असलेले पेन्शनर या दिवसांत थोडीशी जादा काळजी घेऊन तरुण पिढीबद्दल जरा साशंक होऊन भवितव्यतेबद्दल उसासे टाकतात. ज्यांना सत्तेचें घर नाही असे अनेक पाटीवाले आपल्या अपुऱ्या कपड्यांनीं थंडी सहन करण्याचा प्रयत्न करून कष्टानें उरलेल्या पैशांतून एक 'सिंगल' घेऊन आपलें रोजचें कष्टाचें जीवन सुरू करतात. अशा गरीब लोकांना हिवाळ्याचे दिवस फारच त्रासाचे जातात. मुंबईला घर-भाडें कमी करण्यासाठी कमिटी बसते. परंतु अत्यंत गरिबीमुळे ज्यांना घरच करणें अशक्य असतें अशा लोकांचा प्रश्न मात्र कुणीच मनावर घेत नाही. वरती आकाश आणि खाली जमीन—हेंच बिचान्यांचें जन्माचें घर !

दारुबंदी आणि वाड्याय

सध्यांच्या मंत्रिमंडळाचे कारकीर्दीतच मुंबई इलाख्यांत संपूर्ण दारुबंदी करण्याची आपली महत्त्वाकांक्षा डॉ. गिल्डर यांनीं जाहीर

केल्यापासून मला मराठी वाङ्मयाबद्दल काळजी वाटू लागली आहे. मराठीतील कांही मादक वाङ्मय कांही साहित्यसेवकांच्या मदिराभक्तीमुळेच जन्माला आले आहे ही गोष्ट लक्षांत घेतली म्हणजे प्रतिभासाधनाचा हा राजरोस मार्ग साहित्यिकांच्या मामुली रहदारीला बंद करू नये अशी माझी सरकारला प्रार्थना आहे. अमदाबादला संपूर्ण दारूबंदी झाली आहे या एकाच सबबीवर ते पवित्र क्षेत्र साहित्य-संमेलनासाठी नालायक ठरणार आहे हे कोणताहि प्रामाणिक साहित्यिक कबूल करील. काँग्रेस सरकारचे हे 'कोरडे' धोरण पाहून त्यांच्या हृदयांतील मराठी साहित्याबद्दल असलेला ओलावा नाहीसा झाला आहे असें मला वाटते. एकीकडून हिंदीची कुरघोडी व दुसरीकडून मदिरेसारख्या स्फूर्तीच्या साधनांची अशक्यता-अशा दुहेरी अडचणीत आमचे वाङ्मय सांपडण्यापेक्षा साहित्यसंमेलनाने या 'अन्यायावर' कांही तरी उपाययोजना करावी अशी माझी सर्वांना प्रार्थना आहे.

सुखाचा प्रवास

यावरून मला एक मजेदार गोष्ट आठवली आहे. माझा एक मित्र मदरेचा उपयोग प्रतिभा जागी करण्याऐवजी स्वतःच्या गाढ शोपेकडे कसा करतो हे मी आता वाचकांना सांगणार आहे. बास्तविक तो तसा पीत नाही—त्याची व मदरेची नुसती थोडीशी तोंडओळख आहे. परंतु प्रवासाला जातांना हा भला गृहस्थ बीरची एक रिकामी बाटली नेहमी उशाशी ठेवून शोनच्या गर्दीत सुद्धा अगदी ताणून प्रवास करित असतो. त्याला झोपेतून कुणी उठविण्याचा प्रयत्न केलाच तर "अरे भाई, उसकू मत छेडना—ओ खूप पीके सोया है. देखो ना ये बोतल!" असा सावधगिरीचा इपारा शेजारचा उतारू हलक्या आवाजांत देतो.

माझ्या या मित्राची ही पेटंट युक्ति त्याला आतांपर्यंत उपयोगी पडली आहे. पण सर्वत्र दारूबंदी झाली तर मात्र माझ्या मित्राला प्रवासांत सुखानें श्लोप घेतां येणार नाहीं आणि मुजोरीनें चांगला प्रवास घडण्यासाठीं त्याला गांधी टोपीचा आश्रय करावा लागेल. संपूर्ण दारूबंदी झाली तर ताडीच्या झाडाखालीं मात्र राजरोस दूध पिण्यास हरकत नाहीं हें खरें.

मराठी-कानडी वाद

कर्नाटकांत मराठी-कानडी वाद अगदीं निकराला आला आहे, ही गोष्ट अगदीं निर्विवाद आहे. 'हा प्रश्न कायमचा निकालांत लागेपर्यंत आपण बेळगांवांत हिंदीच बोलूं' अशी भीष्मप्रतिज्ञा गंगाधरराव देशपांडे यांनीं कांही दिवसांपूर्वी केली—आणि मोडलीहि. वास्तविक असा निश्चय शहाण्यानें करूं नये, कारण खुद्द बेळगांवांतच एखाद्याला शिब्या हांसडण्याचा प्रसंग आला तर मराठी कानडीइतक्या सफाईनें हिदीत शिब्या देणें गंगाधररावांना जमणार नाहीं. याकी हा वाद चालू आहे तोंपर्यंत श्रीपाद कृष्णांनीं सांगितलेला उपाय गंगाधररावांनीं बेळगांवच्या मुक्कामांत करायला हरकत नाहीं. परंतु इतरांनीं मात्र 'साहित्यबत्तिर्शि' तील उपाय करण्याचें धैर्य केलें तर निरुपायानें त्याला आपल्या बत्तिशीला मुकावें लागेल. कानडी-मराठी वाद हा लवकर मिटणारा नसल्यानें गंगाधररावांनी अशक्य असे निश्चय करूं नयेत हें चांगलें. हा वाद बंद झाला तर कर्नाटकांतील सार्वजनिक आयुष्यांतली खरी गंमत नाहीशी होईल असें मला वाटतें.

बिचारे थोर लोक

मला थोर लोकांची फार कीव येते. त्यांना ज्याप्रमाणें सुखानें जगतां येत नाहीं त्याप्रमाणें त्यांना सुखानें मरताहि येत नाही. थोर

लोक सोयीच्या वेळीं कालवश झाले नाहीत तर अग्रलेख वेळेवारी देतां आला नाही म्हणून वर्तमानपत्राचे संपादक आणि सुट्टी बुडाली म्हणून शाळेंतील बाबालोक मृत्युमुखी पडलेल्या थोराबद्दल रडतात. थोर लोकांना अग्नि देण्यापूर्वी त्यांच्याबद्दल भाषणें करण्याची बहिवाट आहे. एखाद्या थोर गृहस्थाचे डोळे मिटण्याची खोटी-हंगामी वक्त्यांचीं तोडें उघडलींच म्हणून हमखास समजावें. मृत व्यक्ति हूं कीं चूं करित नाही या गोष्टीचा फायदा घेऊन कांहीं लोक तिची इतकी स्तुति करतात कीं, एखादे वेळीं मेलेला गृहस्थ जिवंत होऊन त्या सर्व मूर्ख आणि तोंडपुज्या वक्त्यांच्या श्रीमुखांत देतो कीं काय अशी मला नेहमीं भीति वाटत असते. जिवंत जगांतील इरसाल भोंदूपणा पाहायचा असेल तर स्मशानाइतकी दुसरी जागा नसावी, हा विरोधाभास और तर खराच. स्मशानांतील हें वक्तव्य सरकारनें कायद्यानें बंद करण्याचें बिल कायदेमंडळांत कधीं काळी आणलें तर जिवंत सभासदाबरोबरच मृत व्यक्तिमुद्धां त्या बिलाला आपली मूक संमति देईल अशी मला खात्री आहे.

मुडदेफराशी भाषणबाजी

मृताच्या जबळ असणाऱ्या प्रेमळ आत्मांना मन असतें याची सुद्धां या भाटांना आठवण राहत नाही. स्मशानगीताचे हे बेगडी गायक मृताच्या अंत्यविधीला येण्यापूर्वी वाटेवरील दुकानांत चांगला फराळ करून आलेले असतात, हें मी अनेक वेळा पाहिलें आहे. मृताच्या स्मृतीनीं प्रेमळ आसेष्टांचा कंठ दाटून येत असतां ज्या हंगामी पोपटांना कंठ फुटतो अशा सर्वांना दयामाया न दाखवितां सरकारनें पिंजऱ्यांत कोंडलें तर मला तरी आनंद होईल. या सर्व भाषणबाजीच्या मुळागीं, दुसरे दिवशीं वर्तमानपत्रांत आपलें नांव

व शक्य तों फोटो छापून यावा हा स्वार्थ असतो. कांही कायम ठशाचे स्मशानी वक्ते अशा वेळी स्मशानवैराग्याचा असा कांही आव आणतात की, बोलायची सोय नाही. परंतु कांही वेळानें 'कशाला', 'कशाला' म्हणून ते पुढें सरसावतातच. प्रत्येक मोठ्या गांवांत असले एकदोन तरी मुडदेफराशी वक्ते असतातच. आमच्यांत अनेक सुधारणा व्हाव्यात म्हणून आपण हमेश खटपट करित असतो, परंतु या महत्त्वाच्या गोष्टीकडे मात्र अजून कुणाचें लक्ष गेलेलें दिसत नाही. मला वाटते, जगाच्या अंतापर्यंत हा मानवी भोंदूपणा असाच चालायचा.

आजचा अखेरचा दिवस

आज वर्षाचा अखेरचा दिवस. आपलें आयुष्य एकेका दिवसानें रोज कमी होत असले तरी वर्ष संपल्यावर मात्र त्याची तीव्र आणि दुःखद जाणीव आपल्याला होते. गेल्या अनेक वर्षांप्रमाणें यंदाचेंहि वर्ष सर्वांना कठीण गेलें. देशांत काँग्रेसचें राज्य सुरू असलें तरी त्यापासून जनतेला म्हणण्यासारखा फायदा झालेला नाही. काँग्रेसच्या राजवटीत श्रीमंत हे जास्त श्रीमंत व गरीब हे जास्त गरीब होणार की काय अशी साधार भीति सर्वांना वाटते आहे. देशांतील पिकें बुडाली असली तरी देशभक्तीचें पीक मात्र नेहमींप्रमाणेंच भरपूर आहे. युरोपमध्ये रोज कांही तरी होत असल्याने काल विकत घेतलेला नकाशा आज निरुपयोगी ठरत आहे. पश्चिमेकडील सर्व राष्ट्रे दारूगोळा वाढविण्यांत गर्क झाली असून ती आतषबाजी दुसऱ्याच्या देशांत केव्हां होते याची सर्व लोक सभय वाट पाहत आहेत. दारूगोळा म्हणजे चाकोलेट नसल्याने ती सर्व जड जबाबदारी उदार अंतःकरणानें दुसऱ्याच्या मार्थी मारणें अपरिहार्य आहे हें प्रत्येक राष्ट्र आज जाणून आहे. आज

अबोल असणान्या लाखों तोफा, तोंडांतून एका शब्दासरशीं कोट्यवधि तरुणांचे बळी केव्हां घेतील याचा नेम नाही. मुख-गिरीची राक्षसी महत्वाकांक्षा या भावी भयानक संकटाच्या पाठीमागें आहे. हें सर्व असलें तरी I wish my readers a happy new year.'

नेहमींचें दृश्य

नागरिक हक्कांच्या बाबतींत गप्पा मारणारे लोक नागरिकांच्या कर्तव्याबद्दल किती बेफिकीर असतात हें गेल्या मंगळवारी प्रार्थना-समाजाजवळ कुणालाहि पाहतां आलें असतें. दुपारीं ट्रॅमची वरची तार तुटून ती रस्त्यांत पडली. रस्त्यांतील विजेची ती तार किती भयंकर होती याचें ज्ञान सर्वांना असलें तरी फायर ब्रिगेडच्या लोकांनाहि न जुमानतां कांहीं लोक विनाकारण गर्दी करून त्या तारेजवळून जाण्याचा प्रयत्न करीत होते. उत्साहाच्या भरांत त्या तारेला एखाद्याचा स्पर्श झाला असता तर तो तडकाफडकी अगदीं 'तारेनें' स्वर्गाला गेला असता. अपघाताची 'गम्मत' पाहायला सधकलेले मुंबईचे लोक जरा खुट्ट झाले तरी रस्त्यांत किती गर्दी करतात याचा अनुभव प्रत्येकाला आहेच. गर्दीमुळें जबाबदार अधिकाऱ्यांना व्यवस्था करणें किती कठीण काम होऊन बसतें याचा जर आमचे लोक विचार करतील तर त्यांचे जनतेवर फार उपकार होतील. अशा वेळीं कांही कमीजास्त झालें तर व्यवस्था ठेवणाऱ्या अधिकाऱ्यांच्या डोक्यावर नागरिकांशी अतिप्रसंग केल्याचें खापर फुटतें तें निराळेंच. नागरिकांचें कुतूहल कोणत्या प्रमाणांत पेट घेतें हें मुंबईतील एखाद्या आगीच्या प्रसंगी चांगलेंच दिसून येतें. आमचे सुज्ञ नागरिक यापासून योग्य तो बोल घेतील तर कितीतरी गोष्टी सुरळीत होऊं लागतील.

डिसेंबर १९३८

हा फाजिलपणा बंद करा

गेल्या वर्षाप्रमाणे यंदाहि तानाजी उत्सव कमिटी पुण्यांतील भावळ्या तरुणांच्या गळ्यांत घोरपडी अडकविणार आहे असे परबां कुणीस मला सांगितले. घोरपडीच्या साक्षाने सिंद्गड चढून जाणाऱ्या माणसास पन्नास रुपयांचे प्रचंड बक्षिस ठेवून तानाजी उत्सव कमिटीने पुणेकरांनाच शोभणारे औदार्य गेल्या वर्षी दाखविले. सामान्य माणसाच्या असामान्य घैर्याची (आणि वेळ प्रसंग पडल्यास त्याच्या प्राणाचीहि) बरील किंमत म्हणजे जागतिक मंदीच्या दिवसांत कमी नाही. नामजोशी नांवाचा एक तरुण या दिव्यांतून अपघातानंतरहि शीरसलामत बचावला व त्याचा कपाळ-मोक्ष होऊनसुद्धा या अत्यंत बेवकूफपणाच्या प्रश्नाचा सोक्षमोक्ष लागला नाही हे तरुणांचे दुर्दैवच होय. पूर्वीच्या घोरपडी त्या जमान्याबरोबर नाहीशा झाल्या व आजकालच्या घोरपडी कांहीं पुढाऱ्यांप्रमाणे अवसानघातकी आहेत हे निदान पुण्यांतील लोकांना तरी सांगायला नको. या गोष्टीचा विचार करून सिंद्गड चढून जाणाऱ्या ' धीरोदत्त ' प्रसंगाच्या निमित्ताने वडीलघान्या माणसांनी तरुणांच्या गळ्यांत घोरपडी अडकविण्याचे कार्य करू नये अशी माझी त्यांना नम्र विनंति आहे.

तरुणांची दिशाभूल करू नका

तरुणांमध्ये साहसप्रेम निर्माण करावयाचे असेल तर आजकालच्या काळाला शोभणारे दिव्य त्यांना करायला लावून त्यासाठी बक्षिस-सुद्धा जंगी ठेवायला हवे. आमच्या शानवृद्ध व वयोवृद्ध पुढाऱ्यांना तरुणांमधील साहसवृत्ति तेवत ठेवायची असेल तर विमानाने पृथ्वी-प्रदक्षिणा करणाऱ्याला पांच लाख रुपयांचे बक्षिस त्यांनी ठेवावे.

पण आम्हां दरिद्री दक्षिणी लोकांना पाटीवर थडेंतहि पांच लाख रुपये लिहितां येतील की नाहीं कोण जाणे ! अशा परिस्थितीत पांच लाख रुपये देण्याचें त्यांना धाडस तरी होईल का ? बक्षिस देण्याच्या या ' धाडसाबद्दल ' मात्र तो भला आदमी स्वतःला बक्षिस म्हणून निदान दहा टक्के तरी वाजूला काढून ठेवील, तेव्हां यंदापासून तरी तानाजी कमिटीचे लोक आमच्या तरुणांची दिशा-भूल करणार नाहीत अशी मला आशा आहे, याउपर त्यांनी आपला हट्ट चालविला तर असल्या मूर्खपणाला सरकारने बंदी करून असला साहसी जलसा कायद्याने थांबवावा असा प्रचार करण्याची पाळी येईल, साहस आणि मूर्खपणा यांतील तफावत तानाजी कमिटीला कळेल अशी मला आशा आहे.

प्रसाददीक्षेंतील पत्रें

हीं पत्रें प्रेमा कंटक या नावाच्या मराठी मातृभाषा असणाऱ्या ' बेन ' ला आलीं असें म्हणतात, हें खरें असेल तर तिनें सुद्धां पत्रांच्या भाषांतराचा मार्ग निष्कंटक करू नये हें अजब आहे. ' कंटकेनैव कंटकम् ' या न्यायानें मराठीचा कांटा काढून टाकण्यासहि ' प्रसाददीक्षा ' या पुस्तकाचा उपयोग होईल असें मला वाटत नाही, तसें म्हटलें तर या पुस्तकांत फारसा दम नाही, बाह्यांगाप्रमाणेंच पुस्तकाचें अंतरंगहि फारसें आकर्षक नाही, तरी पण त्या पुस्तकाचें भाषांतर व्यवस्थित झालें असतें तर त्यावर पडलेला अश्लीलपणाचा छाप थोडातरी पुस्तकां आला असता, अजून हिंदी भाषा आमच्या शाळांतून सक्तीची झाली नाही तर मराठीची ही दैना ! मग उद्यां जर ती सक्तीनें आमच्या मार्थी मारण्यांत आली तर मराठी लेखकांचीं—व विशेषतः भाषांतर करणाऱ्यांचीं—डोकीं ठिकाणावर राहणें शक्य नाही, मराठी भाषेकडे पाहून

तरी हिंदीचें फार स्तोम माजविण्याच्या मीं विरुद्ध आहे—पण मद्रास-कडे दृष्टि फेंकल्यास मराठीबद्दल मन उदास होतें.

भाव्यांचा ' विनोद '

परवां ' त्रिकाळ ' पत्राचा अंक चाळीत असतां, केसरीच्या वा. कृ. भाव्यांनीं लिहिलेल्या ' प्रीतिविवाहा ' च्या मतप्रदर्शनार्थ लिहिलेल्या नाटकांतील कांही ' विनोदाचे ' मासले पाहून मी थक्क झालों. संस्कृतिरक्षक मंडळांत तर भाव्यांच्या या नाटकानें अगदीं हाहाकार उडून जाईल अशी मला भीति वाटते. नाट्यसृष्टींत कां होईना, पण या वयांत भाव्यांसारखा मुरब्बी लेखक प्रीतिविवाहाच्या वाटेस गेला ही गोष्ट कमी अभिनंदनीय नाहीं. स्त्रियांच्या वेषभूषेवरील भावेप्रणीत भाष्य वाचल्यावर हा भला गृहस्थ रस्त्यानें जातांना डोळे उघडे ठेवून जात असतो हें पाहून मला आनंद झाला. केसरीच्या आवारांत प्रीतिविवाहाला प्रतिबध नाहीं अशी माझी आपली कल्पना कांही वर्षांपूर्वीं झाली होती. तसेंच मतप्रदर्शनासाठीं केसरी कंपूतल्या लोकांनीं लेखन करावें यावरून त्या लोकांना मतें असूं शकतात हें सुद्धां ओघानें सिद्ध होतेच. परंतु मतप्रदर्शनावरोबरच मूर्खपणाचें प्रदर्शन होतें, याचें भान मात्र भाव्यांना राहिलें नाहीं. पुस्तकांतील कांहीं भाग अत्यंत अश्लील असला तरी भाव्यांसारख्या पिकल्या पानांत अजून हिरवेपणा आहे ही गोष्ट वाळवंटांतील हिरवळीप्रमाणें नयनमनोहर नाहीं असें कोण म्हणेल ?

सिंह आणि अहिंसावाद

जोगेश्वरी येथें स्वामी कृष्णानंद या नांवाच्या साधूच्या आश्रमांत एक शाकाहारी सिंह असून त्यानें परवांपर्यंत अहिंसावादाचें पालन केलें होतें. स्वामीमहाराजांच्या दर्शनाला आलेल्या लोकांच्या गप्पा

ऐकून एकंदर परिस्थितीचें 'सिंहावलोकन' करण्यापलीकडे या प्राण्याची मजल कधींहि गेली नाही असें जोगेश्वरीचे 'केसरीकार' अभिमानानें सांगत असतात. या सिंहाचा प्रवेश बड्या लाटांच्या बंगल्यांत कांहीं वर्षांपूर्वी झाला होता असें म्हणतात. परंतु आपलें अहिसेचें व्रत या सिंहानें कांहीं दिवसांपूर्वी मोडून एका लहान मुलीवर झडप घालून तिला जखमी केलें. काँग्रेसमधील नरसिंह अहिंसावाद बाजूला सारून गरीब लोकांची शिस्तभंगाच्या गोजिर-वाण्या नांवाखालीं अधूनमधून शिकार करतात हैं या सिंहाच्या कानावर आलें! म्हणूनच त्यानें ही आपली आलेली संधि सोडली नाही असें मला वाटतें. या सिंहाला बठणीवर आणण्यासाठी स्वामी-जींचा 'ओम्' हा एकच शब्द पुरेसा असला तरी एखादे वेळी असें ओफस् झालेलें पाहून जोगेश्वरीचे स्वामीमहाराज आपल्या लाडक्या सिंहाला यापुढें तरी शुंखलाबद्ध करतील अशी मला आशा आहे.

कॉलेजचीं संमेलनें

कॉलेजच्या गॅदरिंगच्या निमित्तानें तरुण मुलांमुलींच्या प्रश्नाकडे जनतेचें लक्ष अधूनमधून जातें ही गोष्ट मला समाधानाची वाटते. गॅदरिंग ही संस्था कॉलेजच्या शिक्षणांत फार महत्त्वाची बाब होऊन बसली आहे, व अशा प्रसंगीं होणारा पैशाचा व कालाचा अपव्यय लक्षांत घेतां, आहेत त्या स्वरूपांत हीं संमेलनें चालू ठेवावीं कीं नाहीं याचा विचार करण्याची वेळ आली आहे असें मला वाटतें. प्रत्यक्ष आयुष्याच्या गाड्याला जुंपण्यापूर्वी, मुलांमुलींचा कॉलेजमधील काल मजेंत हुदडावयचा असला तरी त्यालाहि कांही-तरी मर्यादा असावी असें मला वाटतें. आपले पालक आपल्यासाठीं किती कष्ट करतात व आपल्याला सुख मिळावें म्हणून ते किती

काटकसरीने राहतात हे मुलामुलींनी लक्षांत ठेवले तर त्यांच्यामध्ये इष्ट सुधारणा होण्यास वेळ लागणार नाही. तशांतून कॉलेजमधील मुलामुलींच्या वागणुकीकडे पालक कौतुकाने पाहत आले आणि म्हणूनच आपण जे करू ते पचेल ही वृत्ति त्यांच्यामध्ये निर्माण झाली. तेव्हा 'आजच्या एकंदर परिस्थितीला पालकहि अप्रत्यक्षपणे जबाबदार आहेत.' असे मुलामुलींनी म्हटले तर त्यांची फारशी चूक होणार नाही असे मला वाटते.

मुलांना विश्वासांत घ्या

कॉलेजच्या मुलामुलीबद्दल मला फार आशा आहे. त्यांचे स्वैर वर्तन शुद्ध हेतूने त्यांच्या समोर मांडले तर ती सर्व आपल्या चुका खात्रीने दुरुस्त करतील. परबां अशाच एका प्रसंगी मुलांनी -- आणि मुलींनीहि-- 'बंदे मातरम्' या राष्ट्रगीताचा अपमान केला असे समजते. ही गोष्ट खरी असेल तर 'हिंदी' म्हणवून घेणाऱ्या प्रत्येकाला लाजेने खाली मान घालावी लागेल. तरीपण मुलांच्या बारगळ्याच्या मुळाशी कांहीतरी वाईट हेतु असतो असे मला तरी म्हणवत नाही. पालकांनी कौतुक करावे, उत्तेजन द्यावे, वर्तमानपत्रांत आपापल्या कॉलेजचे हीन अभिरुचीला पोषक असे रिपोर्ट द्यावेत आणि सुशिक्षित म्हणून मुलामुलींचे कोड समाजाने पुरवावे असा बनाव बनून आला म्हणजे मुलांच्या हातून कमीजास्त झाले तर नवल ते काय ? यापुढे प्रत्येक पालकाने आपल्या मुलामुलींना विश्वासांत घेऊन प्रेमाने त्यांची कानउघाडणी केली तर मुलामुलींच्या हातून अप्रिय वर्तन होणार नाही, अशी माझी खात्री आहे. मराठी पत्रपंडितांनीमुद्दां या महत्त्वाच्या प्रश्नांत बिचाऱ्या पालकांना मदत केली तर त्यांच्यावर उपकारच होतील. पण आमचे वर्तमानपत्रकार ही गोष्ट मनावर घेतील असे मला तरी वाटत नाही.

रिकामटेकडे मुंबईकर

मुंबईच्या लोकांना खूप काम असतें, अशी जरी बाहेरगांवच्या लोकांची समजूत असली तरी येथें रिकामटेकडे लोकहि खूप आहेत हें मी त्यांना सांगतों. जरा कुठें कांही झालें तर एका मिनिटांत शेंकडों लोक गोळा होतात. एखादा 'बक्ता' रस्त्यांतच व्याख्यान देऊं लागला तर त्याला श्रोते मिळण्याची पंचाईत पडत नाहीं, ही गोष्ट लक्षात घेऊनच काहीं सार्वजनिक ठिकाणीं कॉंग्रेस आपल्या मासिक झेडा-वंदनाचा कार्यक्रम उरकून घेत असते. परवां माझा एक मित्र रस्त्याने चालला होता. एका गल्लीत खूप गर्दी झाली असून लोक मजेनें हंसत होते. एक मनुष्य मोठ्यानें कांहींतरी बडबडत होता. बाहेरगांवच्या माझ्या मित्राला एखादा कॉंग्रेसचा देशभक्त उपदेशाचा अनाहूत रतीब श्रोत्यांना वांटतो आहे असें वाटलें व त्या थोर देशभक्ताच्या भाषणाचा आपल्यालाहि लाभ व्हावा म्हणून तो गर्दीत घुसला. त्याला वाटलें की येत्या इलेक्शनचा चांगलासा प्रचार कुणीतरी करित असेल व आपण तें भाषण ऐकून धन्य धन्य होऊं. पण वाचकहो ! गर्दीत शिरल्यावर बोलणारा इसम देशभक्त नसून एक साधासुधा आदमी होता व त्याच्यासमोर एक नदीबैल होता असें त्याला दिसलें.

उलट्या मंत्राचें सामर्थ्य

रोडिओची तकलीफ इतर शहरांतून फारशी नसली तरी मुंबईत मात्र या यत्राचा कांहीं वेळेला फार त्रास होतो. आपण पैसे दिले असल्यानें वाटेल तितक्या मोठ्यानें रोडिओ वाजत ठेवण्याचा आपला जन्मसिद्ध हक्क आहे असें रोडिओच्या मालकाला प्रामाणिकपणानें वाटतें. अशा करण्यापासून शेजाऱ्यांना उपसर्ग होईल की

नाही याची ती पर्बाच करीत नाही. भूमिजनांचे आणि लहान मुलांचे निर्बुद्ध कार्यक्रम इच्छेविरुद्ध कानावर आदळू लागले म्हणजे त्यांची कीव येते. माझ्या एका मित्राला असाच त्रास होत असता त्याने मात्र एक अभिनव कल्पना अमलांत आणली. शेजाऱ्याची बनियावृत्ति ओळखून त्याने आपणास बिनखर्चाने होणाऱ्या त्या 'करमणुकी'ची खूप तारीफ केली व रोडिओच्या मालकाचे आभार मानले. 'रोडिओ घेण्याचा आपला बेत होता, पण अनायासे आपले काम होत असल्याचे पाहून आपण तो बेत रद्द केला' असेहि त्याने शेजाऱ्याला सांगितले. आपल्या पैशाचा 'फायदा' इतरांना फुकट मिळतो आहे असे पाहून रोडिओच्या मालकाने दुसरे दिवसापासून रोडिओ अगदी हलक्या स्वरांत वाजविण्याची तजवीज केली, आणि माझा मित्र एका जाचांतून बचावला.

योग्य उपाय करा

ता. ८ च्या 'नवाकाळ' पत्रांत पी. विश्वनाथ या नांवाच्या सद-गृहस्थांचे एक पत्र प्रसिद्ध झाले असून त्यांनी वर्णन केलेली हकीगत खरी असल्यास कुणालाहि चीड येईल. कांही सुशिक्षित तरुणांनी रस्त्याने जाणाऱ्या मुलींची चेष्टा केली आणि त्याबद्दल एका मुलीचे खरमरीत उत्तरहि त्या टवाळांना ऐकायला मिळाले, असे मला साधारणपणे नवाकाळच्या छपाईच्या तडाख्यांत सांपडलेल्या मजकुरावरून कळले. त्या टवाळ रंगेल तरुणांची चेष्टा चालू असता पी. विश्वनाथ यांनी त्यांपैकी एकाचे तरी तोंड का रंगविले नाही, याचे मला राहून राहून आश्चर्य वाटते. समाजांत भगिनी-वर्गाची अब्रू हलकटपणाने हाताळणाऱ्यांना पी. विश्वनाथसारखे थंड प्रकृतीचे प्रेक्षक मिळतात म्हणूनच हे अत्याचार वाढल्या

प्रमाणांत आढळतात. पी. विश्वनाथ कॉंग्रेसचे शंभर टक्के अनत्याचारी मेंबर असले तरी त्यांचे हे वर्तन खुद्द गांधीनामुद्धा पटणार नाही. यापुढे दुर्दैवाने असा प्रसंग पी. विश्वनाथ यांच्यावर आलाच तर त्यांनी आपल्या हाताची रंग वर्तमानपत्रांत पत्र लिहिण्यांत दबडू नये, अशी त्यांना माझी विनंति आहे. दुष्ट गुंडांच्या हातून लाचार भगिनीला सोडवायचे यांत अत्याचार खात्रीने नाही, हे मी पी. विश्वनाथ यांना पुन्हा सांगतो.

आचरट कॉंग्रेसभक्त

कांग्रेसचा महोत्सव जवळ येऊं लागला म्हणजे कांहीं लोकांचे सुप्त वेड जागे होऊं लागते. आपल्या गांवाहून पार्या प्रवास करून कॉंग्रेस नगर गाठणाऱ्यांचा एक वर्ग असून त्याचे तीन 'प्रतिनिधि' कांहीं दिवसांपूर्वी पुण्याहून त्रिपुरीकडे कूच करते झाले. मजल दरमजल करून वाटेवरील गांवांत मुक्काम ठोकून विश्रांतीनंतर पुढे सटकायचे असा या पुणेरी टोळीचा कार्यक्रम आहे. मुक्कामाला केव्हांहि पोचले तरी, सर्व गांवांत प्रभातफेरीची गीते गाण्याचा या त्रिकुटाचा कार्यक्रम असल्याने कांहीं ठिकाणी त्यांची ही 'प्रभातफेरी' सूर्यास्तानंतरहि घडल्याची बातमी छापून आलेली आहे. या प्रकारावरून नादुरुस्त मेंदूशी संबंध असलेल्या पुण्यांतील एका संस्थेच्या 'बधान्या'चा उद्घाटन समारंभ डॉ. गिल्डर यांना करावा लागला याची उपपत्ति लागते. एकूण पुणे कांहीं बाबतींत तरी महाराष्ट्रांतील इतर शहरांपेक्षां एक कदम आगे आहे असा पुणेकरांचा हट्ट रास्त नाही असे कोण नाकबुल करील ? इतकी पायपीट करूनहि उपरोक्त पुणेरी त्रिकुट त्रिपुरीला वेळेवर पोचले तर त्याचे फोटो छापण्यास कांहींच हरकत नाही. बरील उदहरणा-

वरून कांहीं भाग्यवंत लोकांना रिकामटेकडेपणांत घालवायला भरपूर वेळ असतो हें पाहून कोणालाहि त्यांचा हेवा वाटे.

हुंडा

कांहीं दिवसांपूर्वी सौ. मैत्रेयी विनोद, M.A., B.T., या नांवाच्या पुण्यांतील एका सुशिक्षित बाईनीं कुठल्याशा एका महिला परिषदेत हुंड्याबद्दल आपली जी मते बोलून दाखविली ती वाचून आमच्या शिकलेल्या महिला अजूनहि गागीं-मैत्रेयीच्या जमान्यांत रेंगाळताहेत असें स्पष्ट दिसतें. यानंतर थोड्याच दिवसांनी नागपूरकडे कु. ताटके या नांवाच्या एका कॉलेज कन्येनें हुंड्यापारीं स्वतःला जाळून घेतल्याचें वृत्त मीं वर्तमानपत्रांत वाचलें. हुंड्याची दुष्ट व तिरस्करणीय चाल अशा दुर्दैवी रीतीनें अधून मधून अश्वरशः तावून सुलाखून निघत असतां आमच्या कांहीं सुशिक्षित तरुणीनी तिची तरफदारी करावी याचें मला आश्चर्य वाटतें. आडनावापलिकडे मैत्रेयीबाईंचा विनोदाशीं संबंध असल्याचा बोभाटा नसल्यानें त्यांनीं केलेलें भाषण 'विनोदी' होतें असें सुद्धां म्हणण्याची सोय नाही. आपल्या हौशी ऐपतीप्रमाणें गरीब मनुष्यसुद्धां जांबयाला कांहीं तरी देत असला तरी मूर्ख नवरदेवानें हुंड्यासाठीं अडून बसणें हें केव्हांहि निघच होय. कुरूप मुलींना उजवायला हुंडा जरी कामी पडत असला तरी हुंड्यासाठीं आमच्या मुली कामास येऊं लागल्या तर त्या 'खुनाचें' पाप तरुणांवरच आहे हें त्यांनीं विसरूं नये. विनोदाबाईंच्या प्रामाणिक मतांवर अर्थातच माझी टीका नाही.

पालकांना विनंति

दिवाळीच्या मंगल प्रसंगीं फटाक्यांमुळे ज्याप्रमाणें अपघात होतात त्याप्रमाणें मुंबईत पतंगांच्या निमित्तानें चारदोन अपघात

तरी होतातच. दुसऱ्याने 'काटलेले' पतंग हस्तगत करण्यासाठी प्राणांवर उदार होऊन कांही पतंगप्रेमी रस्त्यांत मोटारखाली येतात, नाहीतर इमारतीच्या उंच 'अगाशी'वरून खाली पडतात. 'मांज्या' लाबलेला तुटलेल्या पतंगाचा थोडासा दोरा हस्तगत करण्यासाठी आयुष्याची दोरी तुटण्याचा कांहीवर प्रसंग येतो. प्रतिवर्षी संक्रांतीला होणारे हे अपघात पाहून हलव्याप्रमाणेच माझ्या अंगावरहि कांटा येतो. तिळगुळाची देवघेव करून वर्षभर गोड बोलण्याचा वायदा करणारे एखाद्याचे तोंड मुलाच्या अपघाताने कडु होते. ध्येयाइतकाच उंच असलेला पतंग हाती यावा म्हणून मुलें घडपड करतात. आणि त्या घडपडीत कांही ध्येयवादी तरुणांप्रमाणे जिवाचे बलिदान देतात. या टाळतां येणाऱ्या अपघातांची खरी जबाबदारी मुलांच्या पालकांवर आहे असें मला वाटते. मुलांची हौस म्हणून त्यांना पतंग आणून दिल्यावर आपले कर्तव्य संपले अशा वेफिकीरी आनंदांत पालक असतात आणि याचे दुर्दैवी पर्यवसान पाहण्याचे कांहीच्या नशिबी असते. आमचे लोक आतां तरी शहाणे होतील काय ?

रसिक मियाचा लांडा कारभार

कांही दिवसांपूर्वी उमरावतीच्या कॉलेजांत एका मुसलमान विद्यार्थ्याने एका विद्यार्थिनीच्या डोक्यांतलें फूल भर वर्गांत काढलें आणि तिचा विनयभंग केला. या अत्याचाराचा रिपोर्ट त्या मुलीने प्रिन्सिपॉलकडे नेऊनसुद्धां त्या महात्म्याने त्या रसिक मुसलमान विद्यार्थ्यास ताबडतोब शासन केलें नाही ही गोष्ट जरा चमत्कारिकच दिसते. एका सन्मान्य शिक्षणसंस्थेच्या कीर्तीला हरताळ फासणाऱ्या एका गुलजार मीयाला योग्य शासन मिळण्यासाठी सर्व विद्यार्थ्यांना हरताळ पुकारण्याचा प्रसंग यावा याबद्दल वरिष्ठ अधिकाऱ्यांनी थड

प्रकृतीच्या प्रिन्सिपॉलला ताबडतोब जबाब मागावा. शानामृत प्राशन करण्याच्या या बयांत एखाद्या मुसलमान विद्यार्थ्याला इष्काच्या चषकाची चटक असेल तर त्याने कॉलेजला रामराम ठोकून शादीच्या मार्गाला लागणे हा उत्तम मार्ग होय. उपरोक्त मीयाने पुन्हां एखाद्या रमणीरत्नाचा विनयभंग करण्याचा लांडा कारभार केला तर त्याची गांठ चौदाव्या रत्नाशी पडेल हें त्याने विसरूं नये. कॉलेजमधील एकदर बेजबाबदार वातावरणाची ही प्रतिक्रिया आहे ही गोष्ट मात्र सर्व हिंदु कुमार-कुमारींनी लक्षांत ठेवावी.

इस्पितळें आणि मराठी वाङ्मय

कांही दिवसांपूर्वी मी शानप्रकाश चाळीत असतां 'लेखकांचा इस्पितळाशी संबंध आला तर मराठी साहित्यांत कांहींशी नवीन पद्धतीची भर पडेल' असें प्रो. फडक्यांनीं कुठेंसें म्हटलें असल्याचें दिसून आलें. माझा या बाबतींत फडक्यांशीं प्रामाणिक मतभेद आहे. इस्पितळाशी लेखकांचा दोन तऱ्हेनें संबंध येऊं शकतो. एखाद्या अपघातांत लेखक सांपडला आणि त्याचा इस्पितळाशीं संबंध आला तर मृत्युपत्राखेरीज इतर वाङ्मय त्याला निर्माण करणें शक्यच नाही. दादर संमेलनानंतर एक लेखक उजवा हात अपघातांत दुखावल्यामुळें इस्पितळांत गेला. सुदैवानें तो सव्यसाची लेखक नसल्यानें डाव्या हातानें लिखाण करणें मनांत असूनहि त्याला साधलें नाहीं. सर्व अवयवांनिशीं आणि घड डोक्यानें लेखक किंवा कवि इस्पितळांत गेले आणि तेथें सुंदर परिचारिका असल्या तर त्या रसिक कलावंतांना हृद्रोग जडून लेखन करण्याइतकें त्यांचें डोकें शुद्धीवर राहणेंच शक्य नाहीं. आणि वाचकहो, एखादा कवि इस्पितळांत जाऊंन आपलें स्वर्गीय काव्यगायन करूं लागला तर येथील खरोखरीचे रोगी स्वर्गवासी होतील या भीतीनें त्या

कबीला जबाबदार अधिकारी इस्पितळाबाहेर हांकून देतील. एकूण लेखकांनी इस्पितळाच्या वाटेस जाऊ नये हेंच उत्तम.

जिवंतपणीं श्राद्धसमारंभ

कांहीं मनुष्यांचा परलोकावर किती जबरदस्त विश्वास असतो याचें प्रत्यंतर बंगालमध्ये कांहीं दिवसांपूर्वी आलें. ई. बी. रेल्वेवर मुकर्जी नांवाचा एक कट्टर सनातनी गृहस्थ नोकरीवर आहे. आपल्या पश्चात् आपला बाह्यात मुलगा आपलें श्राद्ध करील कीं नाहीं, या भीतीनें मुकर्जीनें आपलें स्वतःचें श्राद्ध इष्टमित्रांना समारंभपूर्वक पाचारण करून उरकून घेतलें व सर्वांना सुंदरशी मेजवानी दिली. बडिलांनीं अशा रीतीनें श्राद्ध समारंभ उरकल्यामुळें ' बाप दाखव नाहींतर श्राद्ध कर ' अशा पेचप्रसंगांतून तूर्त तरी मुकर्जीचे भाग्यवत चिरंजीव सुटले आहेत. पण स्वर्गांतली पद्धति मुकर्जीसकट कुणालाच ठाऊक नसल्यानें एकदां घेतलेला पिंड त्याला सदासर्वकाळ कसा पुरणार याची विबंचना त्याला सतावून सोडीत असेलच. स्वर्गांत समाजसत्तावाद नांदत असला तर मुकर्जीला इहलोकाप्रमाणें परलोकीसुद्धां पोटभर खावयाला मिळेल याबद्दल वाद नाहीं. परंतु स्वर्गांत काँग्रेसचें राज्य असलें तर मात्र मुकर्जीला पोट्याची काळजी करण्याची पंचाईत पडेल खरी, आतांपर्यंत स्वर्गांत गेलेल्या रेल्वे नोकरांनीं पोट्यासाठीं तेथें संप पुकारला तर एखादा स्वर्गवासी काँग्रेसवाला त्याच्यावर गोळीबार करून त्याला पुन्हां स्वर्गांत पाठवायचा. परलोकविद्याविशारद ऋषि या प्रश्नावर प्रकाश पाडतील तर मुकर्जी सुखानें प्राण सोडील.

सावरकरी भयंकर मराठी

आष्टी येथें राहणाऱ्या बापट या नांवाच्या गृहस्थानें हिंदुस्थानाला ' इंदुस्थान ' म्हणावें असें जाहीर केलें आहे.

डॉ. पटवर्धनांप्रमाणे भाषाशुद्धीचे बेड लागलेल्या एखाद्या गृहस्था-
कडून खालीलप्रमाणे मला पत्र आले तर त्यांत आश्चर्य
वाटायला नको :—

“ कर्णावतीहून माझ्या एका मित्राचे आवतन आले म्हणून
टांगाळून अभिरथाच्या फलाटावर आलों. गुजराथ टपाली
(Mail) निघून गेली होती म्हणून काटेवाड तुफानी (Express)
पकडावी लागली. प्रवासपत्रिका (Ticket) देणाऱ्यास भागानगर
आणि कर्णावती हीं नावे टाऊक नाहींत ही मोठ्या दुर्दैवाची
गोष्ट होय. आतां आपल्या मुंबापुरीला आलों की, दादरास केलुस-
कर पथावर राहणाऱ्या तात्याराबांना हें निवेदन करून यावर
एखादी त्वर्य (urgent) योजना करावी अशी विनंति करीन.
काल रामभाऊ आठवल्यांकडे गेलों होतो. त्यांच्याबद्दल वर्तमान-
पत्रात विनाकारण तुम्ही लोक कांहींतरी लिहीतां. त्यांच्याकडे काष्ठ-
फलकावर बसून चषकांतून उदक प्राशन करून निघालों. येतांना
सामानासाठीं एक श्रमजीवी माणूस मिळाला म्हणून अडचण
झाली नाहीं... ..” वगैरे वगैरे !

वाचकहो, जिवंत आहांत ना हें वाचून? याचें नांव भाषाशुद्धि!
अर्थात् एखाद्या इरसाल भाषाशुद्धिबात्याला वरील पत्र आहे त्या-
पेक्षांहि भयंकर करतां येईल ही गोष्ट निराळी. हा माझा आपला
अल्पसा प्रयत्न आहे.

हत्या आणि आत्महत्या

हत्या आणि आत्महत्या यांचें प्रमाण दिवसेंदिवस वाढतें आहे,
हें मुंबई कॉरोनरच्या गेल्या वर्षाच्या अहवालावरून लक्षांत येतें.
पोटाला खायला मिळत नाहीं, मुलाबाळांचे हाल बघवत नाहींत
आणि अब्रुनें दिवस काढणें अशक्य होतें ही परिस्थितीच या

दुर्दैवी आत्महत्यांना कारण होते. परिस्थिति बदलेपर्यंत हे असेंच चालायचें असें म्हटल्याशिवाय आज गत्यंतर नाही. परंतु 'रस्त्यांतले अपघात खरोखरीच टाळतां येणें शक्य नाही काय ?' असा प्रश्न मला कोणी विचारला तर 'ते अपघात बऱ्याचशा प्रमाणांत टाळतां येणें शक्य आहे' असें उत्तर मी देईन. बहुजनसमाजाची बेफिकीर वृत्ति नाहीशी झाली तर अपघातांचें प्रमाण एकदम कमी होईल. पतंग आणि फटाके यांच्यापासून होणारे अपघात कां टाळतां येऊं नयेत हेंच मला समजत नाही. तसेंच रस्त्यानें जातांना फुटपाथ असूनहि त्यांचा उपयोग लोक कां करीत नाहीत हें सुद्धा जबाबदार अधिकाऱ्यांनीं पाहण्यासारखें आहे. अगदीं बिमा उतरल्यागत रस्त्यानें चालण्याची आमची प्रवृत्ति जोंपर्यंत नाहीशी होत नाही तोंपर्यंत तरी अपघातांचें प्रमाण कमी होणें शक्य नाही.

सायकली आणि लहान मुलें

मुंबईच्या रस्त्यावर लहान मुलें सायकलवरून सैरावैरा पळतांना आपण नेहेमी पाहतों. वास्तविक लहान मुलांना सायकलवरून जाऊं देणें, हें बेकायदा करायला कांहींच हरकत नाही. तसेंच या मुलांना भाड्यानें सायकली देणाऱ्यांना सुद्धां दंड व्हायला हवेत. पण आमचे जबाबदार अधिकारी या बाबतींत अगदींच थंड आहेत. लहानपणापासून मुलांना सेफ्टी फर्स्टची शिकवण मिळाली तर रस्त्यानें जतांना तीं खात्रीनें फुटपाथवरूनच चालूं लागतील अशी माझी खात्री आहे. यासाठीं मुलांच्या अभ्यासक्रमांतच आदर्श नागरिक होण्यासाठीं कांहींतरी सोय केली पाहिजे. सिनेमा, रेडिओ, ग्रामोफोन रेकॉर्ड वगैरे त्यांना दाखवून ऐकवून अपघात कसे टाळावेत याचें ज्ञान त्यांना होणें अवश्य आहे. या बाबतींत म्युनिसि-

पालिटी, सरकार आणि सेफ्टी फर्स्ट यांचे सहकार्य झाले तर पुष्कळसे काम होईल असे मला वाटते, या महत्वाच्या प्रश्नावर एखादी लहान आणि सुटसुटीत कमिटी सरकारने बसविली तर अनेक लोकांना जीवदान दिल्याचे श्रेय त्यांना मिळेल. ना. मुनशी यांचे या सूचनेकडे लक्ष जाईल काय ?

खोटे बोलण्याचे कारण

हल्ली नवीन नवीन शोध निघाले असल्याने आजारी पडणेंहि मोठे सोयीचे झाले आहे. आजारी माणसांना दुसऱ्यांचे ताजेंतवानें रक्त देऊन त्यांची जीवनज्योत तेवती ठेवण्याची युक्ति निघाल्यापासून अनेकांचे अपमृत्यु टाळतां आले आहेत. कांहीं महिन्यांपूर्वी माझा एक मित्र असाच आजारी पडला असतां त्याला जगविण्यासाठीं एकाचे रक्त त्याच्या शरिरांत घालण्यांत आलें. सुदैवानें माझा मित्र त्या जिवावरच्या दुखण्यांतून उठला व आम्हां सर्वांचा जीव भांड्यांत पडला. परंतु कांहीं दिवसांनीं माझ्या मित्राच्या स्वभावांत आश्चर्यकारक फरक पडला व त्यामुळें आम्हांला चांगलाच घक्का बसला. कधी चुकूनहि खोटे न बोलणारा तो उमदा तरुण आतां चुकूनहि खरें बोलेनासा झाला. त्याचे खोटे बोलणें इतक्या थराला गेलें, कीं आपला मुलगा गेल्या आजारांत खतम् झाला असता तर बरें झालें असतें असे त्याच्या आईवडिलांना वाटतें. याचे कारणहि आमच्या लक्षांत येईना. अखेरीस कसून तपास केल्यानंतर आम्हांला समजलें, कीं गेल्या आजारांत त्या तरुण मित्राला एका कष्टर काँग्रेसवाल्याचे रक्त देण्यांत आलें होतें.

न ' चालणारा ' रुपाया

परवां मी एका दुकानांत माल खरेदी केल्यावर त्याचे बिल चुकतें केलें. परंतु एका रुपयाचा आवाज नीट नव्हता म्हणून दुकानदारानें

तो रुपया मला परत केला. रुपयाचा आवाज ओळखतां येण्याइतकें संगीताचें ज्ञान आमच्या समाजांत मामूली माणसांनाहि आजकाल कसें मिळतें आहे हें यावरून दिसून येतें. वास्तविक तो रुपया चालत चालतच माझ्या जवळ आला होता—तेव्हां तो त्याच वेळीं कां 'चालूं' शकला नाही हें मला समजत नाही. साहित्य-सुर्घीत जर खोटीं नाणीं चालूं शकतात तर साध्या व्यवहारांतच तीं कां चालूं नयेत हें कोडें मला तरी उलगाडत नाही. सत्यसुर्घीत बनावट नाणी चटकन् ओळखतां येतात. पण खोटी नाणीं साहित्यसुर्घीत तरी आमरण भाव खाऊन असतात हें पाहिलें म्हणजे कुणालाहि मजा वाटेल. गल्लोगल्ली ठाण मांडून बसलेल्या संगीत शाळांमुळे समाजांतील सर्वांचे गाण्याचे कान रुपयाच्या आवाजानें टवकारले गेले तर अनेकांची फार मोठी गैरसोय होईल, असें मला वाटतें. निरनिराळे पदार्थ देणारी यंत्रें विलायतेप्रमाणें आमच्याकडे आलीं तर मात्र समाजांतील सर्व वेसूर रुपये निमूटपणें चालूं लागतील अशी माझी खात्री आहे.

दारूबंदी

गेल्या बुधवारी मुंबई सरकारचें अंदाजपत्रक प्रासिद्ध झाल्यापासून मुंबईतील मद्यप्यांना धसका बसला असेल. काँग्रेस सरकार अशा रीतीनें जीवनाचा आनंद आपल्यापासून हिरावून नेणार नाही अशी भाबडी समजूत अनेक मद्यप्यांची असण्याचा संभव आहे. सरकारच्या या 'कोरड्या' धोरणाचा निषेध, अनेक गुत्यांतून आज अगदीं ओल्या डोळ्यानें होत असेल. कांहीं जुन्या आणि जाणित्या बीरांनीं आपण ऑगस्टमध्ये घरटाव करून या दुष्ट आणि सहानुभूतिशून्य मुंबईतून बाहेर कुठेंतरी जिवाला 'ओलावा' मिळेल अशा ठिकाणीं जाण्याचा आपला मनोदय घरमालकांना सांगितला

असेल. सिनेमासृष्टीतील अनेक कलावंतांना ऑगस्टपासून आपल्या कामांत ' रंग ' भरणार नाही अशी भीति वाटत असेल. गुत्यांच्या बाहेर चणे विकणाऱ्यांना उपासमार होऊन फुटाणे फाकण्याची पाळी येते की काय अशी शंका वाटत असेल. पुणे अजूनहि या दारूबंदीच्या फंदांत नसल्याने, त्या ऐतिहासिक शहराची मुंबईच्या उपनगरांत जमा करून ' ग्रेटर बॉम्बे 'चे ऐस-पैस धोरण पुण्यापर्यंत नेऊन भिडवावे असा अर्ज सरकारला करण्याचाहि कांही लोकांचा मनसुबा असेल.

Hasten Slowly

दारूबंदीचे धोरण कुणालाहि अमान्य होण्यासारखे नसले तरी या बाबतीत अमेरिकेला आलेला अनुभव काँग्रेससरकारने दृष्टीआड करू नये असे माझे मावाप सरकारला सांगणे आहे. दारूबंदीचा अव्वल अमदानीतला उत्साह कालान्तराने कमी होणे अशक्य नाही. उत्साहाच्या अभावाप्रमाणेच उत्साहाचा अतिरेक कार्याची हानि करण्यास कारणीभूत होत असतो हे अनेक वेळा सिद्ध झाले असूनहि त्याचा पुन्हा पडताळा पाहण्याचे अण्णासाहेब लढ्यांनी टाळले असते तर त्यांत फारसे बिघडले नसते. Hasten slowly चे गेल्या वर्षातील तत्त्व आणखी कांही वर्षे चालणे इष्ट होते असे मला वाटते. तरी पण दारूबंदीचे तत्त्व मला मान्य असल्याने मुंबई सरकारला या पवित्र कार्यात यश यावे अशी माझी मनापासून इच्छा आहे. मात्र यापुढे स्पिरिटचा खप वाढून जनता निराळ्या अर्थाने ' स्पिरिटेड ' होणार नाही ही दक्षता सरकारने वेळेवारी घ्यावी हे चांगले. दारूबंदीच्या कडक अंमल-बजावणीच्या निमित्ताने मुंबईच्या आयुष्यांत विनोदानिमित्तीचे अनेक प्रसंग येऊन ओल्या पावसाळ्यांतील कंटाळवाणा जीवनक्रम

थोडातरी मजेचा आणि सुसह्य होईल हासुद्धा 'कोरड्या' घोरणाचा थोडाथोडका फायदा नाही.

एक अजब उतारू

कांहीं दिवसांपूर्वी कलकत्याहून नैहत्तीला जाणाऱ्या एका गाडीत एक सर्प असल्याचे दिसून आल्यावरून उतारूंनी फलाटावर भराभर उड्या मारून स्वतःचा बचाव करून घेतला. विनतिकिटाने प्रवास करण्याचे वेड सर्पापर्यंत जाईल असें रेल्वेच्या अधिकाऱ्यांनासुद्धा वाटलें नसेल. हा भला गृहस्थ अगदी मुख्य दरवाजानें सरपटत आला असता तरी त्याला तिकिट विचारण्याचें धाडस एकाहि तिकिट कलेक्टरला झालें नसतें हें उघड आहे. आपला हक्काचा पेटारा सोडून विनतिकिटानें प्रवास करण्याचा चंग अनेक सर्पांनी बांधला तर मात्र तिकिट कलेक्टराबरोबर पुंगीवाले गारुडीहि नेमण्याचा प्रसंग हिंदी रेल्वेवर येईल असें मला वाटतें. पुढाऱ्यांच्या आगमनानें डबा जसा खाली होतो तसाच सर्पप्रवेशानें होण्याची खात्री असल्यानें, झोनच्या दिवसांतसुद्धा कोणत्याहि सर्पाचा प्रवास मुखाचा होईल यांत शंका नाही. परंतु फुकट प्रवासाचें डोक्यांतील वेड, डोक्यासकट चेंचून निघण्याचा सभव असल्यानें सर्पांची जात रेल्वेच्या वाटेस फार करून जाणार नाही असें मला वाटते. साहित्यसृष्टीत शिरोड्याचें एक पराक्रमी फुरसे जसें नामवंत झालें त्याचप्रमाणे रेल्वेच्या जगांत प्रथितयश होण्याचा पहिला मान कोणत्या सर्पाला मिळतो हें केव्हां तरी दिसेलच.

अपत्यप्रेमाचा अभिनव नमुना

परवां मैसर्सिग येथून फार मजेदार बातमी आली आहे. कुठल्याशा परीक्षेत आपल्या मुलाच्या एवजीं एका प्रेमळ पित्यानें संस्कृतचा पेपर सोडविण्याचा प्रयत्न केला. परंतु या सुसंस्कृत पित्याला

आपल्या संस्कृतांचे ज्ञान, सुपरबायस्करच्या मतभेदामुळे प्रकट करतां आले नाही आणि त्याला परीक्षेच्या हॉलमधून मानहानि सहन करून जावे लागेल. या प्रकारामुळे त्या अपत्यवत्सल पित्याला फार वाईट वाटले असेल यांत शंका नाही. आपली इस्टेट ज्या अर्थी आपण आपल्या मुलाला देऊ शकतो, त्या अर्थी आपले ज्ञान त्याच्या कार्मी लावण्यास हरकत नाही अशी भाबडी समजूत त्या भल्या गृहस्थाची झाली असल्यास त्याची चूक नाही. रोजच्या व्यवहारांत गांवी गेलेला गडी बदली देऊ शकतो तर परीक्षेतच या सरळ बदली-प्रकरणाला मज्जाव कां असावा हे कोडे तो गृहस्थ अजूनहि सोडवीत बसला असेल. एकंदरीने, आपल्या लाडक्या मुलासाठी आजकालच्या जमान्यांत कोणत्याहि पित्याला वाटेल ते करतां येऊ नये याचे वाईट वाटते. 'मेरा लडका' म्हणून त्या गृहस्थाने स्वस्थ बसावे अशी माझी त्याला विनंति आहे.

शिक्षकांना न्याय द्या

मुंबई इलाखा प्राथमिक शिक्षकांच्या भीषण परिस्थितीचे आचार्य अत्रे यांनी परवां जे वर्णन केले ते वाचून कोणत्याहि सहृदय माणसाला अत्यंत वाईट वाटेल. परंतु काँग्रेस सरकारचे लक्ष या प्रश्नाकडे ता. १ एप्रिलच्या मास्तरांच्या उपासाने जाईल असें मला तरी वाटत नाही. उपासाची देशदास रानडे-मेथड त्रिकाळच्या प्रकरणी जी कुचकामाची ठरली आहे ती या मास्तरांना कितपत उपयोगी पडेल याची मला फार शंका वाटते. अर्धपोटी राहणाऱ्या मास्तरांना एका दिवसाचा उपास सहज पचनी पडेल ही त्यांतल्या त्यांत समाधानाची गोष्ट होय, मात्र मास्तरांच्या भयंकर परिस्थितीचे लोण आचार्य अत्रे हे ना. खेरांपर्यंत पोचवितील तरच त्यांची या बाबतीत सक्रिय सहानुभूति आहे असें मी म्हणेन. या सहानु-

भूतीचा 'इसार' म्हणून त्यांनी पुण्यातील म्युनिसिपल मास्तर लोकांचा पगार वाढवावा आणि 'आधीं केलें मग सांगितलें' हें तत्त्व आचरणांत आणावें. जी गोष्ट पुण्याच्या म्युनिसिपालिटीला करतां येणें शक्य आहे ती सरकारला खात्रीनेच करतां येईल. बाकी अत्र्यांचा उपासावर विश्वास आहे, या गोष्टीवर माझा आतांपर्यंत विश्वास नव्हता.

गेलें वर्ष (धनुर्धारी दिवाळी अंक १९३९)

आज मीं गेल्या वर्षी घडलेल्या कांहीं गोष्टींचा आढावा घेण्याचें ठरविलें आहे. हें निरीक्षण करतांना माझी दृष्टि पुण्या-मुंबई-पलीकडे फारशी न जाणें साहजिकच आहे. गतसालचा आढावा घेतांना माझ्या स्मृतिपटलावर रेंगाळत असलेल्या सर्वच आठवणी खरडून काढण्याचें मीं ठरविलें तर माझ्या या लेखाला सरकारी रुक्ष अहवालाचें स्वरूप येऊन वाचकांना तो वाचणें अशक्य होऊन जाईल. तसेंच विधायक, प्रांजल आणि प्रामाणिक टीकाक्षेत्रांपलीकडे माझी लेखणी शक्य तों जाणार नाही याची काळजीसुद्धां मी आपणाकडून घेईनच. परंतु ही खबरदारी घेऊनहि माझी टीका एखाद्याला बोंचली तर 'द्वेष नोहे—प्रेम मुळाशी आहे' इतकें मात्र त्यांनीं लक्षांत ठेवावें. राजकारण, समाजकारण, साहित्य, सिनेमा, औद्योगिक प्रगति वगैरे अनेक प्रवाह डोळ्यांखालून घालण्याची उचापत करतांना, एखाद्याची लेखणी कितीहि साळसूद असली तरी तिच्याकडून अजाणतां कांहीं प्रमाद घडणें अशक्य नाही. या सर्व गोष्टी लक्षांत ठेवून मी ज्या भावनेनें आणि हेतूनें आजचा आढावा वाचकांना सादर करीत आहे, त्या भावनेकडे

आणि हेतूकडे वाचकांनी उदार अंतःकरणाने लक्ष द्यावे अशी माझी त्यांना नम्र विनंति आहे.

*

*

*

कॉंग्रेस-सरकारच्या तडाख्यांत मुंबई प्रांत गेल्यापासून, विरोधी पक्षांची आणि वर्तमानपत्रांची टीका जमेल धरूनहि, त्या सरकारने आपल्याकडून प्रामाणिकपणाने राज्यशकट हांकण्याची पराकाष्ठा केली हे कोणालाहि मान्य करावे लागेल. मर्यादित अधिकार-क्षेत्रांत अमर्याद सुधारणा घडवून रामराज्य स्थापन करणे हे आजच्या परिस्थितीत खुद्द श्रीप्रभु रामचंद्रालाहि शक्य झाले नसत. वृत्तपत्रांच्या बाबतीत काळ्या कायद्याचा कलंकित आश्रय आणि गेल्या सत्तावीस महिन्यांत झालेले गोळीबार यांसारख्या दुर्दैवी घटना घडल्या नसल्या तर टीकेसाठी बळबळणाऱ्या विरोधी पक्षांनासुद्धा आनंद झाला असता. गोळीबाराच्या बाबतीत न्याय-देवतेने अखेरचा निकाल दिला असल्याने, इतिहासजमा झालेल्या त्या रक्तलांछित घटनेवरील खपली आज काढणे सदभिरुचीला धरून होणार नाही. वृत्तपत्रांच्या बाबतीत यापुढे कोणत्याहि सरकारने जादा कायद्यांचा आश्रय घेण्याचा मोह आबरता घ्यावा. राजकारणांतील हे जवळचे मार्ग (Short cuts) जरी राजमान्य आणि सहजसाध्य वाटत असले तरी असल्या पाऊल वाटेने जाण्यांत जनतेच्या नागरिकस्वातंत्र्याला पायबंदच बसतो याची जाणीव सर्वांनी मनांत बाळगावी.

*

*

*

गेल्या ऑगस्टमध्ये कॉंग्रेस-सरकारने मुंबईत संपूर्ण दारूबंदी सुरू केली. सरकारचा हा प्रयोग यशस्वी होणार नाही अशी अनेकां-प्रमाणेच मलाहि भीति वाटत होती. जी गोष्ट अमेरिकेलाहि करता

आली नाही ती काँग्रेस सरकारला साध्य होणार नाही असें मला वाटलें, परंतु ही अत्यंत कठीण कामगिरी उत्कृष्ट रीतीनें पार पाडल्या-बद्दल मी खेरमंत्रिमंडळाचें मनःपूर्वक अभिनंदन करतो. सध्यांची लढाईची धामधूम नसती तर या यशस्वी प्रयोगाला सर्व जगाचें प्रशस्तिपत्र मिळाले असतें. गेल्या ऑगस्टपासून, मी खाऊन 'पिऊन' सुखी आहे असें मामुली माणसाला म्हणण्याची सोय उरली नाही. गरिबगुरिबाचे अकल्याण करणारी मदिरा, कल्याणला पिण्याची सोय असली तरी इतक्या लांब जाणे साधारण माणसाला नेहमी शक्य नसल्याने हा यशस्वी प्रयोग ढांसळून पडण्याची फारशी भीति नाही. पारशी समाजाचा भयंकर विरोध सहन करूनहि डॉ. गिल्डर यांनी दारूबंदीच्या बाबतीत जे असामान्य धैर्य दाखविले त्याबद्दल मुंबईतील लाखों दीनदुबळे काँग्रेस-सरकारला आणि विशेषतः डॉ. गिल्डरना मनापासून दुवा देत असतील. काँग्रेसच्या राजवटीतील हा फार मोठा विजय होय असे मला वाटतें.

*

*

*

दारूबंदीचा मोका साधून, आमच्या या मुंबईत साहित्य आणि चित्रकला यांवर दिवसाढवळ्या राजरोस अत्याचार घडले आणि अनत्याचारी काँग्रेस-सरकारने ते सर्व उघड्या डोळ्यांनी पाहिले. सरकारच्या प्रसिद्धिखात्याकडून दारूबंदीबद्दल जी चित्रे (?) प्रसिद्ध करण्यांत आली ती पाहूनच अनेक अट्टल दारूडेमुद्धां गर्भगळित झाले असतील. अनंतराव गद्रे यांच्या 'अध्यक्षतेखाली' आजपर्यंत जीं निर्बुद्ध चित्रे प्रसिद्ध झालीं त्या सर्वांना चीत मारील असे एकेक चित्र काँग्रेस-सरकारच्या प्रसिद्धि-खात्याने लाचार लोकांवर भिरकावून दिलें. काँग्रेस-सरकार, दारूबंदी-समिति आणि प्रसिद्धि-खातें यांच्यांत सौंदर्यदृष्टि आणि विनोद यांचा इतका दुष्काळ असेल असें

मला वाटले नव्हते. ही पर्वणी साधून लहान मुलांमुलींनी सुद्धा इतकें लेखन केलें, कीं एखाद्या रिकामटेकड्या टीकाकारानें दारूबंदी-साहित्य 'चाळून' पाहण्याचें ठरविलें असतें तर त्यांत बळबळणारे शेकडों 'पोरकिडे' त्याला सांपडणें अशक्य नव्हतें. अशा सर्व मार्गांनीं पिणाऱ्या प्रजेला काँग्रेस-सरकारनें सळो कां पळो करून सोडल्यावर पट्टीच्या पिणाऱ्यांना सुद्धा 'एकच प्याला' शोकून वेडेवाकडे खेळ खेळण्यास आवेश तरी येणार कसा ?

*

*

*

नॅशनल प्लॅनिंग कमिटी नेमून हिंदुस्थानची औद्योगिक प्रगति कशी करतां येईल या प्रश्नाबाबतहि काँग्रेस-सरकारचें धोरण फार महत्त्वाचें होतें. परंतु एकंदर कार्यपद्धति पाहिली म्हणजे औद्योगिक प्रगतीचें सर्वसंमत धोरण ठरण्यास फार काळ लोटेल असें वाटतें. आतां तर हें भिजत धोंगडें नवीन परिस्थितींत कुणी हाताळील कीं नाहीं हा सुद्धा प्रश्नच आहे. महायुद्धाचा फायदा घेऊन निदान महाराष्ट्रांतील उद्योगधंद्यांची प्रगति करावी या हेतूनें प्रो. काळे, केसरीचे आ. रा. भट वगैरे पुण्यांतील कांहीं लोक त्या दिशेनें प्रयत्न करीत आहेत. महाराष्ट्रांतील कारखानदारांकडून सूचना आल्यानंतर त्या दृष्टीनें भटांचा 'आरा' खडा योग्य वेळीं जाहीर होईलच. परंतु तोंपर्यंत तरी पुण्याचे दक्षिणी एफ. ई. दिनशा म्हणून भटांचें चरित्र किलोस्कर, झारापकर आणि प्रावीण्य या मासिकांत येणार नाहीं अशी मला आशा आहे. भटांच्या रिपोर्टा-नंतर शिवाजी टिळकांच्या पुण्याईवर गुजराण करणाऱ्या महाराष्ट्रांत उद्योगधंदे करणारे जे उद्योगी लोक आहेत त्यांचीं नांवे तरी जन-तेला कळतील.

*

*

*

काँग्रेस-सरकारने साक्षरता-प्रसाराचे स्तुत्य कार्य सुरू करून अज्ञान जनतेला लिहिण्यावाचण्यास शिकविण्याचा उपक्रम सुरू केला. हे कार्य खर्चाचे असल्याने शिक्षणाची पाणपोई सर्वत्र सुरू करणे सरकारला अर्थातच शक्य नव्हते. त्यांतून भाई लालजी पेंडसे यांनी या कामांत पुढाकार घेऊन कामकरी लोकांना 'शाने' करण्याचा चंग बांधलेला पाहून त्या निरपराध श्रमजीवि लोकांबद्दल अनेकांना सहानुभूति वाटू लागली. तरीपण कांही दगाफटका न होतां विद्यादानाच्या या अपूर्व पर्वणीत हजारों लोक लिहिण्या-वाचण्यास शिकले. साक्षरता-प्रसाराचा प्रश्न पक्षातीत असल्याने यापुढेहि हे कार्य चालू राहील याबद्दल मला खात्री आहे. साक्षरता प्रसाराचा प्रयोग पहिल्याने सुरू झाला तेव्हां मराठी नियतकालिकांत बरीच विनोदनिर्मिति झाली. परंतु हे कार्य खेळीमेळीने पार पडून एक फार मोठा प्रयोग यशस्वी केल्याबद्दल काँग्रेस-सरकारचे कुणीहि अभिनंदन करील. कु. गोदावरी गोखले या भगिनीने या कार्यात फारच मेहनत घेतली, याबद्दल मुंबईची जनता त्यांना खासच धन्यवाद देईल.

*

*

*

काँग्रेसने अधिकारसूत्रे घेतल्यापासून बहुतेक खादीवाल्यांच्या अंगांत तिरस्करणीय उन्मत्तपणा निर्माण झाल्यासारखा दिसतो. विश्वबंधुत्वाच्या नात्यापलीकडे मंत्रिमंडळार्शी आपले कांहीतरी जादा नाते निर्माण झाल्याची या लोकांची कल्पना झालेली दिसते. तसेच संघिसाधु, स्वार्थी आणि 'चलता पुर्जा' वृत्तीचे बाजारबुणगेहि काँग्रेसच्या गोटांत देशभक्तीचा व्यापार करून श्रीमंत होत आहेत. या सर्वांची हकालपट्टी करून काँग्रेस ही संन्माननीय संस्था पवित्र राखणे यालाच मी शुद्धिकार्य समजतो. काँग्रेस अधिकारांत आल्यापासून

मुंबई प्रांतांत दक्षिणी-गुजराथी आणि नागपूरकडे हिंदी (आणि मारवाडी)-मराठी वाद सुरू झाला आहे. गुलामगिरीच्या मगरमिठीतून बाहेर पडण्याची घडपड करणाऱ्या प्रत्येक राष्ट्राच्या इतिहासांत असा काल येणे शक्य असले तरी ही कीड पुढाऱ्यांच्या लक्षांत आल्यावर तरी त्यांनी ती नाहीशी करण्याची खटपट करायला हवी. अधिकाराच्या गैरशुद्धीत राहून काँग्रेसच्या पुढाऱ्यांनी हे शुद्धिकार्य ताबडतोब हाती घेतले नाही तर त्यांनी निर्माण केलेला भस्मासुर खुद्द त्यांच्याच डोक्यावर हात ठेवण्यास मार्गेपुढे पाहणार नाही.

*

*

*

गांधी-टोपीचे प्रस्थ असलेल्या एका दुकानांत मी दोन वर्षा-पूर्वी एक वहाणांचा जोड विकत घेतला. माझ्या स्वभावाप्रमाणेच माझ्या त्या वहाणा अंबोल राहतील अशी खात्री सत्याच्या त्या पुतळ्याने मला दिली. दुसरे दिवशी वहाणा वाजतात म्हणून मी माझी तक्रार दुकानांत नोंदवली. 'आवाज काढतो,' म्हणून त्या भल्या गृहस्थाने वहाणा पाण्यांत भिजवून व कपड्याने साफ करून मला त्या परत दिल्या. पण दुसरे दिवशी त्या वहाणांच्या हृदयांतील ओलावा संपला आणि परिचित असा त्यांचा ' आंतला आवाज ' पुन्हा सुरू झाला. मी पुनः दुकानांत गेलों. पायरी चढतांना माझ्या आधीच माझ्या वहाणांची ' कुरकुर ' त्या दुकानदाराच्या कानांवर गेली. मी कुणीतरी महामूर्ख आहे अशा कल्पनेने त्या कलावंताने कातड्याच्या गुणधर्माबद्दल प्रवचन सुरू केले. सत्य आणि अहिंसा यांवर या दुकानाची उभारणी झाली असल्याने मी माझ्या वहाणा चिडून तेथेच टाकल्या आणि घरी परत आलों. ज्या

प्राण्याचें कातडें माझ्या बहाणांसाठीं बापरलें होतें तो हिंदुमहासभेचा मेंबर असून त्यानें मेल्यानंतरहि काँग्रेसवर असा सूड घेतला असल्यास नकळे !

*

*

*

हिंदुमहासभेचें गेल्या वर्षातील कार्य फारच उज्ज्वल होतें. उत्कृष्ट बक्तृत्व आणि कार्याची तळमळ या तात्या सावरकरांच्या गुणांनीं च हिंदु महासभेचा व्याप भारतांत वाढला. भागानगरचा सत्याग्रह म्हणजे तात्यांच्या टोपीतला अत्यंत मानाचा तुरा होय. काँग्रेसच्या मदतीशिवाय हा लढा चालून उभय पक्षांना मान्य असा त्याचा शेवट झाला. पोलंड, स्पेन आणि चीन यांच्याबद्दल सहानुभूतीचे अश्रु गाळणाऱ्या काँग्रेसला भागानगरच्या हिंदूंबद्दल मात्र मायेचे पाझर फुटले नाहींत, हें पाहून 'काँग्रेस मुसलमानधार्जिणी आहे' या तिच्यावरील आरोपाला साहजिकच पुष्टि मिळते. राजकोटला पणाला लावलेल्या पुण्याईचा एक शतांश भाग जरी भागानगरसाठीं महात्माजींनीं बहाल केला असता तरी तेथील बहुसंख्य हिंदूंना कांहींतरी जास्त हक्क मिळाले असते. भागानगरच्या 'सुधारणा' पाहून तात्या जरी कितीहि खूष झाले असले तरी जिभल्या चाटण्यासारखें त्यांच्यांत कांहींच नाहीं, हें सूर्यप्रकाशा-इतकें उघड सत्य होय. दंतवैद्य, बाबा आणि शीख शरीररक्षक यांना चुकवून 'नागरिक'चा घरचा अहेर तात्यांप्रत प्रविष्ट झाला असेल अशी मला आशा आहे.

*

*

*

भागानगरच्या सत्याग्रहावरून काँग्रेस आणि महासभा यांच्या कार्यपद्धतीतला एक ठळक फरक नजरेत भरतो. कोणत्याहि लढ्याचे प्रसंगी काँग्रेसचे पुढारी आधीं तुरुंगांत जातात. पण महासभेच्या

पुढाऱ्यांकडून भोळ्याभावड्या सत्याग्रहींना प्रेमाचा कोरडा आशीर्वाद देण्यापलीकडे फारसा पराक्रम झालेला दिसत नाही. 'Come on, boys' हे काँग्रेसचें ब्रीदवाक्य तर 'Go on, boys' हा महासभेचा महामंत्र ! पूर्वायुष्यांत कष्ट उपसल्याने तात्या आणि बाबा हे सत्याग्रहाला गेले नाहीत, याबद्दल मला कांहींच म्हणावयाचें नाही. पण दंतवैद्यांची मजल केलुसकर पथापलीकडे कां गेली नाही हे मला समजत नाही. डॉ. मुंजे, ममूरकर महाराज वगैरे पुढारी मार्गे कां राहिले ! म्हणूनच अण्णासाहेब भोपटकर, धोंडूमामा साठे, अनंतराव गद्रे वगैरे लोकांचें मला जास्त महत्त्व वाटतें. महासभेच्या बाबतींत 'जो मार्गे रहतो तो पुढारी' अशी पुढारी या शब्दाची व्याख्या एखाद्या काँग्रेस पत्रानें केली तर तात्या सावरकरांना ती मान्य होईल असें मला वाटत नाही. कार्यकर्त्यांना निरोप देणारे लोक शेवटीं कार्याचाच निरोप घेतात कीं काय हे पुढें दिसेलच.

*

*

*

महासभेच्या इतर कांहीं गोष्टीसुद्धां जरा चमत्कारिकच वाटतात. तिच्या जादा उत्साही तरुणांची कार्यपद्धति पाहिली म्हणजे पांढरी गांधी टोपी ज्याप्रमाणें महाराष्ट्राला आज डोईजड झाली आहे त्याच प्रमाणें महासभेची भगवी टोपीसुद्धां कालांतरानें शिरजोर होईल कीं काय अशी सकारण भीति अनेकांना आज वाटते आहे. काँग्रेसचे लोक ज्या अट्टाहासानें महात्माजींना (कदाचित् त्यांच्या इच्छेविरुद्ध) विभूतिपदावर चढवीत आहेत तोच महासभावाल्यांचाहि आग्रह तात्यांच्या बाबतींत पाहून, बहुजनसमाजाच्या भावनेबरोबर त्याची बुद्धिमत्ताहि पुढाऱ्यांकडे गहाण राहणार कीं काय अशी शंका येऊं लागते. स्वतःची किंवा आपल्या प्रतिभेची मिरवणूक काढूं देणें हा

प्रचारासाठी अप्रतिम उपाय असला तरी अखेरीला प्रत्यक्ष कार्यासाठी त्याचा फारसा उपयोग होत असेलसे मला वाटत नाही. पुढाऱ्यांची जयंति म्हणजे भक्तांच्या स्वतंत्र बुद्धिमत्तेची मर्यादा होय. कांही दिवसांपूर्वी दादरला 'विनायक नगर' बनविण्याचा कांही लोकांनी घाट घातला होता हे तात्यांच्या कानावर गेले असेलच. Dr. Ambedkar also to note this, please.

*

*

*

महाराष्ट्राच्या राजकारणांतील एका अपूर्व प्रकरणाचा येथे उल्लेख करणे अपरिहार्य आहे. प्रसंग बडा बाका होता. पुण्यांतील गेस्ट हाउसमध्ये राजकारणी लोकांची एक मेजवानी होती. बिचारे तात्या केळकरहि तेथे उपस्थित होते. बल्लभभाई पटेल आणि तात्यांची दृष्टादृष्ट होतांच दोघांनाहि प्रेमाचे भरते आले आणि त्यांनी सर्वासमोर एकमेकांना चक मिठी मारली. रमणी बल्लभाची मिठी, मिठी असते (असे म्हणतात.); पण तात्या-बल्लभाची ही मिठी कशी होती हे त्यांच्याशिवाय इतरांना कळणे शक्य नाही. या प्रकारानंतर तात्यांनी 'नारसिंह' अवतार धारण केला नाही, यावरून बल्लभभाईंनी केलेला अतिप्रसंग तात्यांना मानवला असावा असे समजायला हरकत नाही. बाकी जहाल राजकारणाचा इतक्या जवळून आणि 'कडकडून' अभ्यास करण्याचा तात्यांच्या आयुष्यांतील हा पहिलाच प्रसंग असावा. बरील प्रकारावरून काँग्रेसवाले एकंदरीने विश्वास ठेवण्यास पात्र नसतात, असे डेमोक्रेटिक स्वराज्य पार्टीच्या लोकांना वाटते ते उगीच नाही. असले प्रसंग अंगावर आले म्हणजे मनांत असूनहि, राजकारणांतून अंग काढणे तात्यांना कसे शक्य होत नाही हे दिसते.

*

*

*

मुसलमानांची गेल्या वर्षातील कामगिरी पाहिली म्हणजे मन निराशेने व्याप्त होतें. हिंदुस्थान जसा हिंदूंचा तसा तो मुसलमान, अस्पृश्य, ख्रिस्ती, शीख, पारशी, यहूदी आणि इतर जातींचाहि आहे. सर्वांना योग्य तो न्याय मिळावा अशीच प्रत्येक प्रामाणिक हिंदी माणसाची इच्छा आहे. आपसांतील झगडे राष्ट्रीय प्रगतीच्या मार्गातील अडथळे आहेत हें न समजण्याइतके जिना खासच दूष-खुळे नाहींत. परंतु वीस वर्षांपूर्वीची त्यांची राष्ट्रीय वृत्ति जाऊन तिची जागा आज शांतिप्रेमाने घेतली आहे. काँग्रेस हाउसच्या शेजारी असलेल्या जिना हॉलच्या दगडांना बाचा असती तर जिनांच्या त्या वेळच्या राष्ट्रीय वृत्तीची साक्ष त्यांनीं आज दिली असती. जिनांचें अंतःकरण आज न्यायासाठीं खरोखरच तळमळत असेल तर हैदराबादच्या बहुसंख्य हिंदूंना न्याय मिळावा अशी खटपट ते कां करीत नाहींत ? हिंदुस्थानचा प्रश्न मुसलमान म्हणून न सोडवितां तो त्यांनीं हिंदी म्हणून सोडविण्यास मदत केली तर डोमिनिअन स्टेट्स आज आम्हांला मिळेल—त्यासाठीं भिक्षा मागावी लागणार नाहीं.

*

*

*

हिंदुस्थानच्या राजकारणाच्या पेटेंत 'फॉरवर्ड ब्लॉक' या चीजेला खूप मागणी असून या शेअरचा भाव सारखा वाढतो आहे. हाय कमांडच्या शासनाला बळी पडलेले बरेचसे लोक यांत आहेत. तरीपण हायकमांडच्या आज्ञेनें डॉ. खन्यांचा बळी बिनतक्रार घेणारे सुभाषबाबू स्वतःवर बेतल्यावर मात्र न्यायनीतीच्या बाता मारून स्वतंत्र मार्ग कसे काढते झाले हें पाहून मजा वाटते. अलमगिराच्या भाषेत सांगायचें म्हणजे 'बोंगालचा' हा 'रसगुळा' पुढेंमार्गे रुचिहीन झाला नाहीं म्हणजे मिळविली. परंतु आपले बोंसबाबू

डॉ. खन्यांप्रमाणे ' हे ' नसल्याने सुभाषबाबूंच्या फॉरवर्ड ब्लॉकने सर्व हिंदुस्थानांत खूपच प्रगति केली. या चळवळीमुळे हाय कमांडच्या तडाख्यांत सांपडलेल्या काँग्रेसच्या बोथट राजकारणास धार लागण्यास मदत होईल. तसेंच शिस्तभंगाबद्दल इतरांना शासन करण्यांत तरबेज झालेली ' हाय कमांड ' स्वतःमुद्धा थोडीफार शिस्त शिकेल, हा या नवीन चळवळीचा फायदाच आहे. या चळवळीने काँग्रेसचा जोम कमी न होता तो खात्रीने वाढेल हें मात्र गांधीविरोधी आणि सुभाषधार्जिणी वृत्तपत्रांनी लक्षांत ठेवावें.

*

*

*

पुण्यांतील साठ्यांचा चौदा दिवसांचा उपवास आणि सेनापति बापटांची (न झालेली) जलसमाधि यांचाहि उडता उल्लेख करणे अवश्य आहे. चौदा दिवसांच्या उपवासानंतर त्याचा उपयोग काँग्रेस मंत्रिमंडळाच्या अंतःशुद्धीपेक्षां स्वतःच्या शरीरशुद्धीकडेच अधिक झाला हें साठ्यांना आतां तरी पटलें असेल. सेनापति बापटांनीं जलसमाधीचा आपला बेत बदलला म्हणून अखिल महाराष्ट्राला त्या बेळीं हायसें वाटलें. सेनापतींसारखी नररत्ने महाराष्ट्रांत फार नाहीत व म्हणूनच आम्हांला त्या प्रामाणिक कार्यकर्त्यांबद्दल आपलेपणा वाटतो. या गडबडीत देशदास रानड्यांचा अग्रिकाष्ठ भक्षण करून ' सती ' जाण्याचा योग टळला हेंहि बरेंच झालें. पुण्यांतील राजकारणाच्या रंगभूमीवरील देशदास हें विनोदी पात्र असल्याने त्यांना वाटेल तें क्षम्य आहे. उपवास, जलसमाधि आणि अग्रिकाष्ठभक्षण वगैरे आततायी मार्ग व्यवहारी महाराष्ट्राला एकंदरीने मान्य नाहीत ही समाधानाची गोष्ट आहे. जें काय करायचें तें भरल्या पोटानें करावें. महात्मा लोकांचे मार्ग वेगळे—आणि आम्हा पामरांचे मार्ग वेगळे.

*

*

*

खिलाडू वृत्तीचें सर्वांशीं वागणें आणि नवीन होतकरू कार्यकर्ते निर्माण करणें हीं पुढाऱ्यांचीं महत्त्वाचीं कामें आहेत. या बाबतींत जन्नादास मेथा, एस. सी. जोशी, एन्. एम्. जोशी, मद्रासचे गिरी आणि सगळे भाई पुढारी यांच्याबद्दल मला फार आदर वाटतो. 'हलो कोल्हटकर, ठीक आहेना?' असें म्हणून जन्नादास माझ्याशी हस्तांदोलन करण्यास पुढें येतील तर 'काय कॉमरेड, करतां काय आजकाल?' असें म्हणून जोशीबुवा एक सिगारेट ओढून प्रसन्नपणें हसतील. जोगळेकर किंवा निमकर भेटले तर आपलेपणानें पाठीवर इतक्या जोरानें थाप मारतील, कीं त्यांच्या या 'घोपट' मार्गी प्रेमाचें स्मरण कांही काल तरी इतरांना राहील. तात्यासाहेब केळकर कितीहि कामांत असले तरी, भेटिला आलेल्या मनुष्यास साधारणपणें विन्मुख पाठवायचे नाहीत. माझ्यासारख्या अगदी सामान्य माणसाशी बरील पुढाऱ्यांचें हें वर्तन असतें ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे. याच्या उलट आमचे हिंदु-राष्ट्रपति, स्वातंत्र्यवीर वगैरे वगैरे सावरकर, दंतवैद्यांकडून पासपोर्ट घेऊन त्यांच्या शरीररक्षकाच्या 'पंजाब' प्रकरणांतून त्यांची भेट घेण्यांतच मनुष्य अर्धाअधिक निरुत्साही होतो. सुज्ञांस अधिक सांगणें नलगे.

*

*

*

गेल्या वर्षी नियतकालिकांच्या सुध्दींत बरीच घडामोड झाली. जोश्यांचें 'भारत' सुरू झाल्यावर कांहीं कालानंतर तटणिसांचें 'नागरिक' सुरू झालें. तटणिसांसारखा नामवंत, अनुभवी आणि खंदा संपादक असल्यावर नागरिक लोकप्रिय झाल्यास नवल नाही. त्या पत्राची घडाडी आणि ध्येयनिष्ठा लक्षांत घेतली म्हणजे या पत्राचा दरारा विविधवृत्ताइतका होण्यास वेळ लागणार नाही.

‘सावधान’ साप्ताहिकाने कांहीं महिने आपले तेजस्वी जीवन जगून तूत तरी विश्रांति घेतली आहे. उत्कृष्ट मराठी भाषा वाचणारांची सावधानच्या विरहामुळे मुष्कील होत असेल ! ताज्या बातम्यांसाठी शिर्डी पत्रे आणि लेखणीऐवजी कात्री इतक्या भांडवलावर दैनिके निघण्याचा चमत्कार लढाईपासून मुंबईत दररोज घडू लागला आहे. दारूबंदीपासून ‘संध्याकाळ’ पत्र सुरू झाले. पुण्यातील *Servant of India* बंद पडले आणि आता ‘मराठा’ हे एकच ‘इंग्रजी’ पत्र पुण्यांत आहे. दा. न. शिखरे यांचे ‘अग्रणी’ नावाचे साप्ताहिक निघू लागले असून ते कीर्तीचे शिखर केव्हा तरी गांठील असे वाटते. बाकी शिखऱ्यांनी आपल्या पत्राला ‘शिखरणी’ हे नांव का दिले नाही याची पंचाईत कांहीं लोक करीत आहेत.

*

*

*

मामा बरेरकरांचे ‘पूर्णमा’ साप्ताहिक गेल्या महिन्यांत सुरू झाले. मामा जरी काँग्रेसभक्त असले तरी ‘तुम लढो-हम कपडे समालते हैं’ अशा स्वरूपाची त्यांची देशसेवा असल्याने त्यांची मजल तुरुंगाच्या दारांतसुद्धां आजवर गेली नाही. आजपर्यंतचे अक पाहतां आणि मामांचे मराठी साहित्यांतील स्थान लक्षांत घेतां पूर्णमा पत्र वाचनीय होण्यास हरकत नाही. सगळ्या अभिरुचींच्या वाचकांची सोय व्हावी म्हणूनच कदाचित् कांहीं शिवीगाळ आणि कांहीं निर्बुद्ध मजकूर अशी धोरणी व दूरदर्शीपणाची योजना मामांनी केली असल्यास सांगवत नाही. ‘चित्रा’तून काणेकर, रांगणेकर गेले असूनहि त्या पत्राचा दर्जा व लोकप्रियता कमी झाली नाही हे दत्त बांदेकर यांना भूषणावह आहे. या निमित्ताने कां होईना, पण एक झाकले माणिक प्रसिद्धीला आले यांत शंका नाही. ‘प्रमोद’ ने ‘आशा’ पत्रांत कायाप्रवेश केला असून सध्या काणेकर हे एकटेच

संपादक म्हणून काम करित आहेत, महासभेची मुजोरी करायला अनंतराव गद्रे एक मुखपत्र काढणार असें ऐकून वाचकवर्ग हवाल-दील झाला आहे. ईश्वर गरीब बिचाऱ्या वाचकांचें रक्षण करो !

*

*

*

मुंबईतील चण्भ्यांचे प्रसिद्ध व्यापारी व माझे स्नेहि अण्णासाहेब शिंदे यांनी महाराष्ट्राची दृष्टि सुधारण्यासाठी 'नयन' या नावाचें मासिक सुरू केलें आहे, असा प्रयत्न फार वर्षांपूर्वी 'ज्ञानांजन' काढून आजगांवकर यांनी केला होता, पण जनतेचे डोळे उघडण्या-पूर्वीच या मासिकानें डोळे मिटले, परंतु अण्णांची दृष्टि आजगांवकरांप्रमाणें अंतश्चक्षुकडे नसल्याने ग्राहकांचा आजचा आश्रय असाच चालू राहिला तर अण्णांच्या 'शिंदेशाही'त 'नयना'ला दगाफटका होईल असें वाटत नाहीं, झारापकर संस्थेनें 'झारापकर' मासिक काढलें असून जाहिरातीच्या अडगळींतूनहि चांगला मजकूर वाचकांना आढळतो, 'किलोस्कर' मासिकाची निर्बुद्ध नकल करणें हें या मासिकाचें ध्येय असावें, कव्हरासाठीं तीन-रंगी चित्रांचा खर्च करूनहि उत्कृष्ट कलावंतांचीं चित्रें झारापकर मासिकावर कां येत नाहींत हें शंकरराव किलोस्करच जाणतात, पुण्यांत मनोहर केळकरांनी 'बाळग्रयशोभा' नांवाचें चिमुकलें पण उत्तम मासिक चालविलें आहे, कांहीं अंक पाहतां यांतील प्रत्येक पान वाचनीय आहे, पहिल्यापासून जोड अंकाचें दुखणें जडलेली 'संजीवनी'सद्धां खलास झाली आहे, सुदैव वाचकांचें !

*

*

*

माझ्यासारख्या भिकारी लोकांनीं मासिकें काढण्यापेक्षां धंदेबात्या लोकांनीं असले धंदे करणें जास्त चांगलें, परंतु हें वेड फार पसरणार नाहीं याची मात्र काळजी घ्यायला हवी-नाहींतर

पुण्यांतील एखाद्या लाकडाच्या 'टालवाल्याला' स्वर्गाइतकें उच्च ज्येष्ठ समोर ठेवून 'ओंकारेश्वर' या नांवाचें मासिक काढण्याची लहर याबयाची. बाकी असें एखादें मासिक निघालें तर पारमार्थिक साहित्य-सेवकांची ओंकारेश्वरी (म्हणजे त्या नांवाच्या मासिकांत) चांगली सोय होण्यास हरकत नाही. मटन-मार्तंड मुंज्यांच्या एखाद्या सात्त्विक शिष्यानें 'मुरगी' नांवाचें मासिक काढलें तर संस्कृतीच्या प्रत्येक प्रभावर 'हमारे मुरगीकू एकी टांग' या नांवाची लेखमाला लिहिण्यास कृष्णराव मराठ्यांना चांगलाच चेव येईल. वांद्याच्या एका खाटकानें 'बोकड' नांवाचें मासिक काढलें तर अण्णासाहेब भोपटकरांच्या पैलवानी शिष्यांना आपलेपणानें लिहिण्यास एक हक्काचें ठिकाण होईल. बोकड मासिकाचा स्त्री-विभाग महात्मा गांधीच्या शेळीकडे सोंपविला तर कुरूप देशसेविकांना साहित्यसेवा करायला एक नवें कुरण मोकळें होईल. अहिंसेचें तत्त्व प्रसृत करायला खाटकासारखा अधिकारी पुरुष शोधूनहि मिळणें कठीण आहे.

*

*

*

कांहीं दिवसांपूर्वी पुण्यांतील सरदार रास्त्यांचा लाडक्या मोराला देवाशा झाल्याची 'त्रिकाळ' पत्रांतील 'सचौकट' बातमी वाचून मला फार वाईट वाटलें ! सुप्रसिद्ध मयूर-सिंहासनाच्या मोरांशी किंवा कुठल्याशा काळी 'चोरावर मोर' झालेल्या मोराशी आमच्या या हुतात्मा मोराचें नातें होतें की काय, या प्रश्नावर भारत इतिहास संशोधक मंडळ प्रकाश पाडण्यास पुढें येईल अशी मला आशा आहे. या मोराच्या अकाली निधनावद्दल त्याची प्रेयसी आज दुःखाश्रू गाळीत बसली असेल. सरस्वतीचा आणि मोराचा ऋणानुबंध लक्षांत घेतां, पुण्यांतील शारदामंदिर, मयूरमंडळ आणि

सरस्वती सिनेटोन या तीन संस्थांनी दुखवट्याची सभा भरवायला हवी. दरम्यानच्या काळांत कुणीतरी कवडा आमच्या या कैलास-वासी ' मोरोपंतावर ' शोकरसप्रधान केकावली रचून मराठी वाचकांना सादर करायला धांवून येईलच. जगरहाटीकडे लक्ष देऊन सरदार रास्त्यांनी आलेल्या दारुण प्रसंगाला धैर्याने तोड द्यावे अशी माझी सरदारसाहेबांना नम्र विनंति आहे. रास्त्यांवर आलेल्या या प्रसंगांत उभा महाराष्ट्र सामील आहे हें रास्तच आहे. मृत मोराच्या आत्म्याला ईश्वर शांति देवो ! तथास्तु.

*

*

*

सिनेमा-सृष्टींत 'हंस'च्या 'ब्रह्मचारी' बोलपटाने खूपच पराक्रम केला. या बोलपटाचे श्रेय अत्रे, मीनाक्षी, दामुअण्णा, पांडुरंग नाईक आणि विनायक यांनाच आहे. इतकी उत्कृष्ट पटकथा खुद्द अत्रे सुद्धां यापुढे लिहू शकतील की नाही कोण जाणे ! या चित्रांत मीनाक्षी पहिल्यानेच पडद्यावर आली आणि आपल्या सहजसुंदर अभिनयाने तिने अपूर्व कीर्ति आणि लोकप्रियता मिळविली. आपल्या सौंदर्याचा 'तोंडी' पुरावा मीनाक्षीला देतां आला नाही तरी बुद्धिमत्ता, महत्वाकांक्षा, ध्येयनिष्ठा आणि 'कष्ट करा' हा मंत्र अंमलांत आणण्याची तिची तयारी या सर्व गुणांनीच ही गुणी नटी आपले मानाचे स्थान यापुढे कायम राखील. दामुअण्णा तर महाराष्ट्राचे अत्यंत लाडके विनोदी नट झाले आहेत. महाराष्ट्राचे चाली चॅपलिन म्हणून त्यांचा गौरव कुणी केला तर त्यांत फारशी अतिशयोक्ति होईल असें मला वाटत नाही. मात्र दामुअण्णांसारखा मोहरा फालतु कामांत खर्ची घालू नये, असें हंसचा 'सुखाचा शोध' हा बोलपट पाहून वाटते.

माझ्या ह्या सूचनेचा हंसचे चालक जरूर विचार करतील अशी मला आशा आहे.

*

*

*

‘ब्रॅण्डीच्या बाटली’पेक्षा त्या बोलपटावरील सेन्सॉरच्या संस्कारा-मुळेच तो बोलपट गाजला. कृष्णराव मराठ्यांची तकलीफ यापूर्वी साहित्यसंमेलनापुरतीच मर्यादित होती. पण या गृहस्थाचे पराक्रम बोलपट-सृष्टीतहि सुरू झाल्याने मला जरा वास्तीच वाटू लागली आहे. वास्तविक मराठ्यांनी विनाकारण पावित्र्यविडंबनाचा आरोप ज्या भागांवर केला त्यांत कांहीच अर्थ नाही. कापलेल्या भागांत पावित्र्यविडंबन किंवा अश्लीलता कुठेच नाही—फार काय, पण ब्रॅण्डीची बाटली या अत्यंत सामान्य चित्रांत कापलेला भागच चित्तवेषक आणि सात्त्विक आनंद देणारा असा होता. तो भाग कापून निर्बुद्ध सेन्सॉरने कलेचा अपमान मात्र केला आहे. कृष्णरावांचा संचार सिनेमासृष्टीत असाच चालला तर मात्र आफत आहे खरी. शिवाजी आखाड्यांतील अत्र्यांच्या पंचवीस हजारांच्या प्रचंड सभेने सेन्सॉर आणि कृष्णराव मराठे यांना उत्तर दिल्यावरहि कापलेला भाग पुन्हा दाखविण्याची परवानगी सरकारने देऊं नये हा निव्वळ जुलूम आहे. सत्तेपुढे शहाणपण नाही हेंच खरें.

*

*

*

या दुर्दैवी घटनेतूनच अत्रे-माटे वाद निर्माण झाला. मला प्रो. माठ्यांबद्दल अत्यंत आदर असल्याने त्यांनी कृष्णरावांचे बकीलपत्र विनाकारण घेतलें असे मला वाटतें. या वादांत दोन्ही बाजूंचे गडी आपापल्या प्रामाणिक तत्त्वासाठीं लढत होते. परंतु हा वाद इतका रंगला नसता तरी चालण्यासारखें होतें. या निमित्तानें पुणेकरांना दोन उत्कृष्ट बक्त्यांचीं भाषणें ऐकायला मिळाली आणि

(हंशा आणि टाळ्यांसकट) सर्व 'रपोट' ज्ञानप्रकाशमध्ये आल्याने ते पत्र कांहीं कालपर्यंत तरी वाचनीय झाले. अभ्याना पदवीधरांची विनंति, माथ्यांना विनपदवीधरांची विनंति वगैरे अस्सल पुणेरी गमती पाहिल्या म्हणजे असल्या गोष्टीत डॉ. र. पु. परांजपे भाग कसे घेऊं शकतात याचे नवल वाटते. या एकंदर प्रकारावरून पुण्यांतील बेकारीची कल्पना येण्यास हरकत नाही. तरी पण क्षुल्लक गोष्टींना यापुढे तरी पुण्यांतील सुशानी भलतेच महत्त्व देऊन आपल्या वक्तृत्वाची आणि ज्ञानाची उधळपट्टी करून नये असें मला वाटते. याउपर त्यांची मर्जी.

*

*

*

गेल्या वर्षी बरीच पुस्तके प्रसिद्ध झाली असली तरी कागद नासण्यापलीकडे त्यांपैकी बऱ्याच पुस्तकांची मजल गेली नाही. तरीपण फडक्यांची (मनोहरची) 'आकाशवाणी', टेंब्यांचे 'माझा संगीताचा व्यासंग', माडखोलकरांची 'कांता' कादंबरी, डॉ. माधवरावांचे 'नकुलालंकार', घाट्यांचे 'कांहीं म्हातारे आणि एक म्हातारी', गोपीनाथ तळवलकरांचे 'गृहर्त्न' आणि मोठ्यांचे 'रणांगण' ही पुस्तके विशेष उल्लेखनीय आहेत. टेंब्यांच्या पुस्तकांत कांहीं बदसूर असल्याची तक्रार कांहीं वाचकांची असली तरी संगीताचे इतिहासवजा पुस्तक लिहिण्याची टेंब्यांची लागलेली तार खात्रीने स्तुतीस पात्र आहे. घाट्यांचे सगळे म्हातारे अजून माझ्याकडे आले नसले तरी संजीवनीच्या पहिल्या जोड अंकाचे वेळीं मी कांहीं म्हातान्यांच्या तडाख्यांत सांपडलों असतां त्यांची जानपछान होण्यांत मला फार आनंद झाला होता. अशा तऱ्हेचे मराठीत हें एकच आणि अतएव अद्वितीय पुस्तक असल्याचे ते लिहिल्याबद्दल मी घाट्यांचे अभि-

नंदन करतो. लेखकाच्या थोर दर्जाला साजेशी पुस्तकांची किंमत मात्र सामान्य वाचकांना जास्त आहे हे घाट्यांनी लक्षांत ठेवावे.

*

*

*

वास्तविक स्वस्तिक प्रकाशन संस्थेची पुस्तके नीटनेटकी असून त्यांचे बाह्यांग साधारणपणे चांगले असते. परंतु गोपीनाथांच्या 'गृहरत्ना'वर एखाद्या अंकलिपीचा साज प्रकाशनाने कां चढविला आहे हे मला तरी समजत नाही. रत्नांची पुरचुंडी घाणेरड्या कापडाची असते म्हणून कदाचित् साहित्य-सागरांतील या मोत्यांची वासलात प्रकाशकाने अशी लावली असल्यास सांगवत नाही. स्वस्तिक चिन्हांकित 'माझी' अत्याचारापासून 'गृहरत्नां'तील चिमुकले जीव बचावले असते तर या चिमण्या पुस्तकाकडे वाचकांचे जास्त लक्ष गेले असते. 'साभार परत' नावाचे पुस्तक यशवंत गोपाळ जोशी हे लौकरच प्रसिद्ध करणार असून या अभिनव योजनेबद्दल वाचक त्यांची वाढवा करतील. त्या पुस्तकांतील गोष्टी संपादकांकडून 'साभार परत' कां जाव्यात याचे कोडे उलगडणे मात्र कठिण आहे. जोशीबुवांच्या कांही निवडक कथांचे भाषांतर गुजराथी भाषेत झाले असून लेखकाची ही मुखलगिरी स्पृहणीय आहे. त्यांच्या 'शेवग्याच्या देंगा' मराठी वाचकांप्रमाणे गुजराथी वाचकांनाहि आवडतील अशी माझी खात्री आहे.

*

*

*

मुंबई-पुण्यांत वेळोवेळी भरणाऱ्या चित्रांच्या प्रदर्शनांवरून आमच्या लहानथोर कलावंतांनी या कलेत केलेली स्पृहणीय प्रगति लक्षांत येते. परंतु या कलेला राजाश्रय नाही आणि लोक गरीब झाल्याने लोकाश्रयहि म्हणण्यासारखा नाही. अशा स्थितीत कलावंतांनी आपला संसार कसा चालवावयाचा हा प्रश्न पुढे उभा राहतो.

सरकारने आणि प्रत्येक मोठ्या म्युनिसिपालिटीने चित्रे विकत घेऊन तीं सार्वजनिक संस्थांतून लावण्याची व्यवस्था केली तर बहुजन-समाजाची सौंदर्यदृष्टि सुधारून चित्रकारांना सुखाने चार घांस मिळण्याची सोय होईल. मुंबई सरकारने चार-दोन लाख रुपये खर्च केले तर ते खासच सत्कारणी लागतील. मुंबईच्या म्युनिसिपालिटीला पांच हजार रुपये तरी खर्च करण्यास हरकत नाही. पण या दृष्टीने खुद्द कलावंतांकडून सुद्धा व्हावा तसा प्रयत्न होत नाही असें मोठ्या खेदाने म्हणावे लागतें. रोडिओमुळे गायनकलेला सरकारची सक्रिय सहानुभूति मिळून कलावंतांना सुखाने जगण्याची सोय झाली आहे हे मनांत आणलें तर चित्रकलेनेच काय पाप केले हा प्रश्न उभा राहतो.

*

*

*

या सर्व गोष्टी बहुजनसमाजाची सौंदर्यदृष्टि सुधारण्यावरच अवलंबून आहेत. ही दृष्टि सुधारण्यासाठी रेल्वे स्टेशनवर उत्कृष्ट कला-बतांची चित्रे व पुतळे ठेवण्याची परवानगी रेल्वेने दिली तर सुंदर कलाकृति लोकांसमोर येतील आणि कांहीं कालानंतर परगांवच्या धनिकांना त्या कलाकृति विकत घेण्याची इच्छा होईल. मुंबईतील वसेसमध्ये चित्रे टांगून त्या 'सचित्र' झाल्या तर लोकांची सौंदर्यदृष्टि खासच सुधारेल. तसेच गोव्याच्या आगबोटीतहि कांहीं चित्रे लावणें अशक्य नाही. माझ्या या सूचनांचा विचार 'आर्ट सोसायटी ऑफ इंडिया' करील अशी मला आशा आहे. पहिल्याने चित्रकारांनी आणि शिल्पकारांनी आपल्या कलाकृति सार्वजनिक ठिकाणी मोफत ठेवण्यास द्याव्यात. याचा परिणाम अखेरीला जनतेच्या पैशाचा ओघ कलावंतांकडे वळविण्यास होईल असें मला खात्रीने वाटतें. महाराष्ट्रातील संस्थानिकांनी सुद्धा या बाबतीत जरा लक्ष द्यावें अशी

माझी त्यांना विनंति आहे. औन्धचे राजे बाळासाहेब पंत जर पुढाकार घेतील तर महाराष्ट्रांतील चित्रकला जगविण्याचें कार्य त्यांच्या हातून होईल अशी माझी खात्री आहे.

* * *

आजगांवकरांचा एकसष्टीचा समारंभहि गेल्या वर्षी थाटानें पार पडला, या बाबतीत आंबेडकर, तटणीस आणि बाबडेकर यांनी पुढाकार घेऊन विशेषतः बाबडेकरांच्या अव्याहत खटपटीमुळे आजगांवकरांना दोन हजार रुपये देतां आले याबद्दल मी बाबडेकरांचें अभिनंदन करतो. आजगांवकरांसारख्या सनातनी साहित्यिकांच्या गौरवाला आंबेडकरांचा विटाळ व्हावा हा योगहि मराठी साहित्यांत अपूर्व आहे. याच्या उलट आमच्या ब्राह्मणसभेनें अस्पृश्यांच्या बाबतीत स्वीकारलेल्या धोरणाचा जो परिणाम झाला आहे त्याकडेहि वाचकांनी लक्ष द्यावें. अस्पृश्यांना ब्राह्मणसभेचा दरबाजा मोकळा होईपर्यंत प्रत्येकाने त्या सभेवर कडकडीत बहिष्कार घालावा व अशा रीतीनें त्या संस्थेच्या हटवादी कार्यकर्त्यांना वठणीवर आणावें अशी माझी सर्वांना प्रार्थना आहे. हें प्रकरण आतां निकराला आलें असून काण्यांसारख्या आमच्या बंधू लोकांनीं अस्पृश्यांना न्याय मिळावा म्हणून खटपट चालविली आहे. राजकीय दृष्टीनें आमचे प्राण चालले असले तरी सनातनी लोकांना त्याचें कांहींच सुतक नाहीसें दिसतें.

* * *

रेडिओवर अधिकारवाणीनें बोलण्याचा वास्तविक मला अधिकार नाही. माझ्याकडे रेडिओ नाही आणि शेजाऱ्याचा रेडिओ (सुदैवानें) नादुरुस्त असल्यानें, बसल्या बैठकीला होणाऱ्या रेडिओच्या अत्याचारापासून मी या क्षणापर्यंत तरी बचाबलों

आहे. (ईश्वरा, बिघडलेला रेडिओ दुरुस्त करून आणण्याची दुर्बुद्धि माझ्या शेजाऱ्याला देऊ नकोस. मी तुझे उपकार आजन्म विसरणार नाही.) तरीपण दरी लोकांकडून रेडिओला असलेले दर्द मधून मधून कानावर येतेच. काही दिवसांपूर्वी संयुक्त प्रांतांतील हिंदी साहित्यसंमेलनांत रेडिओवर हिदुस्थानीला देण्यांत येत असलेल्या महत्वाबद्दल जी तक्रार करण्यांत आली आहे ती अयुक्त नसल्यास रेडिओच्या जबाबदार अधिकार्यांनी तिकडे लक्ष देण्यास हवे. संगीताच्या चहात्यांना सुद्धा उत्तम प्रतीचे संगीत पूर्वीप्रमाणे आकाशवाणीवर ऐकू येत नाही असे माझ्या कानांवर आले आहे. (म्हैसूरच्या युवराजांच्या पार्टीने श्रोत्यांचा केलेला साग्र संगीत छळ यांत सामील आहे.) परंतु बुखारीनी त्यांच्याविरुद्ध झालेली टीका पचविल्यामुळे, यापुढे तक्रार करू नहि फारसा उपयोग होईलसे वाटत नाही.

*

*

*

रेडिओचा उपयोग जाहिरातीसाठी नाही या सर्वसाधारण नियमाचे पालन मात्र इतक्या निर्बुद्ध रीतीने करण्यांत येते, की त्याबद्दल थोडेसे लिहिले तर मराठीचे प्रोग्राम-डायरेक्टर माझ्यावर रागावणार नाहीत अशी मला आशा वाटते. आजगांवकराच्या रेडिओवरील आठवणीत केसरी, सुधारक, ज्ञानप्रकाश वगैरे पत्रांचा उल्लेख बारंवार येतो. परंतु त्या पत्रांची जाहिरात होते, या खुळ्या कल्पनेने त्यांची नावे गाळण्यांत येतात. उपरोक्त पत्रांचे जनक इतके थोर होते, की त्यांच्या पुण्याईमुळे केसरी, ज्ञानप्रकाशची नावे रेडिओवर आली तर रेडिओचाच उद्धार होईल. केसरी, ज्ञानप्रकाशला प्रसिद्धी देण्याची पेट मुंबई रेडिओ करू लागला तर तो प्रकार खासच हास्यास्पद होईल. कोणत्याहि

गोष्टीचा अतिरेक वाईट आहे, ही गोष्ट सूत्र डायरेक्टराला मी सांगावी असे नाही. यापुढे हा प्रकार बंद होईल अशी मला आशा आहे. लहान मुलांचे कार्यक्रम अजूनहि 'तिंबूनाना' च्या हातांत असतील तर मला मुलांची कीव येते. या बाबतीत मी दोन वेळां टीका केली असल्याने इजा, बिजा आणि तिजा करण्याचा मोह मला आवरलाच पाहिजे.

*

*

*

लहान मुलांच्या कार्यक्रमावर मी केलेल्या टीकेमुळे माझ्या हेतूबद्दल कांही लोकांना शंका आली आहे असे माझ्या कानावर आले आहे. परंतु मला 'तिंबूनाना' चा हेवा अगदीसुद्धा वाटत नाही ही गोष्ट त्यांनी लक्षात ठेवावी. लहान मुलांच्या कार्यक्रमाबद्दल रेडिओशी ऐकण्यापलीकडे दुसरा कांहीएक संबध नसलेल्या चारदोन लोकांनी मजजवळ तक्रारी केल्या आहेत. रेडिओवर बोलून कीर्ति आणि पैसा मिळविण्याची माझी पात्रता नाही हें मला पूर्णपणे माहीत आहे. माझी मर्यादित बुद्धिमत्ता, माझ्यांत असलेला ज्ञानाचा अभाव आणि माझा तऱ्हेवाईक स्वभाव यामुळे रेडिओशी माझी पत्रिका जमणे शक्य नसल्याने ते 'स्थळ' माझ्या आटोक्याबाहेर आहे मी जाणून आहे. उलट इतरांना चान्स मिळावा अशीच माझी प्रवृत्ति असते व त्या दिशेने प्रोग्राम-डायरेक्टरांना मी माझ्या दृष्टीने विधायक सूचनाहि देत आलों आहे. माझ्या टीकेमध्ये अप्रामाणिकपणा किंवा हेवादावा अगदी नसतो. माझ्या अज्ञानामुळे कदाचित् कठोर टीका होत असली तरी अज्ञान म्हणजे दुष्टपणा नाही, हें मी येथे नम्रपणे सांगण्याची परवानगी घेतों.

*

*

*

मुंबई रेडिओचे मराठी डायरेक्टर मर्देकर हे असून ते बुद्धिमान, विद्वान, रसिक आणि कार्यक्षम आहेत. मला समजणार नाही असा त्यांनी कलेवर इंग्रजी प्रबंध लिहिला असून तो एका विलायती प्रकाशकाने प्रसिद्ध केला आहे. प्रो. रानड्यांच्या 'उत्तर वायू'च्या थंड सहवासाने कुडकुडणारा त्यांच्या कवितांचा इवलासा संग्रहहि प्रसिद्ध झालेला आहे. इतका लायक मनुष्य प्रोग्राम-डायरेक्टर असूनहि सर्वांना रुचतील असे कार्यक्रम त्यांना करता येत नाहीत हा त्यांचा दोष नव्हे. त्यांच्या खुर्चीवर कुणीहि बसला तर त्याची हीच पंचाईत होईल. कामाचा जड बोजा हेच कारण मुख्य असावे. त्यांच्या माझ्या दहापांच मुलाखती होऊन सुद्धा मर्देकर प्रसन्नपणाने हंसल्याचे मला स्मरत नाही—इतका कामाचा ताण असल्यावर कुणालाहि हंशणे सुचणार नाही. त्यांना कमीत कमी दोन रसिक आणि विनोदबुद्धि असलेले मदतनीस सरकारने द्यावेत अशी माझी सूचना आहे. हिदी कार्यक्रम मुंबईहून न करता उत्तर हिंदुस्थानातून केले तर हा जादा खर्च भरून येईल. तसेच प्रथितयश लेखकांची कोंडी फोडून पलीकडे गेल्यास मर्देकरांना खासच पश्चात्ताप होणार नाही.

*

*

*

लढाईमुळे यंदा M. C. C. च्या क्रिकेट उत्सवाला मुंबई मुकली असली तरी लवकरच पंचरंगी सामने सुरू होणार आहेत. क्रिकेटचे नांव काढतांच मला लक्ष्मीदास रावजी तेरसी यांची आठवण होते. काँग्रेसमध्ये गुरुबाजी बोकाळलेली पाहून लक्ष्मीदासांनी काँग्रेसची रजा घेतली. लक्ष्मीदास म्हणजे उत्साहमूर्ति, त्यागमूर्ति, विनोदमूर्ति, निष्कपट आणि बालकाला साजेशी वृत्ति त्यांच्यात मरेपर्यंत होती. मरतांना सुद्धा त्यांची खिलाडू वृत्ति दृष्टीस पडली.

ते मृत्युपंथाला लागलेले पाहून डॉक्टर लोक संचित झाले. 'पण डॉक्टर, मला खरं सागा, -मी भीत नाहीं-पण मृत्यु मला लवकरच क्लीन बोल्ट करणार ना ?' असे लक्ष्मीदासांचे उद्गार ऐकून भोंवतालचे सर्व लोक थक झाले. हिंदुमुसलमानांच्या दंग्यांत हिंदूंना त्यांनी केलेली मदत हिंदुसमाज कधीच विसरणार नाही. लक्ष्मीदास नगरपिते असतांना, त्यांनी प्रेमळ पित्याप्रमाणे मुंबईकरांची वास्तपुस्त केली. हा थोर गृहस्थ देवाघरी गेल्यापासून प्रत्येकाला चुकल्याचुकल्यासारखे वाटतं आहे. लक्ष्मीदासांच्या पवित्र स्मृतीला मी आज अत्यंत आदराने अश्रूची तिलांजलि देत आहे.

*

*

*

गेल्या सप्टेंबर महिन्यांत युरोपांत महायुद्ध सुरू झाले. एकाच पिढीतील हे दुसरे महायुद्ध होय. पहिल्या महायुद्धाच्या घोर परिणामापासून जग अजून पुरतें सावरलेंमुद्धां नव्हतें. एका माणसाच्या राक्षसी महत्वाकांक्षेला लाखों, कोट्यवधि निरपराध तरुण मृत्युमुखांत जाण्यास आज सज्ज आहेत. एका तोफेने नुसती जांभई दिली तरी शेंकडों लोक पटापट देवाघरीं घाईघाईने जातात. प्रत्येक क्षणाला बूद्ध मातेचा मुलगा, तरुण पत्नीचा पति आणि कोमल आणि अजाण अपत्याचा पिता स्वर्गाच्या वाटेवर प्रस्थान ठेवीत असेल. एकाच माणसाच्या लहरीसाठी मानवसंहार कां व्हावा हा प्रश्न या लढाईने कायमचा सुटला तरी जगावर उपकार होतील. चीन-जपानचे युद्ध आणि युरोपांतील महायुद्ध यांचा विचार केला तर पूर्व-पश्चिमेच्या संस्कृतीमध्ये कांहीतरी बिघाड झाला आहे की काय असे वाटायला लागतें. महात्मा गांधींचे अहिंसेचे तत्त्व सगळ्या जगांत प्रसृत झाले तरच भावी मानवजातीचा तरणोपाय आहे.

परंतु काँग्रेसशिवाय अहिंसेचें तत्त्व कुणाला पटेलसें दिसत नाहीं. आज खुद्द हिंदुस्थानांतच त्या तत्त्वाची चेष्टा होते आहे.

* महायुद्धांत इंग्लंडच्या हेतूचा आणि हिंदुस्थानच्या मदतीचा प्रश्न पुढें आला आणि राजीनामे देण्यापर्यंत काँग्रेसची मजल कशी गेली हा इतिहास ताजा असल्यानें तो येथें देण्याची आवश्यकता नाहीं. काँग्रेसचें धोरण बरोबर आहे हें आज सांगणें कठीण आहे. भावी इतिहासच या प्रश्नावर अधिकारवाणीनें निर्णय देईल, परंतु 'हिंदुस्थानांत आपापसांत तीव्र मतभेद असल्यानें ताबडतोब वसाहतीचा दर्जा देणें चुकीचें आहे' हा ब्रिटिश मुत्सद्यांचा युक्तिवाद मात्र घातुक आहे. आजचे आपसांतील तंटे कोणत्या भेदनीतीचीं कटु फळे आहेत हें कोणाला सांगायला हवें असें नाहीं. या निमित्तानें तरी दुर्दैवी भारतांतील सर्व लोक एक होतील अशी माझी खात्री आहे. इंग्लंडच्या अडचणींचा हिंदुस्थाननें फायदा घेऊं नये ही गोष्ट जितकी खरी आहे तितकीच आपसांतील झगड्यांचा फायदा वसाहतींचा दर्जा देण्यास दिरंगाई करण्यांत इंग्लंडनें घेऊं नये ही गोष्टहि खरी आहे. इंग्लंडला आजच्या अडचणींत हिंदुस्थानचें साहाय्य मिळेल यांत शंका नाहीं. अजूनहि इंग्लंडनें आपली चूक दुरुस्त करून निश्चित अशी नवी घोषणा करावी.

*

*

* काँग्रेसला टक्कर देऊन तिचा वरचढपणा कमी व्हावा असें इतर पक्षांना वाटत असेल तर काँग्रेसला नुसत्या शिब्या देऊन हें काम पार पडणार नाहीं, हें इतर पक्षांनीं आतां तरी ओळखायला हवें. कांहीं अपवाद सोडले तर गेल्या वर्षी महाराष्ट्रांत तरी काँग्रेस इतक्या शिब्या दुसऱ्या कोणत्याहि पक्षानें पचविल्या नाहींत. त्यामुळे

गांधीवाद योडासा खिळखिळा होण्यापलीकडे दुसरे काहीएक झाले नाही. काँग्रेसला बठणीवर आणण्यास दोन उपाय आहेत. एक म्हणजे सर्वांनी काँग्रेसमध्ये जाऊन अरेरावी लोकांना हांकून देणे आणि दुसरा म्हणजे इतर सर्व लहानमोठ्या पक्षांनी एक होऊन मतदार आपल्याकडे खेचून घेणे, हे होत. या कार्मी आज लोक-प्रिय नसलेला प्रागतिक पक्ष वगळण्यासारखा नाही. काँग्रेसमध्ये आज ज्या तोडीचे बुद्धिमान् आणि अभ्यासी लोक आहेत त्या तोडीचे लोक फक्त प्रागतिकांमध्येच आहेत हे कुणालाहि कबूल करावे लागेल. आज त्या पक्षाचे हसें होत असले तरी त्यांच्या प्रामाणिक मदतीने रडण्याची पाळी कुणावरहि येणार नाही हे इतर पक्षांच्या पुढाऱ्यांनी लक्षांत ठेवावे.

*

*

*

सावरकर आणि आंबेडकर यांचे लक्ष भरीव कार्यक्रमाकडे नसेल असे मला वाटत नाही. अंदमानचे काळे पाणी भाविक भक्तांना पाजून त्यांची पराक्रमश्रवणाची तहान सावरकरांनी आतांपर्यंत शमविली असल्याने 'पुढे काय' हा प्रश्न त्यांच्या समोरहि आज असेलच. धर्मातराची धमकी आंबेडकरांनी अधूनमधून दिली नाही तर मुसलमानांच्या आहारी जाणारी काँग्रेस अस्पृश्यांच्या प्रश्नाकडे द्यावे तितके लक्ष देणार नाही असे त्यांना वाटणे शक्य आहे. परंतु आपला स्वार्थ साधण्यासाठी आंबेडकर देशद्रोही होऊन पार-तंत्र्याचे पाश राहू देण्यांत घन्य मानतील असे कुणीहि समजू नये. देशसेवेची सोल एजन्सी फक्त काँग्रेसलाच आहे असे मानण्याचे कारण नाही. आंबेडकरांचे ज्ञान, राजकारणाचा त्यांचा अभ्यास, प्रामाणिक कार्यतत्परता, बाणेदार स्वभाव, सार्वजनिक धकाधकीत दिसून येणारी त्यांची निर्भय वृत्ति यांकडे लक्ष दिले तर बाबासाहेब

देशाशी कधीहि बेमान होणार नाहीत हे त्यांच्या शत्रूलाहि कबूल केले पाहिजे. फार काय--पण इंग्लंडला एकमुखी मागणी सादर करण्यांत बाबासाहेब यांनीच पुढाकार घेऊन आवळ्यांची मोट बांधण्यास लागावे.

*

*

*

महायुद्धाचा फायदा घेऊन दुकानदारांनी नफेबाजी करण्यास सुरुवात केली. त्यांतल्या त्यांत औषधे विकणाऱ्यांनी तर माणुसकीच सोडली. मुंबईत बेकारी वाढली आणि लोक दीनबाणे होऊन अब्रुने दिवस कसे काढता येतील या फिकीरीत पडले. गेल्या वर्षी मुंबई इलाख्यांत वेळ्यांची संख्या वाढत्या प्रमाणावर आहे असा सरकारी अहवाल कांहीं दिवसांपूर्वी माझ्या वाचनांत आला. काव्याचा प्रसार हे वेड वाढण्यास कारण आहे की नाही हे मला ठाऊक नाही पण समाजाची वाढती बेकारी आणि दैन्य यांमुळे शाहण्यांनाहि वेड लागणे शक्य आहे. मी पुष्कळ वेळां माझ्या विल्डिंगच्या दारांत रस्त्याकडे पाहत असतो. तोंडावर आनंद आणि प्रसन्नपणा असणारे फार थोडे लोक मला दिसतात. स्वतःशी बडबड आणि हातवारे करणारे कितीतरी दुर्दैवी लोक मुंबईत आहेत ! आत्म-हत्येचे प्रमाणहि वाढत्या प्रमाणांत असावे असे समजण्यास हरकत नाही. लढाईमुळे जगणे इतके अशक्य झाले आहे, की माझी जमा-सुद्धा बरील दुर्दैवी लोकांत होईल की काय अशी मला भीति वाटते. समाजाची सहानुभूति आणि मदत मिळणे आज दुरापास्त झाले आहे.

*

*

*

त्यांतल्या त्यांत मला माझ्या तरुण बंधुभगिनीबद्दल सहानुभूति वाटते आहे. सर्व विचारे कॉलेजमध्ये शिकतात, ज्ञानसंपन्न होतात,

आणि आयुष्याच्या उंबरठ्यावर निराशेने उभे राहून भीषण भविष्य कालाकडे सभय दृष्टिक्षेप करतात. माझ्या-सारख्याच्या आयुष्याला किंमत नाही—आयुष्याशी झगडून अपयश मिळालेल्या माझ्यासारख्या माणसाला जगणें—मरणें सारखेंच आहे. पण तरुण पिढी ! कोण त्यांचा प्रश्न सोडविणार ? त्यांचा त्यांनाच तो सोडवायला हवा. तरुणतरुणीकडे समाज संशयानें पाहत आहे—पण त्यांना मदतीसाठी सहानुभूतीने हात पुढें करणारा एकहि महात्मा पुढें येत नाही. महाराष्ट्रांत एकमेकांबद्दल प्रेम, विश्वास, आपलेपणा नाही. शंकरराव देवांवर उधळून बायां गेलेलीं अंडी फेंकणाऱ्या तरुणांनीं खाऊन पचविलीं असतीं तर तीं त्यांच्या अंगीं तरी लागलीं असतीं. निदान साधेपणा आणि फालतु खर्चाला पायबंद या गोष्टी तरुण पिढीनें केल्या तरी त्यांचा पुष्कळ फायदा होईल. तसेंच दिवाळीच्या दिवसांत वहीपूजनाच्या मंगल दिवशीं प्रत्येक अर्थानें जमाखर्च ठेवण्याचें तरुण पिढीनें ठरवावें.

*

*

*

काळ कठीण असला तरी तरुण पिढीनें गोंधळून जाण्यांत अर्थ नाही. राजकीय परिस्थिति बदलून गुलामगिरी नष्ट होण्याची सुचिन्हें आज दिसत आहेत. भावी काल तरुण पिढीचा आहे. विनोदबुद्धि जागृत ठेवून येणाऱ्या आपत्तीला हंसतमुखानें तोंड द्यायला तरुण पिढी शिकली तर तिचें उज्ज्वल भविष्य कुठेंहि जाणार नाही. तरुण-तरुणींबद्दल जुनी पिढी हेटाळणीनें बोलत असली तरी मला आजच्या तरुण-तरुणींबद्दल अभिमान वाटतो. त्यांच्यांत अभिमान आहे; चारित्र्य आहे; देशासाठी कांहींतरी करावें म्हणून तळमळ आहे. एक गोष्ट मात्र मी तरुण पिढीला

सांगतों. आणि ती हीच, कीं कोणत्याहि माणसाला आपली बुद्धि-मत्ता गहाण देऊं नका. तुमच्या बुद्धीच्या भांडबलावर तोतये पुढाऱ्यांना देशभक्तीचा व्यापार करण्याची केव्हांहि संधि देऊं नका. आयुष्याचा आणि पैशाचा हिशेब ठेवण्यास तुम्हीं शिकलांत तर माझ्याप्रमाणें ' हड हड ' करून घेण्याचा प्रसंग तुम्हांवर कधीहि येणार नाही. योग्य वेळीं आपला आयुष्याचा जोडीदार शोधून सुखानें राहण्याचा प्रयत्न करा. समाजाच्या सहानुभूतीची कधीहि अपेक्षा करूं नका.

*

*

*

समाजांत व्याख्यान मिळतें, उपदेश मिळतो, पण सहानुभूति मिळत नाही. आयुःपथावर मैलांचे चाळीस दगड ओलांडून मी आज हें कटुसत्य शिकलों आहे. तरीपण मी उमेद सोडली नाही. केव्हांतरी ' मूर्खपणाच्या ' महत्त्वाकांक्षा सफल होतील असा अजूनहि मला विश्वास वाटतो. तरुण बंधुभगिनीनो, भावी कालाचे तुम्ही आधारस्तंभ आहांत. माझ्यासारख्याचा आदर्श, टाळण्यासाठी स्वतः पुढें ठेवा आणि आपल्या दुर्दैवी देशाला पारतंत्र्यांतून बाहेर पडायला शक्य ती मदत करा. भाऊबीजेच्या दिवशीं वाचक-भगिनीनासुद्धां माझ्यासारखा गरीब भाऊ दुसरी कोणती ओंवाळणी घालणार ? पुढल्या दिवाळीला जगलों वांचलों तर, यापेक्षां आनंद-दायी आढावा घेण्याचें भाग्य मला मिळालें तर मला कितीतरी आनंद होईल. तरुण वाचक बंधुभगिनीनो, ही दिवाळी तुम्हांला अत्यंत आनंदाची जावो, अशी ईश्वराजवळ प्रार्थना करून मी हें कंटाळवाणें चन्हाट बंद करतों.

ऑक्टोबर १९३९

गाय आणि घड्याळ

कांही दिवसांपूर्वी अमेरिकेंतील एका गाईच्या पोटांत एक चालू असलेलें घड्याळ सांपडलें. सात वर्षांपूर्वी त्या कैलासवासी गाईने आपल्या श्रमजीवी शेतकरी धन्याचें जाकीट बेशरमपणानें खाऊन त्यांतील पैशासकट एखाद्या इरसाल फंडगुंडाप्रमाणें तिनें तें पचविलें. जाकिटांतील घड्याळ तिला आत्मसात् करतां आलें नाहीं, यावरून कालावर मात करणें कुणालाहि शक्य नसतें हें सिद्ध होतें. पोटांतील घड्याळामुळें त्या दिवंगत गोमातेची सर्व कायें अगदी घड्याळाप्रमाणें वक्तशीर होत असलीं पाहिजेत यांत शंका नाहीं. आपल्या नाजुक मनगटावर सोन्याचीं इवलींशीं घड्याळें अलंकार म्हणून वापरणाऱ्या माझ्या सुशिक्षित भगिनींनीं यावरून योग्य तो बोध घेतला तर त्यांचा आणि इतरांचा वेळ वांचेल. बाकी आज-कालच्या पुरोगामी जमान्यांत घड्याळाचा उपयोग वेळ सत्कारणीं लावण्यापेक्षां तो फुकट घालविण्याकडेच जास्त होतो असें मला वाटतें. अमेरिकेंतील गाईवरून कुणाच्या पोटांत काय असेल हें सांगणें मात्र अशक्य आहे !

प्रणयाचा पथ

सीलोनमध्ये ९२ वर्षांचा एक वठलेला प्रेमवीर ७० वर्षांच्या बाईबरोबर पळून गेल्याची बातमी वाचून अनेक अधीर तरुण-तरुणीना धीर आला असेल. प्रेमांध झालेल्या या नवरदेवाला बयोमानानें आलेल्या अंधत्वामुळेंहि आपल्या समोरचें सत्तर वर्षांचें जुनेपुराणें संकट दिसलें नसेल. आयुःपथावर मोठ्या कष्टानें चालणारा हा थकलेला रसिक प्रवासी, प्रेमपथावर मात्र आपल्या प्रेयसीबरोबर 'पळून' जाण्याइतका उत्साही असूं शकतो, हें पाहून पुण्यांतील पेन्शनरांना हायसें बाटेल. प्रेमानें बेदम झालेल्या अनेक रमणी-

बल्लभांना ध्येयमार्गावर चालण्याचा आतां दम येईल अशी मला आशा वाटते. गेल्या पिढीतील या दोन प्रेमी जीवांची प्रथम भेट झाली असतां फडक्यांच्या कादंबरीतील नायिकेप्रमाणे लाजलेल्या या म्हातारीचा एखादा 'पोटु' प्रसिद्ध झाला असता तर प्रणय-सृष्टीत एका अपूर्व नवलाईची भर पडली असती. एकंदरीने, गेल्या पिढीतील माणसे कर्तबगार आणि 'ही' असतात हेंच खरें. प्रेमांत पडणें हे अपघाताप्रमाणें अनपेक्षितपणानें केव्हांहि घडणें शक्य असल्यानें मुक्त आणि दूरदर्शी अविवाहित तरुणांनी सावध असावे हें बरें. पुणेकरांवर अत्याचार

कॉमनवेल्थ इन्शुरन्स कंपनीची पुण्यांतील सुंदर इमारत पाहून पुणेकरांना रामभाऊ अभ्यंकरांचा मोठा राग आला असेल. वास्तविक इतकी सुंदर कलाकृति उघड्या डोळ्यांनी पाहण्याची पुणेकरांना संवय नाही म्हणून तरी, भर रस्त्यांत रामभाऊंनी हा अत्याचार करायला नको होता. पुण्यातील घरे साधारण बांधण्यासारखी वाटत असली तरी बरीचशी घरे जमिनीतून उगवल्यासारखी दिसतात, आणि म्युनिसिपालिटीने अशांना घर नबर बहाल केल्यामुळे त्यांना 'घरे' म्हणणें क्रमप्राप्त होतें. प्रत्येक घरांतील अतरंगांत डोकावणें शक्य नसलें तरी बाह्यांगावरील भयंकर जाहिराती प्रत्येकाच्या डोळ्यांत सारख्या खुपत असतात. कॉमनवेल्थ बिल्डिंगवरील घड्याळामुळे चकाट्या पिटायला किती वेळ शिल्लक आहे हे निरुद्योगी पुणेकरांना समजतें ही त्यांतल्या त्यांत समाधानाची गोष्ट होय. एखाद्या सुंदर बोलपटाप्रमाणें ही इमारत अश्लील आहे की नाही याचा विचार कृष्णराव मराठे करीत असतीलच ! रामभाऊंचा हा पहिला अपराध पुणेकरांनी पोटांत घालावा अशी माझी त्यांना प्रार्थना आहे.

जानेवारी १९४०

वृद्धांचें आरोग्य

पुणें येथील आठवले या नांवाच्या एका सदाशिवपेठी वृद्धानें ता. १९ जानेवारीच्या 'केशरी' पत्रांत 'वृद्धांचें आरोग्य' या नांवाचा लेख लिहून पन्नाशीची झुळुक लागलेल्या लोकांवर उपकार केले आहेत. जनाव्र जीनांप्रमाणें आठवल्यांनीं तमाम वृद्धांचें आरोग्य चौदा चौकडींत सुरक्षित बसविलें आहे. प्रातःकालीं चार वाजायच्या 'अमृतकाळीं' उठून वृद्धांनीं आपली दिनचर्या सुरू करावी. लंगोट कसून (अस्सं!) व्यायाम करावा, फिरायला जावें; (मात्र असें करतांना, मऊ बिछान्यांत साखरझोपेंत असणाऱ्या तरुण पिढीची झोंप मोडणार नाही अशी दक्षता वृद्धांनीं जरूर घ्यावी.) चहा, कॉफी, विडी बगैरेंचें सेवन करूं नये इतकेंच नव्हे, तर 'असल्या' पदार्थांची तोंडओळख असलेल्या लोकांचें तोंडहि पाहूं नये, असें आठवल्यांना वाटतें. शक्य तर वृद्धांनी महिन्यांतून तीन-चार दिवस बाहेरगांवीं जावें, असे आठवल्यांना वाटत असलें तरी यापेक्षाहि जास्त दिवस त्यांनीं बाहेरगांवीं जाण्यास हरकत नाही असे घरांतील तरुणतरुणीना वाटेल. वृद्धांनीं काय वाचावें याची शिफारस आठवल्यांनीं केलेली नसली तरी त्यांनीं केसरी, दीनबंधु, पुरुषार्थ बगैरे वाचण्यास हरकत नाही असें मला वाटतें. पोथीच्या आंत दडवून 'समाजस्वास्था' चा अंकहि डोळ्याखालून घालावा. नवयुग, चित्रा बगैरे चावट पत्रें वर्ज्य समजावीत.

तत्त्व मान्य—तपशील अमान्य

पन्नाशीच्या जवळपास मी केव्हां तरी येणार असल्याने आठवल्यांचा लेख मीं मोठ्या आस्थेनें वाचला. वृद्धांच्या तन्दुरुस्तीचें आठवल्यांचें तत्त्व मला मान्य असलें तरी तपशील मात्र मला मान्य नाही. व्यायाम करावा असें मला वाटतें—पण

‘साष्टांग नमस्कारां’ तील रावबहादुरांप्रमाणें मऊ विछान्यावर पडल्या पडल्या व्यायाम करण्याची वृद्धांना सबड असावी असें मला वाटतें. तसेंच चहा, कॉफी, बिडी बगैरेचें सेवन करणाऱ्यांची संगत सोडावी असें ठरविलें तर आजच्या पुरोगामी जमान्यांत एकान्त-वासांतच उभें आयुष्य घालविण्याची प्रत्येकावर पाळी येईल. जागरण करूं नये, खमंग पदार्थ खाऊं नये, चहा-सिगारेट वर्ज्य करावीं, हें करूं नये आणि तें करूं नये-मग जगायचें तरी कशाला ? नशीब वृद्धांचें कीं रस्त्यानें जातांना तरुण आणि सुंदर मुलींकडे पाहूं नये असें आठवल्यांनीं फर्माविलें नाहीं. आपल्याला हें जमायचें नाहीं. देवा ! मग त्यापार्यी लवकर मरण आलें तरी ब्रेहेतर ! आपल्या ओळखीच्या वृद्धांना आठवल्यांनीं प्रामाणिकपणानें त्यांच्या लेखांवर मर्ते मागितलीं तर बस्ती आणि उपासकार किनरे सोडून सर्व लोक माझ्याचप्रमाणें मर्ते देतील अशी माझी खात्री आहे. वृद्ध लोक रसिक नसतात असें आठवल्यांनीं गृहीत धरलेलें दिसतें. मामुली म्हाताऱ्याचा हा अपमान होय !

प्रो. दाते

ना. म. संत आणि इंदिरा संत या दंपतीकडे मी कधीकधी जातो. परवां मी तेथें गेलों असतां प्रो. दाते या नांवाच्या एका गृहस्थाची माझी ओळख झाली. प्रो. दाते कुत्र्यांना शिकवून तयार करतात आणि या निमित्तानें त्यांनीं चीन, जपान, सयाम बगैरे देशांत प्रवासहि केला आहे असें समजतें. प्रो. दात्यांना कांहीं श्रीमंत लोकांच्या कुत्र्यांच्या ‘शिकविण्या’ मिळाल्या असून, श्रीमंतांच्या मुलांना शिकविण्या-पेक्षां हें काम त्यांना सोपें जाईल अशी माझी खात्री आहे. अशानें श्रीमंतांच्या मुलांपेक्षा त्यांचे कुत्रे जास्त शहाणे होतील हा सुद्धां कांहीं थोडा फायदा नाहीं. इंदिरा सन्तांच्या भगिनी कु. कमल

दीक्षित यांचा एक छोटा कुत्रा आहे. (Lucky dog, indeed !) त्याची शिकवणी दात्याना मिळाली तर त्यांच्या कर्तबगारीची प्रत्यक्ष माहिती मला मिळेल आणि ' कुत्रे लोक ' काय चमत्कार करतात हैं मला समजून येईल. मात्र या कुत्र्याला शिकवितांना तो कविता करून काव्यगायन करणार नाही ही खबरदारी मात्र दात्यांनी घ्यावी असे मला वाटतें. माणसाच्या काव्यगायनानें महाराष्ट्राला आधीच इतकी तकलीफ झाली आहे, कीं त्यांत आणखी भर नको असे मला वाटतें !

बिचारे कुत्रे !

एकदर प्रकारावरून मला कुत्र्यांची कीव येऊ लागली आहे. आज ते भाग्यवान् प्राणी अज्ञानात असल्याने किती तरी सुखी आहेत ! पण ज्ञानाचे फळ त्यांनीं एकदां चाखलें तर दिगंबरवृत्तीनें राहण्याची त्यांना लाज वाटून ' तैयार ' कपड्याच्या दुकानांत जाऊन मनपसंत कपडे विकत घेण्याची त्यांना इच्छा होईल. शिक्षणानें एखाद्या कॉलेज कुमाराप्रमाणें कुत्र्यांना सिगारेट फुंकायची जरूर वाटून स्त्रीदाक्षिण्य त्यांच्यांत येईल. रोज कांहींतरी वाचल्याशिवाय त्यांना बांचणेहि अशक्य होईल. कांहीं ' लोक ' कॉंग्रेसचे सभासद होतील तर शीख शरीररक्षकाला चुकवून कांहीना तात्याराब सावरकरांपुढें शेपूट हलवून हिंदुमहासभेंत जाण्याची लहर येईल. केवळ शिक्षण मिळाल्याच्या सबबीवर त्यांच्यावर विवाहसंस्था लादण्यांत येऊन आजच्या स्वच्छंदी व सुखी आयुष्याला ते कायमचे मुकतील. शिक्षणानें ते माणसाप्रमाणें बेइमान होऊन आपल्या अन्नदात्यालाहि ओळखणार नाहीत. तोंडांत सिगारेट, हातात काठी, काखोटीला टाइम्सचा अंक आणि बरोबर एखादी नवमतवादी स्वजातीय मैत्रीण

अशा थाटांत सुशिक्षित कुत्रे या पुण्यांत हिंडायला लागले तर काय अनर्थ होईल हें सांगतां येणें कठीण आहे.

‘ सहज कशी खेळविते ललना ’

माझ्या एका मित्राचें बरेंच दिवसांत पत्र नसल्यानें मला साऽऽरखी हुरहुर लागली होती—नाहीं नाहीं ते विचार मनांत येत. अखेरीला माझी भीति खरी ठरली आणि व्हायचें तें झालेंच—माझ्या मित्राचा प्रीतिविवाह ठरल्याची वार्ता माझ्या कानांवर आली. माझ्या मित्रासारख्या कसलेल्या ब्रह्मचान्यावर असला प्रसंग येणें म्हणजे जरा अप्रासंगिकच वाटतें. ज्याचा मनोदुर्ग मोठमोठ्या संकटांतहि हादरला नाही तो एका तरुणीच्या नुसत्या भुकुटीभंगानें भंगून जमीनदोस्त झाला. एरव्ही प्रशान्त असणारा त्याचा भावनासागर एका रमणीच्या रमणीय वदनचंद्राच्या दर्शनानें वरखाली होऊन तो बेळूट गडी बेचैन झाला. स्वतःच्या स्वातंत्र्याला सत्यसृष्टीत रात्रंदिवस जपणारा माझा मित्र, प्रणयसृष्टींत मात्र प्रेयसीच्या कोमल करपाशांत परतंत्र म्हणून राहायला तयार होतो हें पाहून प्रेमाचे तत्र कांही न्यारेंच असतें असें वाटायला लागते. यावरून प्रेम किंवा विवाह तोंड देण्याइतकी इष्टापत्ति असली तरी मामुली ब्रह्मचारी प्रेमवीर केव्हां होईल याचा नेम नसल्यानें तरुणानी जरा सावध असावें हें उत्तम.

वालचंद हिराचंद यांचा योग्य गौरव

कांही दिवसांपूर्वी देवकरण नानजी बॅकेचे ‘ प्राण ’ शेठ प्राणलाल यांनी मुंबईच्या विलिंग्डन क्लबमध्ये वालचंद हिराचंद यांना एक मेजबानी दिली. उद्योगधंद्यांत आघाडीवर असलेल्या सोलापूर-कडील ‘ चंद ’ मंडळीपैकी वालचंद हिराचंद यांनी नॅशनल शिपिंगच्या इष्टीनें जी उज्ज्वल कामगिरी आतापर्यंत केली आहे

तिचा गौरव करण्यासाठी वरील मेजबानी होती. गेल्या ऑगस्ट-पासून मुंबईमधील सर्व खाने 'कोरडे' असले तरी विलिंग्डन क्लब-मध्ये जमलेल्या थोर लोकांची नॅशनल शिपिंगबद्दल असलेली सहानुभूति कोरडी नव्हती असे त्या प्रसंगी झालेल्या भाषणावरून कळून येईल. हिंदुस्थानच्या किनाऱ्याचा सर्व दर्यावर्दी व्यापार हिंदी बोटींसाठीच असावा आणि आमच्या बोटींना जगातील कोणत्याहि समुद्रांत केव्हांहि मज्जाव नसावा अशी स्वाभिमानी हिंदी लोकांची न्याय्य मागणी असून त्या दिशेने वालचंद आणि सिद्या कंपनी यांच्या प्रयत्नांना खासच यश येईल असे म्हणण्यास हरकत नाही. बोटी बांधण्याचा पूर्वकालीन तरता व्यापार, सरकारच्या विशिष्ट धोरणामुळे मध्यंतरीच्या काळात बुडाला ही गोष्ट लक्षांत आणून सिद्या कंपनी कलकत्त्याला लवकरच उत्कृष्ट बोटी बांधण्याचा कारखाना काढणार आहे हे ऐकून राष्ट्रीय वृत्तीच्या प्रत्येक हिंदी माणसाला अभिमान वाटेल अशी माझी खात्री आहे.

‘ झेंडा ऊंचा रहे हमारा... ’

सिद्या कंपनीच्या राष्ट्रीय धोरणाला अनुसरून कोंकण-गोवा लाइनवर असलेली B. S. N. कंपनी सिद्या कंपनीकडे आल्याने, गेल्या महिन्यापासून निदान कोंकण लाइनवर तरी संपूर्ण स्वदेशी बोट कंपन्यांचा कारभार सुरू झाला आहे. B. S. N. कंपनीच्या परदेशी एजंटाना नॅशनल शिपिंगबद्दल आपलेपणा वाटण्याचे कारण नसल्याने, देशी कंपन्यांना किती त्रास झाला याचा दुर्दैवी इतिहास आज तरी उकरून काढण्याचे कारण नाही. परंतु या घटनेचे हिंदी नॅशनल शिपिंगच्या दृष्टीने अतिशय महत्त्व असल्याने ता. १९ डिसेंबरला वालचंद यांना मुखाची झोप आली असेल. कोंकणच्या वाहतुकीत आतां स्पर्धा नसल्याने उतारूंच्या सुखसोयीकडे सिद्या

कंपनीचे दुर्लक्ष होईल अशी भीति कांहीं लोकांना वाटणें साहजिक आहे. परंतु सिंद्याचें मला जें धोरण माहीत आहे त्यावरून उताळबद्दल बेफिकीर वृत्ति असण्याइतकी सिंद्या कंपनी बेइमान खासच नाही अशी माझी खात्री आहे. सिंद्या कंपनीच्या नव्या इमारतीवर डौलानें आणि अभिमानानें फडफडणारी निशाणें पाहिलीं म्हणजे जमिनीप्रमाणें विशाल सागरावरहि 'झेंडा ऊचा रहे हमारा' असेंच सर्वांना वाटल्याशिवाय राहणार नाही. बालचंद यांची सर्व सुखस्वप्नें जनतेच्या सहानुभूतीनें सत्यसुधीत उतरावीत अशी माझी ईश्वराला प्रार्थना आहे.

फडक्यांचीं पत्रें आणि द्राक्षें

'अग्रणी'च्या एका अंकांत, देवसुखवासी रा. न. कीर्तने, M. A. यांनी जिवाचें रान करून प्रो. फडक्यांची स्तुति करण्याच्या नांवाखालीं स्वतःची जी मजेदार 'पब्लिक शिष्टी' वाजविली आहे तें पाहून मला मजा वाटली. अप्पांच्या स्तुतीची धूळ वाचकांच्या डोळ्यांत टाकून त्याची नजरबंदी होईल असें कीर्तन्यांनीं उगीच समजूं नये. फडक्यांचे कीर्तन सुरू करून स्वतःचे आख्यान हळूच लावायचे हें कीर्तन्यांचें धोरण जरा गफलतीनेंच चाललें आहे. फडके स्तुतिप्रिय नाहीत (असे म्हणतात) आणि मुंबई-पुण्याला फेरी मारणाऱ्या इतर कांहीं 'कलदार' कलावंतांप्रमाणें त्यांची जाहिरात करीत वाऱ्यासारखे भिराभिरणारे डौलदार फेरीवालेहि फडक्यांच्या संग्रही नाहीत आणि म्हणूनच मला त्यांच्याबद्दल थोडासा आदर वाटतो. कीर्तन्यांनीं प्रसिद्ध केलेल्या फडक्यांच्या पत्रांच्या द्राक्षांची किमत गुणापेक्षां वजनावरच ठरण्याचा जास्त संभव असल्यानें, अशीं द्राक्षें बाजारांत आणूं नयेत हें उत्तम. फडक्यांचा आणि माझा पत्रव्यवहार नसल्यानें, त्यांच्या पत्रांची

द्राक्षें मला तरी आंबट आहेत असें कुणीं समजूं नये. मनांत आणल्यास कीर्तने आणि मा. का. प्रमाणें मी सुद्धां फडक्यांना पत्रांनीं बेजार करूं शकेन.

सुशिक्षितांना विनंति

गेला स्वातंत्र्य-दिन तरुण पिढीनें मोठ्या उत्साहानें पार पाडला, याबद्दल कुणालाहि समाधान वाटेल. परंतु एक महिन्यापूर्वीं मला जो एक अनुभव आला तो पाहून मी माझ्या सुशिक्षित बंधु-भागीनींना एखादी विनंति केली तर माझ्यावर त्यांचा रोष होणार नाही अशी मला आशा आहे. त्या दिवशी मी येथील डेक्कन टॉकीजमध्ये न्यू थिएटरसंचा 'प्रेसिडेन्ट' हा बोलपट पाहायला गेलों होतों. माझ्यासमोर कांही मुलें-मुली असून त्यांच्या नाजूक प्रकृतिमानावरून त्यांची जमा सुशिक्षित लोकांत करायला हरकत नाहीं. बोलपट संपल्यावर 'बंदे मातरम्' हें राष्ट्रगीत चालू असतां ती सुशिक्षित मंडळी बाहेर सटकली हें पाहून मला जरा वाईट वाटलें. प्रत्येक हिंदी माणसानें राष्ट्रगीताला उभे राहून आदर दाखवावा असें मला वाटतें. या प्रश्नाचा संबंध बुद्धीपेक्षां भाव-नेर्शांच असल्यानें राष्ट्रगीताबद्दल मतभेद असूनहि सुशिक्षित तरुण-तरुणींनीं शिस्तपालन केलें तर त्यांत फारसें बिघडेल असें मला वाटत नाहीं. God Save The King हें इंग्लंडचे राष्ट्रगीत चालू असतां लष्करी शिस्तीनें प्रत्येक इंग्रजी स्त्री-पुरुष त्या गीताला जो मान देतो तोच मान आम्हीं आमच्या 'बंदे मातरम्' ला द्यावयास हवा.

पर्वतीवरून पुणें

कांहीं दिवसांपूर्वीं पुण्यांतील पर्वती पाहण्याचा योग मला आला. हिंवाळ्याच्या दिवसांत धुक्यामुळें पर्वतीवरून पुण्याचें फारच मनोरम

दृश्य दिसतें, आसमंतात् पसरलेलें धुकें कांहीं वेळेला शांत सागरा-
प्रमाणें दिसून पुणेंकरांच्या माफक महत्त्वाकांक्षेला शोभणारे कांहीं उंच
मनोरे समुद्रांतील दीपस्तंभाप्रमाणें धुक्यांतून डोकें वर काढून, बेसावध
पांथस्थाला साळसूद पुण्याबद्दल धोक्याची सूचना देतांना दिसतात.
कांहीं वेळेला विरळ झालेलें धुकें दिवसभर चळवळ करून थकलेल्या
इतिहासप्रसिद्ध पुण्यनगरीच्या पापापुण्यावर निष्कलंक पांघरुणासारखें
दिसतें. निसर्गाची ही प्रेमाची पाखर पुण्यावर असतांना, पूर्वजांचे
पराक्रम उशाला घेऊन शांतपणें झोपलेलें आजचें पुणें क्षितिजावर
असलेल्या दूरस्थ डोंगराप्रमाणें कांहीं वेळ तरी साजरे दिसतें याबद्दल
मामुली पुणेकराला अभिमान वाटायला हरकत नाही. कांहीं वेळानें
सूर्योदय होऊन धुकें नाहीसें होतें आणि समोर ठाकलेलें 'तें' पुणे
पाहून, काव्यमय कल्पनेत विहार करणारा बेभान रसिक निरीक्षक
आतां आपल्याला त्याच पुण्यांत परत जायचे या धसक्यानें भाना-
वर येतो.

‘लम्मा अजुनि लहान !’

कांहीं दिवसांपूर्वी, पाऊणशें वर्षांच्या एका पेन्शनरानें शुद्धि
केलेल्या एका मुसलमान स्त्रीशी शादी लावल्याची बातमी ता. ८ च्या
‘काळ’ पत्रांत आली आहे. शुद्धि करून पावन झालेल्या यवनी-
बरोबर या वयांत विवाह करणारा पेन्श‘नर’ स्वतः पूर्णपणें शुद्धीत
नसावा असें मला वाटतें. या गृह्यसंस्कारामुळें त्या नवपरिणीत
बधूच्या कपाळावर सौभाग्याचा मंगल कुंकुमतिलक दिसत असला
तरी तिच्या कपाळीं ससारमुख किती असेल याची कल्पना मात्र तिच्या
पराक्रमी पतीशिवाय इतरांना असणें अर्थात्च शक्य नाही. दंतविहीन
तोंडाच्या बोळक्यांतून उपरोक्त रसिक पतिदेवानें काढलेले प्रेमाचे गोड
बोल ऐकून त्या पतिव्रतेला काय वाटत असेल याची कल्पनाच करवत

नाही ! त्यांच्या विवाहाच्या 'मंगल' प्रसंगी दातांची कवळी, चष्मा, खरी पिशवी (म्हणजे 'टोपी' नव्हे; आपली शेकायची पिशवी असते ना ! हं 5 ती !), च्यवनप्राशसारखी औषधे वगैरे वस्तु भेटीदाखल आल्या असतील. पुरुषांचें शरीर थकलें तरी त्यांचें मन ताजेंतवानें असतें हा स्त्रीजातीचा आमच्यावरील आरोप एकंदरीनें अगदींच अस्थानीं नाहीं हें मात्र खरें !

ती पहांट !

कांहीं दिवसांपूर्वी रात्रीच्या गाडीनें मुंबईला जाण्यासाठीं मी पुण्याहून निघालों. सकाळीं सहा वाजण्याच्या सुमारास परिचित अशा कोंबड्याच्या ओरडण्यानें मी भायखळा स्टेशनवर गाढ झोंपेंतून जागा झालों. एका बांबूच्या पार्सलांत कांहीं कोंबड्या मुंबईला माझ्याप्रमाणेंच आल्या होत्या. त्यांच्या आयुष्यांतील हा प्रवास बहुधा अखेरचाच असावा—माझ्याप्रमाणें त्यांच्याजवळ परतीचें तिकीट खासच नव्हतें. लवकरच काळझोप नेणाऱ्या त्या कोंबड्या अलम दुनियेला मात्र झोंपेंतून जागें करण्याचा प्रयत्न करीत असतांना पाहून मला त्यांच्या कर्तव्यदक्षतेबद्दल आदर वाटला. पण प्रातः-कालच्या त्या प्रसन्न वेळी उच्च आवाजांत जगाचा अखेरचा निरोप घेतांना मला त्यांत करुणरस आढळला. जीवनाच्या अखेरच्या घटकेंतहि त्यांनी आपलें कर्तव्य सोडलें नाहीं. अशा त्याँगवृत्तीच्या प्राण्यांना मांसाहारी लोकांनीं खरोखरीच क्षमा करायला हवी असें मला वाटलें. उंच मान करून निराशेनें ओरडणाऱ्या त्या मुक्या प्राण्यांची मुंडी मुरगळून कोट्यवधि मटनमार्तंडांना त्यांच्या सेवनानें होणारा आनंद लक्षांत आणला म्हणजे त्यांचें तरी जीवन जगण्या-साठी नाहीं असेंच जगाला वाटतें.

एक प्लेट वाघ

जग हें गरिबांना जगण्यासाठी नाही असाच पदोपदी अनुभव प्रत्येकाला येतो. गरीब शेळी जिवानिशी प्रत्यही जात असली तरी खाणारा तिला वातड म्हणतोच. निसर्गाच्या सान्निध्यांत—रम्य वनांत एखाद्या हरणाचें गरीब बिचारें पाडस बंदुकीच्या गोळीला बळी पडून शिकान्याच्या पोटांत ठाव घेतांना दिसतें. जिब्हालौल्यासाठी गरीब प्राण्यांना मनुष्य मारतांना दिसला तरी, त्यासाठी जबरदस्त प्राण्यांच्या वाटेस जाण्याची मात्र त्याची सहसा तयारी नसल्याने 'एक प्लेट वाघ' असे शब्द हॉटेलांतून कधीहि ऐकू येत नाहीत. एखाद्या तरुणीला सिंहकटी म्हणण्यापलीकडे शूर कवीसुद्धा सिंहाशी फारशी लगट करीत नाही आणि रमणीच्या वेणीला नागिणीची उपमा देणारा एखादा 'धाडसी' लेखक नागपंचमीच्या दिवशी-सुद्धा नागाला लांबून दूध पाजण्याचेंहि धाडस करतांना दिसत नाही ! गरीब जनावरें खाऊन अंगांत खरोखरीच ताकद येते की काय हा प्रश्न माझ्या आटोक्याबाहेरचा असल्याने मी तो तज्ज्ञांवर सोपवून मोकळा होतो. मात्र त्या दिवशीं भायखळा स्टेशनवर ऐकलेला कोंबड्यांचा केविलवाणा स्वर माझ्या कानांत अजूनहि घुमतो आहे.

फेब्रुवारी १९४०

बहिर्दिशा-निवृत्त-मंडळ

परदेशांतून जाऊन आलेल्या लोकांचें संमेलन या पुण्यांत दर-वर्षी भरतें असें म्हणतात. परदेशगमन हें या दिवसांत तरी परा-क्रमाच्या कक्षेत राहिलें नाही हें प्रत्येक मनुष्य जाणून आहे. भरपूर माया असल्यावर बाटेल तो 'मायाळु' मूर्ख आदमीसुद्धा परदेशांत जाऊं शकतो याची जाणीव बहिर्दिशा-निवृत्त-मंडळांतील कांहीं

मंडळींना स्वानुभवावरूनहि असायला हरकत नाही. परदेशांतून जाऊन आलेले कांही बेवकूब तरुण तर इतके उन्मत्त होतात की, ही पराक्रमशून्य बाळें परदेशाला कां गेली याचें नवल वाटतें. " D.....d this India, these rotten Indians, I wish I had never come back here. " अशी या ' सुशिक्षित ' तरुणांची मुक्ताफळें ऐकलीं म्हणजे हे सर्व ' तेजस्वी ' कुपदीपक परदेशांतच आजन्म कां भडकत राहिले नाहीत याचें वाईट वाटतें. गरिबीतून वर आलेल्या अनाथ-विद्यार्थि-गृह छापाच्या जातीप्रमाणेच बहिर्दिशा-निवृत्त-मंडळींची एक मूर्ख जात नवीनच निर्माण झाली आहे, हें मात्र खरें. पैसे खर्च करून हिंदी मूर्खपणाचे परदेशांतील प्रदर्शन थांबविलें तर हिंदी अब्रू आणि पैसा सुरक्षित राहिल.

‘ बॅल-बॅलंटाइन... ’

आमचे कांही तरुण परदेशी सस्कृतीच्या प्रवाहांत इतके वाहवत जातात की, विलायतेचे पाणी चार-दोन आठवडे पिऊन ते आपली मातृभाषाहि विसरतात. मागें मी एक सत्यकथा कुठें तरी वाचली होती व वाचकांना खात्रीनें ती मजेदार वाटेल अशी आशा आहे. एक शहाणा परदेशांत अक्षरशः तीन बार राहूनहि त्याच्या अंगांत तेथील वारें शिरलें आणि परत आल्यावर स्वतःच्या पत्नीबद्दल ' How is Bal-Balantine ? ' (म्हणजे, बाळ-बाळंतीण कशी आहे ?) असा प्रश्न त्या प्रतापी भाषाभास्करानें आपल्या मातोश्रीला केला. The Molokarine problem is bad in your India. (म्हणजे, तुमच्या हिंदुस्थानांत मोलकरणीचा प्रश्न फार विकट आहे.) मातृ-भाषेशीं आणि मातृभूमीशीं बेइमान होणाऱ्या असल्या आचरट

बाळांची बेछूट-बेजबाबदार बडबड ऐकली म्हणजे परदेशातून परत आलेल्या असल्या दिवड्या चिरजीबांबद्दल समाजाला वाटत असलेला तिरस्कार खासच अस्थानी नाही असे वाटू लागते. आमचे मा. का. विलायतेला जाऊन आले तर...तर काय चमत्कार होईल हें सांगवत नाही.

जुलमाचा रामराम

आयुष्याची बांया गेलेली वर्षे जमेस धरून भोपटकरांच्या छोट्या पातीला येत्या मे महिन्यांत साठ वर्षे पूर्ण होणार म्हणून त्यांच्या कांही पहिलवानी भगतानीं लखुअण्णांचा एकसष्टीचा उरूस साजरा करण्याचा चंग बांधला आहे. अण्णा जोर-बैठका काढतात, दांडपट्टा खेळतात, मल्लखांब करतात आणि शिवा-कुशासारखी जड 'जोडी' सुद्धा फिरवितात. भोपटमार्गीं भोपटकरांचा हा खाक्या पाहिला म्हणजे शरीरापलीकडे त्यांच्या हातून इतर भरीव कामगिरी फारशी झाली नाही याबद्दल कुणालाहि आश्चर्य करण्याचें कारण नाही. सार्वजनिक भाषणाचे वेळीं सदभिरुचीपेक्षां आचरट विनोदावरच अण्णांची सारी मदार असल्याने—'चल मदारी' थाटानें होणारीं त्यांचीं भाषणें पाहिली म्हणजे हा भला गृहस्थ साठीजवळ आज अनेक वर्षे रेंगाळतो आहे अशी अनेकांची कल्पना आहे. अण्णांना देण्यांत येणाऱ्या थैलीसाठी कुशाभाऊ आणि शिवा दामले हे लाठी घेऊन हिंडत असले तर भरपूर गल्ला जमण्यास अडचण पडणार नाही हें खरें असलें तरी अण्णांच्या स्वभावांत त्यांच्या चाहत्यांना दिसत असलेला विनय लक्षांत घेऊन मे महिन्यांत होणारा त्यांचा 'विनयभंग' भोपटकरांना तापदायक होईल असें मला वाटते.

शतायुषी भव

आज पांढरें तर उद्यां भगबें, अशा रंगीबेरंगी राजकारणांत अण्णांनीं भाग घेतलेला असला तरी आपल्या प्रामाणिक मताप्रमाणें त्यांनीं देहदंड सोसला आहे, स्वार्थत्याग केला आहे म्हणून मला त्यांच्या-विषयी आदर वाटतो. अण्णांची खिलाडू वृत्ति लक्षांत घेतली तर तात्या सावरकरापेक्षांहि ते सार्वजनिक जीवनांत एका दृष्टीनें सरसच वाटतात. त्यांच्याजवळ शरीररक्षक नाही आणि सदासर्वदा स्तुति करणारा निर्बुद्ध भाऊहि नाही. अण्णांची एकसष्टी होऊं नये या मताचा मी नाही. पण अण्णांबद्दल आदर दाखवायला थैलीची जी कल्पना निघाली आहे तिला माझा विरोध आहे. महाराष्ट्राची आर्थिक परिस्थिति आज समाधानकारक नाही हें अण्णासाहेबांना मी सांगायला हवें असें नाही. माझी तरी अशी खात्री आहे की, अण्णांच्या निरुद्योगी पहिलवानी चाहत्यांची थैली जमविण्याची उठाटेव त्यांनाहि मान्य नसेल. अण्णांनीं मे महिन्यांत नुसता कोरडा सत्कार स्वीकारला तर त्यांच्याविषयीं जनतेचा आदर खात्रीनें वाढेल असें मला वाटतें. पण एकंदरीनें महाराष्ट्रांतील पुढाऱ्यांना इतका दांडगा सत्कारगंड झाला आहे की, 'लोक हो, माझा सत्कार करूं नका' असें काकुळतीनें सांगणारा एकहि थोर पुरुष अजून सांपडत नाही.

आस्ते कदम

कांहीं दिवसांपूर्वी येथें एका दंतालयाचें (इति तात्याराव) उद्घाटन झालें. त्या वेळी अनायासें बरीचशी मंडळी जमली आहेत असा मोका साधून पुण्यनगरीतील 'झारा-पकर' मासिकाचे व्यवस्थापक श्री. कदम यांनीं एक भयंकर भाषण केल्याची वार्ता माझ्या कानांवर नुकतीच आली आहे. Suspicious occasion-ला

हजर असणारे ओतुरकर, प्रख्यात साहित्यिक य. गो. जोशी आणि 'मराठा' पत्राचे संपादक केतकर इत्यादि लोकांचे त्या प्रसंगी भाषणश्रवणाने जे कांही हाल झाले असतील त्याची कल्पनाच मला करता येत नाही. वास्तविक आपल्या भाषणाचे मोजमाप घेऊन कदम यांनी आपले वक्तव्य करायला हवे होते. परंतु 'मूहमें आया तो बक दिया' या न्यायाने त्यांनी उपस्थित असलेल्या लोकांकडे सहानुभूतीने न पाहता त्यांचे जवळ जवळ पंधरा-वीस मिनिटेपर्यंत चांगलेच हाल केले. झारा-पकरच्या निर्बुद्ध वातावरणाचा लेखी (याचे छापील) पुरावा दर महिन्याला जनतेसमोर सादर होत असतांना अशा रीतीने तोंडी पुरावा देण्याची जरूर श्री. कदम यांना का वाटावी हे मला समजत नाही. झाले ते झाले—पण यापुढे तरी श्री. कदम यांनी सार्वजनिक प्रसंगी आस्ते कदम जावे हे बरे.

अत्र्यांचा पुनर्जन्म

गेल्या बुधवारी मोटारीच्या अपघाताने अत्र्यांना नाशकांत मृत्यु आल्याची बातमी या पुण्यांत एकाएकी चितेसारखी पेटली. टापशी बांधण्याशिवाय ज्यांच्या डोक्यांचा फारसा उपयोग नाही अशा निर्ढावलेल्या ओंकारेश्वरी वृत्तीच्या अनेक वीरांचे हात उपरण्याकडे त्या दिवशी बळले असतील. मृत्युलेख लिहिण्यास भरपूर वेळ मिळाल्याबद्दल अनेक पत्र-पंडितांनी बेछूट अत्र्यांनी 'ही' गोष्ट तरी वेळेवर केली, म्हणून गेल्या बुधवारी त्यांना मनांतल्या मनांत दुवा दिला असेल. आपल्याला आतां सुट्टी मिळेल या 'आनंदांत' अनेक आबालवृद्ध असतील. 'कैलासवासी' अत्र्यांच्या अब्रूचा चिवडा करण्यासाठी त्यांच्या अनेक मित्रांनी चंग बांधला असेल, सभा करण्यास चटावलेल्या पुण्यांतील अनेक लहानथोर संस्थांना या बार्तेने एक कार्य-

क्रम मिळाल्याबद्दल धीर आला असेल—वक्त्यांच्या जिन्हा आणि लेखकांच्या द्विजिह्वे लेखण्या सज्ज होऊन बसल्या असतील. या दुद्वेची बातमीने पुण्यांतील जनतेच्या मनाची इतकी पकड घेतली होती की, नवयुगांतील या शूर शिलेदाराने 'मी उभा आहे' असे बुधवार चौकांत ठणकावून सांगितले असते तरी त्याच्यावर कुणाचाहि विश्वास बसला नसता आणि कदाचित् त्यांची निराशाहि झाली असती.

अत्र्यांची लोकप्रियता

त्या दिवशी एक गोष्ट मात्र मला स्पष्टपणे आढळली. अत्र्यांवर पुणेकरांचे किती गाढ प्रेम आहे आणि त्यांच्या दोषांसकट ते नव्या पिढीला किती हवेसे वाटतात याचा प्रत्यक्ष पुरावा मला त्या दिवशी मिळाला. खऱ्या दुःखाने होरपळलेले अत्र्यांचे अनेक तरुण चाहते मला त्या दिवशी भेटले—आपला भाऊ गेल्याचे दुःख त्या सर्वांच्या चेहऱ्यांवर स्पष्ट दिसत होते. अत्रे तरुण-तरुणींचे आहेत, अत्रे नव्या पिढीचे आहेत, अत्रे नवजवानांचे सेनानी आहेत, ही गोष्ट गेल्या बुधवारी कुणालाहि पटली असती. अत्रे अपघाताने जगतात तसे ते अपघाताने खलास झाले याबद्दल सर्वांना हळहळ वाटत होती. कुणाला जेवण सुचले नाही, की चैन पडले नाही. नयनांत येणाऱ्या अश्रूंना रुमालाने टिपीत कांही तरुण माझ्याशी बोलत होते. गडकऱ्यांप्रमाणे स्वतःच्या हयातीत स्वतःचा मृत्युलेख वाचण्याचे भाग्य अत्र्यांच्या कपाळीं नसले तरी त्यांच्या खालोखाल स्वतःच्या मृत्यूची बातमी ऐकण्याचा जिवंत आनंद मात्र गडकऱ्यांच्या या कट्ट्या अभिमानी शिष्यवरास अनुभवता आला. अवखळ अत्र्यांचे जीवनाचे कार्य अजून झाले नाही म्हणूनच ईश्वर त्यांना उदंड आयुष्य देवो अशी माझी प्रार्थना आहे.

बच्चा-ई-प्रेमवीर

कांहीं दिवसांपूर्वी उत्तर हिंदुस्थानांतील एका खेड्यांत अठरा वर्षांच्या एका तरुणाचें प्रेम एका मुलीवर बसलें. नेहमींच्या शिरस्त्या-प्रमाणें तो चैनी तरुण बेचैन होऊन शिक्षणाच्या पाठाऐवजी त्याचा वेळ प्रेमपाठांत जाऊं लागला आणि विद्येची आणि त्याची फारशी तोंडओळख होणेसुद्धां मुष्किलीचें झालें. प्रणयसृष्टींतील स्वतःच्या पगक्रमापुढें त्याला इतिहासांतील थोर पुरुषांच्या पराक्रमाची फारशी किंमत वाटेनाशी झाली. आपल्या प्रीतिदेवतेच्या भावनासागरा-सारखा भूगोलांत एकहि समुद्र नसल्याची त्याची खात्री झाली. प्रणयाचें 'एकलें बीज' त्याच्या पूर्ण परिचयाचें असल्यानें बीज-गणिताच्या खडकाळ मार्गावर त्याचें पाऊल कधीहि पडलें नाहीं. चालतें बोलतें, जिवन्त काव्य सदैव दृष्टीसमोर आल्यावर शाळेंतील काव्याच्या तासाला हजर राहण्याइतका तो खासच अरसिक नव्हता. आपल्या वल्लभेचे हरिणीसारखे डोळे, तिची सिंहकटी, कोकिले-सारखा तिचा कर्णमधुर स्वर, नागिणीसारखी पाठीवर स्वच्छंदानें वळवळणारी तिची वेणी, केतकीसारखा रंग आणि गालांवरील गुलाब इत्यादि सामग्रीवर त्यानें प्राणिशास्त्र आणि वनस्पतिशास्त्र यांचा अभ्यास चालविला. इतक्या तयारीवर त्या तरुणाचे परीक्षेचे पेपर प्रेमाइतकेच निष्कलंक जात असत हें ओघानें येतेंच.

अभिनव सत्याग्रह

सत्यसृष्टीत पोट भरण्यासाठी प्रणयसृष्टीतील प्रेमापेक्षां भाकरीची जरूर अधिक असते हें व्यवहारी तत्त्व मुलीच्या पालकाला स्वानु-भवानें पटलें असल्यानें त्यानें त्यांच्या विवाहास परवानगी देण्याचें चक्र नाकारलें. (मुलीचे खाष्ट पालक हे अस्सेच !) गोष्ट अशी निकराला आल्यावर त्या तरुणानें एक अभिनव सत्याग्रह करण्याचें

ठराविलें आणि एका भयंकर वादळी हवेंत 'स्वर्गीय प्रेम' या नांवाचें एक पुस्तक घेऊन मशारनिल्हे प्रेमवीर एका वृक्षाच्या सर्वांत उंच अशा फांदीवर आसनस्थ झाला. स्वतःचा वंशवृक्ष वाढविणारा हा वीर आतां वृक्षावरून खाली पडून 'स्वर्गीय प्रेम' सकट स्वर्गाला जाण्याचा घोका पाहून लोक घाबरले. प्रेमानें घायाळ झालेलीं उपरोक्त दोन्ही पांखरे झाडावर नसल्यानं, एका दगडांत 'दोन पक्षी' मारण्याचीहि सोय नव्हती. कन्येचें पाणिग्रहण करणाऱ्या या पाणीदार तरुणापुढें अखेरीला मुलीच्या बापानें पड खाल्ली आणि 'विवाहानंतर आपण पोटापाण्याचा उद्योग करू,' या शर्तीवर त्याने विवाहाची सशर्त परवानगी देऊन स्वर्गाच्या सीमेवर भिडलेल्या आपल्या जांवयास भूलोकावर आणले. निराश झालेल्या रमणीबल्लभांना यापासून बराच बोध घेतां येण्यासारखा आहे. यावरून प्रेम म्हणजे पोरखेळ नाही असें म्हणण्याची कुणाचीहि प्राज्ञा नाही.

होळी आणि शिमगा

सालाबादाप्रमाणे यदाहि सनातनी लोकांनी मोठ्या उत्साहाने शिमगा साजरा केला, हे पाहून पुण्यातील संस्कृति-संरक्षक-मंडळाला हायसे वाटलें असेल. हातातोंडाशीं आलेल्या अनेक प्रभांपैकी शिमग्याचा सण असल्यानं, समाजातील सुधारक शिष्टांनी शिमग्या-विरुद्ध शंख कां करावा हेंच मला समजत नाहीं. या सणाच्या तालमी पुण्यांत एक महिनाभर तरी चालू होत्या आणि ड्रेनेज नसते तर, धार्मिक वृत्तीच्या लोकांना शिमग्याच्या 'रंगीत' तालमी करणें अशक्य नव्हते. मुद्रणस्वातंत्र्याच्या अभावीं विचान्या सनातन्यांना शिमगावाङ्मय पिढ्यान् पिढ्या जिभेवर खेळवावें लागत असल्यानं कृष्णराव मराठ्यांनी या बाबतींत लक्ष घातलें तर सनातनी समाज

तरी त्यांना खासच दुवा देईल. लोकांच्या जादा उत्साहाला रस्त्यां-
तील निरपराधी लोक बळी पडून नयेत म्हणून आमच्या 'नगर-
पालिके'ने या मंगल सणाच्या दिवशीं दुपारी जादा पाणी सोडलें नाहीं
तर सनातन्यांच्या फाजील उत्साहावर पाणी पडून काम थोडें तरी
आटोक्यांत येईल. शिमग्याच्या बाबतीत पत्रपंडित मात्र सुखी
आहेत. बाराहि महिने त्यांचा चाललेला शिमगा पाहून कट्टर
सनातन्यांनाहि त्यांचा हेवा वाटत असेल.

‘ गाणा आणि मणी ! ’

लहान मुलांसाठीं होणारे ‘ लेदिओ प्लोग्लाम ’ (वाचक हो,
आहे कीं नाहीं विनोद ?) ऐकून हा आचरटपणा कधी काळीं
थांबेल असें मला वाटत नाही. या तद्दन निर्बुद्ध कार्यक्रमांमुळे
आनंदाने बेहोष झालेल्या ज्या मुलांची पत्रे वाऱ्यावर वाचली
जातात त्यांची डोकीं त्यांच्या पालकांनी वेळेवारी तपासून ध्यावीत
अशी माझी त्यांना सूचना आहे. ‘ गाणांचा ’ अधूनमधून
चालणारा ‘ विनोद ’, मुलांचा भरमसाट आरडाओरडा, त्यांची
कौतुक करण्यांत येत असलेली बेसूर गाणी आणि अशा रीतीनें
एकंदरीत चाललेली गंमत-जमत पाहिली म्हणजे गरीब बिचाऱ्या
बालकाची कुणालाहि कीव येईल. शालेय कार्यक्रमांतहि ‘ नदी-
किनारी ’, ‘ बाजीराव-मस्तानी ’ वगैरे माफक शृंगाराच्या काव्यांची
चर्चा झाली असें समजतें. यापुढें अशा कार्यक्रमांत सततिनियमनाची
पुरोगामी चर्चा झाल्यास मुलें-मुली चांगलीं शहाणीं होतील.
मुलांचे कार्यक्रम मनोरंजक करणें हें कठिण आहे हें मी जाणून आहे.
निर्बुद्ध कार्यक्रम होणें अपरिहार्य असेल तर मात्र त्यांची सोल
एजन्सी ‘ गाणा ’ कडे ठेवायला हरकत नाहीं—त्या कामासाठीं
इतका अधिकारी पुरुष उभ्या महाराष्ट्रांत मिळणें शक्य नाहीं.

एकंदर प्रकारावरून लहान मुलांचे कार्यक्रम मर्दंकर स्वतः ऐकत नसावेत असें मला वाटतें.

रमणीचे अश्रु

असहायतेच्या पोटीं अश्रूंचा जन्म आहे असें म्हणतात. उसळलेल्या भावना हृदयात मावेनाशा झाल्या म्हणजे अश्रुरूपानें त्या बाहेर पडतात—आणि मनाला हलकें वाटतें. अश्रूंनीं डबडबलेले रमणीचे नयन मोत्यांच्या शिंपल्याप्रमाणें भासतात. तरुणीच्या गालावरून ओघळणारे अश्रु पाहिले म्हणजे पवित्र दंबर्बिंदूनी न्हालेल्या गहिऱ्या गुलाबगेंदाची आठवण होते. कृष्ण केशकलापाच्या खाली असलेल्या रमणीच्या ‘पाणी’दार डोळ्यांतून अश्रुपात सुरू झाला म्हणजे काळ्या मेघराशीतून पृथ्वीवर वेगानें येणाऱ्या पावसाच्या सरींची मला आठवण होते. जगांतील कांहीं अमानुष आणि अतिमानुष प्राणी सोडले, तर तरुणीच्या एका अश्रूने कठोर पुरुषी मन एका क्षणांत विरघळून जातें. हृदयसागरांतून ओघळणारी ही तेजस्वी मौक्तिकमाला रमणीहृदयावर स्वैर सुटलेली पाहण्याचें भाग्य ज्यांना लाभत असेल ते पुरुष धन्य होत. अश्रूंनीं स्त्री जग जिकते—शहाण्या आणि खंबीर माणसाला हतबल करण्याचें सामर्थ्य रमणीच्या एका अश्रुबिंदूत आहे. ‘रुदन हेंचि आयुध अमुचे सर्वदा विजयी असे’ असे अभिमानानें सांगण्याचा हक्क फक्त एकट्या तरुणीचाच आहे. रमणीच्या अश्रूंचें मोल अमोल आहे. तरुणीचा एक अश्रु म्हणजे मोठी शक्ति आहे.

प्रीतीचा बळी

गेल्या महिन्यांत एका खेड्यांतील पन्नास वर्षांच्या एका बयातीत माणसाने प्रेमनिराशेमुळें आत्महत्या केली. त्या बठलेल्या वृक्षाबरील प्रीतीचा नाजूक बेल पाहून इतर गांवकऱ्यांना चमत्कारिक

वाटलें असेल. जीर्णोद्धारस आलेल्या एखाद्या पडक्या ओसाड देवळांतील नंदादीपाप्रमाणें त्या मृत मनुष्याच्या हृदयमंदिरांतील प्रीतीची अखंड तेवत असलेली ज्योत पाहून इतरेजनांच्या चेष्टेला खंड पडला नसावा. आपल्या प्रेयसीबरोबर प्रीतचिं आकंठ पान करीत शेषायुष्य कंठणें अशक्य आहे हें पाहूनच त्या बिचाऱ्याचे पंचप्राण कंठाशी आले असतील आणि आयुष्यांत राम नाहीं असें पाहून त्यानें जगाला रामराम ठोकला असेल. प्रेमनिराशेचा मला अनुभव नसला तरी त्या स्थितीची मला कल्पना करतां येते, परंतु प्रेमभंगानंतर मरणाचा हा एकच मार्ग आहे असें मात्र मला वाटत नाहीं. आयुष्य ही ईश्वरानें विश्वासानें दिलेली ठेव आहे आणि प्रेमाप्रमाणें इतर कर्तव्यांची जाणीवहि प्रत्येकानें ठेवायला हवी असें मला वाटतें. सध्यांच्या संक्रमणावस्थेंत भावनांची गुंतागुंत प्रत्यही होण्याचा सभव असल्यानें त्रागा करण्याचे प्रत्येकानें मनांत आणलें तर कच्च्या दिलाच्या लोकांना जगणेंहि अशक्य होऊन जाईल. प्रीतिदेवतेची मानसपूजा करण्यानेंहि मनुष्याला आयुष्य सुसह्य करणे अशक्य नाही.

स्त्री-न सुटणारें कोडें

स्त्रीप्रेमाचे नाजूक पाश आपल्याला न कळत घट्ट होत असतात. प्रीतीचीं सूक्ष्म पाळेंमुळें हृदयांत इतक्या बेमालूम रीतीनें खोल जातात, कीं भावनेच्या जीवनावर जगलेल्या आपल्या जीवनांतील हे पाश हृदयांतून समूळ उखडून टाकतांना हृदयाचे शतशः तुकडे होतात. स्त्री हें या जगांतील एक न सुटणारें कोडें आहे. तिच्या नयनांच्या तेजानें आपला आयुःपथ प्रकाशित होऊन योग्य असें मार्गदर्शन आपल्याला होतें; परंतु ऋणानुबंध तुटायची वेळ आली, की स्त्रीच्या नयनांतील तेंच तेज आपल्याला असह्य होऊन

आयुष्याचा उन्हाळा होतो. रमणीच्या सहानुभूतीच्या श्वासाने आपल्या तत हृदयावर फुंकर मारल्याचे सुख आपल्याला मिळते. परंतु तिची लहर फिरली तर तीच सुखद श्वासलहरी वादळी वाऱ्याचे रूप धारण करून आपल्या सर्व आशा-आकांक्षा जमीन-दोस्त करण्यास समर्थ ठरते. प्रीतीच्या प्रशांत नीलाकाशांत चांदणी-प्रमाणे चमकणारी रमणी जरा जादा गरम झाली तर एका क्षणांत उत्का होऊन आपला कपाळमोक्ष करण्यास मार्गेपुढे पाहत नाही. एकंदरीने स्त्री हें न सुटणारे कोडे आहे. तें गोड कोडे सोडविण्याचा मोह प्रत्येक माणसाला कसा होतो हें सुद्धा कोडेच आहे.

चार पावसाळे आणि अकल

कांही दिवसापूर्वी एका मित्राशी बोलतांना मी त्याच्यापेक्षां चार पावसाळे जास्त पाहिले आहेत या थोड्याशा भांडवलावर मी माझा जादा शहाणपणा सिद्ध करून त्याला तात्पुरता तरी गप्प केले. पावसाळ्याचा आणि अकलेचा संबंध कुणी जोडला हें कळायला मार्ग नाही. परंतु आपले अज्ञान झाकण्यासाठी कुणी तरी धूर्त व्यवहारी माणसानें हें पर्जन्यास प्रतिपक्षावर केव्हां तरी सोडले असावे आणि तेव्हांपासून पावसाळ्याचे आणि अकलेचे नाते जोडले गेले असावे असे मला वाटते. चार पावसाळे पाहण्याच्या झुलक सबबीवर अक्षरशः चार पावसाळे पाहून विरलेली, पाणी गळणारी 'पाणीदार' छत्री नव्या छत्रीपेक्षां सरस ठरण्यास हरकत नाही. माझे जिवाभावाचे स्नेहीसोबतीसुद्धां माझ्यावर शहाणपणाचा आळ फारसे घेत नसले, तरी माझ्यापेक्षां चार पावसाळे जास्त पाहिलेल्या अनेक लोकांपेक्षां मला जास्त समजते अशी माझी प्रामाणिक समजूत आहे. पावसाचा आणि रसिकपणाचा फार निकटचा संबंध आहे

असें मी स्वानुभवानें म्हणूं शकतो. परंतु अकलेच्या कांद्याचें भरम-
साट पीक फक्त पावसाळ्यांतच येतें असें मला अजूनहि बाटत नाहीं.

पुण्यांतील चैत्र-वैशाख

पुण्यांतील लोकांना हे दोन महिने फार धामधुमीचे जातात. आर्यसंस्कृतीच्या तिजोरीत बदोबस्तानें ठेवलेली रमणीरत्ने बाहेरची हवा खाऊन याच दोन महिन्यांत थोडीतरी तेजस्वी होतात. डांबरी रस्त्यांच्या कडेला चाललेली सुंदर स्त्रियांची रांग काळ्या पातळांच्या किनारीसारखी खुलून दिसते. वैशाखासारख्या घातकी महिन्यांतच गाफील तरुणांचीं लग्नें होऊन त्यांचें स्वातंत्र्य कायमचें नष्ट होतें. लग्नसराईतील भर दुपारी रस्त्यानें चाललेल्या स्त्रियांच्या मिरवणुकी पाहिल्या म्हणजे तावून सुलाखून निघणाऱ्या आर्यललनां-बद्दल कुणालाहि आदर वाटायला हरकत नाहीं. चैत्र-वैशाखाच्या मादक वसंतऋतूंत परंप्रांतीय वक्त्यांना कंठ फुटून राजरोस मुजोरी करायला सुसंधि मिळते. परगांवचे हजारों लोक पुण्यांत दोन महिने बस्तीला येतात आणि अंजीर, दूध वगैरे महाग करून परत जातात. सुदैवानें येथील असख्य ढेकणांचा यामुळें भागाकार होत अस-
त्याने येणाऱ्या पाहुण्यांचा गुणाकार सहन करूनहि पुणेकरांना थोडी तरी श्लोप मिळण्याचा सभव याच दोन महिन्यांत असतो. पुण्यांतील अरुद रस्त्यांतील वाढलेली रहदारी पाहून चैत्र-वैशाखाचे दोन महिने अक्षरशः धकाधकीचे असतात असें म्हटल्यास त्यांत अतिशयोक्ति खात्रीनें होणार नाहीं.

एप्रिल १९४०

तीन अलौकिक भाऊ

काही दिवसांपूर्वी तीन भाऊ एकाच वेळी हृदयक्रिया बंद पडून देवाघरी गेले. पसतीस वर्षांपूर्वी ते तिघेहि मातेच्या उदरांतून एकाच

बेळीं जसंत आले. त्यांचे ऋणानुबंध इतके दड होते कीं, एकाचें डोंडें दुख्खाळागलें तर इतर दोघांच्या कपाळाला बाम चोळण्याची वेळ येई. एकाला आनंद झाला तर इतर दोघाची कळी खुलायची. एकानें ' नवीकाळ ' वाचला तर दोघांना कसेसेंच ब्हायचे. एकानें ' रोडिओ प्रोग्राम ' चुकून ऐकला तर इतर दोघांना वेचण्याची पाळी येई. एकाच्या पायाला ठेंच लागली तर दुसऱ्या दोघांच्या पायाला पट्टी लावण्याची वेळ येई. त्यांचा इतिहास शब्दांमुळे लपलप नसला तरी प्रणयाच्या बाबतीत मात्र प्रत्येक माणसाने आपले स्वतंत्र खातें ठेवलें असावें असें मला वाटते. एका माणसाने आपल्या प्रेयसीच्या अधरामृताचें प्राशन केले तर त्यानें इतर दोघांच्या प्रणयपिपासा तृप्त झाली असेल असें मला तरी वाटत नाहीं. प्रत्येक हे अलौकिक भाऊ ज्या सोबतीनें या जगांत आले त्याच सोबतीनें त्यांनीं जगला. रामराम ठोकून अखेरचा निरोप घेतला. भक्तिमार्गाच्या हुबेह्यासी जमान्यांत प्रेमाचा भाव लक्षांत घेतां उपसोळा विघां भावांचें अजब प्रेम होतें यांत शंका नाहीं. तीन देहांत एकाच प्राणावरण्याचें असे उदाहरण माझ्या तरी ऐकण्यांत नाहीं. बरील जीसमी नवाकाळ पत्रांत प्रसिद्ध झाली आहे.

नाहींतर इतर भाऊ

जिवाच्या सारखे सैकृतीच्या झळावर आमच्या समाजाची गाडी जाऊ लागल्याप्रमाणे प्रेमापेक्षा त्याच्या अभावावरून ' प्रेमळ ' नातेवाईक ओळखण्याची वहिवाट पडली आहे. कांही सखल्या भावांची उदाहरणें पाहिली म्हणजे एक सुखानें पोटभर जेवत असला तर दुसऱ्या भावाचे पोट अपचनानें दुखू लागतें. एक भाऊ सुखी असला तर दुसरे दुःखीकडील होतात. एकाच्या अंगणांत गुलाब फुलला तर दुसऱ्याच्या अंगणांत कांय उभा राहतो. एक भाऊ स्वर्गसुखाचा

अनुभव घेत असला तर त्याचें सुख असह्य होऊन इतर भाऊ तडकाफडकी स्वर्गातसुद्धा जाण्यास मागेपुढें पाहणार नाहीत. एखाद्या भावानें सुंदरसैं घर बांधलें तर त्या 'घरंदाज' माणसाचे भाऊ त्या घराचे वासे मोजायला कमी करणार नाहीत. सध्यांच्या तीव्र जीवनकलहांत पाश्चात्य संस्कृतींतील गाळून न घेतलेली कांहीं प्रमेयें आमच्या सुखी व प्रेमळ कुटुंबपद्धतीला कितपत मानवतील हें सांगणें कठिण. आपल्या लोकांबद्दल वाटणारें प्रेम दिवसेंदिवस कमी होत असलेलें. पाहून आमच्या सामाजिक जीवनाला क्रीड लागली आहे की काय अशी मला भीति वाटते. उपरोक्त तीन भावांचे प्रेम पाहिलें म्हणजे ते बिचारे पृथ्वीवर राहायला खरोखरीच योग्य नव्हतें असें वाटूं लागतें. स्वर्गीय प्रेमाला स्वर्गाइतकी सोयीची जागा सांपडणें शक्य आहे काय ?

‘ बालबोध-रंजन-रेकॉर्ड ’ (H. M. V.)

या नवीन रेकॉर्डस्मध्ये विनोदाच्या प्रांतांत ‘ बाळ ’ ओझरकर (वय अदमासैं तीस वर्षें) रांगत रांगत गेल्याचें दिसतें. या बाळाचा ‘ इनोद ’ श्ली. बा. लान्दे (म्हणजे आपले श्री. बा. रानडे) यांच्या चालीवर असल्यानें ओझरकर फार्मसीमध्ये तैयार झालेली विनोदाची ही ‘ बाळ ’ गोळी लहान मुलांना पथ्यकर होईल असें मला वाटत नाही. तसेंच ‘ काकाजीची दहा मुलें ’ या-सारखी कविता रेकॉर्ड करून मृत्यूची भयानक कल्पना मुलांना दिली नसती तर जास्त चांगलें झालें असते. आयुष्याच्या आरंभा-लाच या जीवांना आयुष्याच्या अंताची कल्पना देणें कांही मानस-शास्त्रज्ञांना पटली असली तरी टागोरांचें ‘ पोस्ट ऑफिस ’, ‘ We are not alone ’ यांतील अमल आणि मास्टर न्यूकम या बालकांबद्दल लहान मुलांना मृत्यूच्या कल्पनेपासून दूर ठेवणें जास्त

चांगलें असें माझ्या अल्पमतीला वाटतें. महाकवि शेले यांस लहान-पणापासून मृत्यूच्या कल्पनेनें कसें पछाडलें होतें हें जगजाहीर आहेच. फार काय, प्रेमळ आईनें सुद्धां मुलांना ' मेल्या ' म्हणून शिवी हांसड्ड नये असें मला वाटतें. माझी सूचना विचारार्ह नसल्यास ग्रामोफोन कंपनीने ती विचारांत घेण्याचे कारण नाहीं. पण लहान मुलांसाठी सुरू केलेली नवी प्रथा कंपनीनें चालू ठेवावी—आज ना उद्यां तीत कंपनीला यश खात्रीनें मिळेल.

विद्यार्थी आणि खाणावळी

मुंबई इलाख्यांतील कॉलेज विद्यार्थ्यांच्या आरोग्याचा अहवाल माझ्या वाचनांत आला. महाराष्ट्रांतील खाणावळींत हजारों विद्यार्थी आज पोट भरीत असल्याने, एखादी ' पोट ' कमिटी नेमून या अन्नछत्रांचा आणि विद्यार्थ्यांच्या आरोग्याचा कांहीं संबंध आहे की काय, याचा कानोसा सरकारनें घ्यावा, अशी माझी सूचना आहे. सकाळी अकरा वाजतां आणि रात्री आठच्या सुमारास ज्या विद्यार्थ्यांच्या तोडावर प्रेतकळा दिसत असेल ते सर्व खाणावळींतून जेवून आलेले आहेत, असें खुशाल समजावयाला हरकत नाहीं. हिदुस्थानांतील बाढत्या बेलगामी लोकसंख्येला वेळेवारी लगाम घालून आम्हांला आज उभे राहण्याइतकी जागा खाणावळीच्या कूपेनेच मिळते आहे. बडे लाट, महात्मा गांधी, जनाब जिना आणि शीख शरीररक्षकासकट तात्या सावरकर यांना एखाद्या खाणावळींत डांबून ठेवले तर सध्यांचा राजकीय पेंचप्रसंग सुटण्यास दोन दिवसहि लागणार नाहींत अशी माझी खात्री आहे.

खाणावळी—(पुढें चालू)

या सस्थेंतलें ' तूप ' इरसाल देशभक्ताप्रमाणे थंडीच्या कडाक्यांतहि थिजत नाहीं. कांहीं मालकाचा आपलेपणा आणि ' विनोद '

त्यांच्या अन्नाइतकाच पचायला कठीण जातो; पण यांत खाणावळीच्या मालकांचा दोष नाही. मागें आणि पुढें पाट, दोन भाज्या, दोन चटण्या अशा थाटांत आम्हांला पैशाची चटणी करण्याची चटक लागलेली असल्यानें, मेजवान्या, 'चैज' वगैरे धरून सतरा अठरा रुपयांत यापेक्षां जास्त करणें त्यांना धंदा म्हणून परवडणें शक्यच नाहीं. संस्थानिक, श्रीमंत (आणि मूर्ख) वर्ग केल्यास दोन भाज्या आणि साप्ताहिक मेजवान्यांचा थाट मामुली लोकांना माहीत नाही. तेव्हां गिऱ्हाइकांनी हा सर्व फालतु थाट घालवून सकस, स्वच्छ आणि सात्त्विक आहार मिळावा म्हणून खटपट केली तर कमी पैसे घेऊनहि खाणावळवाले संतोषानें सद्कार्य करतील. विद्यार्थिवर्ग सुजाण आहे आणि स्वतःच्या पालकांची परिस्थिति ते जाणतात. माझ्या विनंतीचा ते विचार करतील का ?

शाब्बास, 'महाराष्ट्र !'

यंदाची रणजी ट्राफी महाराष्ट्राने जिकल्याबद्दल मी त्या संघाचे आणि संघनायक प्रो. देवधराचें अभिनंदन करतों. यू. पी. संघ थोडासा कमजोर असला तरी अनेक दमदार संघांना यशस्वीरीतीनें तोड देऊन कठीण दिव्यातून महाराष्ट्र संघ सन्मानपूर्वक अखेरपर्यंत आला ही गोष्टहि दृष्टीआड करून चालणार नाहीं. देवधरांच्या आजपर्यंतच्या यशोमंदिरावर परवाचा तेजस्वी सुवर्णकळस यापुढें शोभून दिसेल यात शका नाही. या अपूर्व यशात संघांतील प्रत्येक गळ्याचा वाटा असला तरी देवधर, इजारे, रांगणेकर, भांडारकर वगैरे खेळाडूंच्या खेळांत काव्य होते यांत शंका नाही. संघाची एकजूट (Team work), त्यांचा आत्मविश्वास, कप्तानावरील त्यांची अदळ श्रद्धा आणि व्यक्तीपेक्षां संघाकडे

पाहण्याची प्रत्येक खेळाडूची वृत्ति पाहिली म्हणजे देवघरांच्या थोर व्याक्तित्वाबद्दल आदर वाटू लागतो. हजारे, रांगणेकर, भांडारकर वगैरे नवजवानांनी (Colts) क्रिकेटक्षेत्रातील आपलें आसन बीस वर्षे तरी आतां स्थिर केलें आहे. पांचसहा तास सासरखी (Non-stop) खीच बोलू शकते हा त्रिकालाबाधित नियम श्रोत्यांच्या लाडक्या 'बॉबीने' जमीनदोस्त केला ही गोष्ट सुद्धा कमी महत्त्वाची नाही.

दंतवैद्यांचें हिंदुधर्म-प्रेम

दंतवैद्य सावरकरांचें हिंदुधर्मावरील प्रेम सिद्ध करणारी एक गोष्ट मला परबां समजली. कांहीं महिन्यांपूर्वी मशारनिल्हे दंतवैद्य नागपूर मेलनें 'विनायक-नगर'ला (म्ह. दादरला) परत येत होते. त्यांच्या सामानांत अर्थात् एक पुष्पमाला होती हें सांगायला नकोच. एका यवनानें डब्यांत असलेल्या एका हिंदु स्त्रीचा थोडासा अपमान केला म्हणून एका तेजस्वी हिंदु तरुणानें त्याचा खरपूस समाचार घेतला. त्या मारामारीत दंतवैद्यांची बत्तिशी, उंदराच्या सांपळ्याप्रमाणें घट्ट बसली असल्यानें त्यांनीं एकदांही तोंड उघडलें नाहीं. सर्व कांहीं ऑलबेल झाल्यावर, दंतवैद्यांनी त्या तेजस्वी तरुणाचें अभिनंदन करून त्याला ती पुष्पमाला (कदाचित् परत करण्याच्या बोलीनें) अर्पण केली. प्रत्यक्ष मारामारीच्या प्रसंगी, गप्प बसण्याचें प्रसंगावधान दंतवैद्यांच्या अंगांत असल्यानें त्यांच्यावर भीरुत्वाचा आरोप चाबट लोक करतील अशी माझी खात्री आहे — पण बिचाऱ्या दंतवैद्यांचा स्वभावच असा आहे, कीं ते कुणाच्याहि अध्यात-मध्यांत पडत नाहीत. वाचक हो ! वरील गोष्ट दंतकथा आहे असें तुम्हांला वाटणार नाहीं अशी मला आशा आहे.

